Storage
DR
940
.S94
1925a

B 588,957

Digitized by Google

Digitized by Google

Storage
Storage
DR
940
.S94
1925a

DR. MILAN ŠUFFLAY

SRBI I ARBANASI

(NJIHOVA SIMBIOZA U SREDNJEM VIJEKU)

SA PREDGOVOROM

ST. STANOJEVIĆA,

PROF. UNIV. U BEOGRADU.

BEOGRAD

1925.

Digitized by Google

Storage
DR
940
.S94
1925a

Digitized by Google

G.L.
276-5408
SOSCLA
11-14-84

Štampala Učiteljska tiskarna u Ljubljani.
Za nju odgovara Franc Štrukelj u Ljubljani.

G. Dr. M. Šufflay, poznat sa svojih ranijih mnogobrojnih i odličnih rasprava iz istorije Albanije, dao je i u ovoj svojoj knjizi dragocen prilog poznavanju prošlosti onoga kraja, gde su se nekada sastajala, a i danas se sastaju, dva naroda, naš i albanski, i gde su se hiljadama godina gledala oči u oči, ponekada prijateljski, ali većinom neprijateljski, dva sveta, istočni i zapadni.

Pisac ove knjige uspeo je da pomoću bogate riznice svoga solidnog znanja, svojom sjajnom erudicijom, finim i realnim osećanjem prošlosti i odličnim metodom, prikaže istoriski život u Albaniji, osobito u onom delu Albanije, gde se on vezuje sa životom i prošlošću našega naroda.

Izvršiti taj zadatak bio je težak posao. Izvori, u kojima se nalaze podatci za prikaz toga perioda prošlosti, tako su oskudni, da je potrebno mnogo znanja i veštine i mnogo fantazije, pa da se ona prikaže u celini, bez pukotina i propusta. Sem toga, teško bi bilo i sa više i boljih izvora rekonstruisati tu prošlost, i zbog neobične raznovrsnosti pojava, koje se tamo javljaju u svima granama i narodnog i državnog života, zbog čestih i velikih promena, koje su tamo nastajale, zbog [illegible]lne i velike ustalasalosti, koja je uvek pratila sve te promene, i zbog neobično raznovrsnih u svakom pogledu, i političkih i kulturnih, uticaja, koji su u raznim oblicima dobijali svoga izraza na obalama našeg i albanskog primorja. Stoga je g. Šufflay imao tim teži zadatak, što je iz maloga broja oskudnih, delimice i nesigurnih izvora, trebalo dati punu, realnu i zaokrugljenu celinu, koja će prikazati prošlost tih krajeva i život u njima. G. Šufflay je taj zadatak majstorski izvršio.

I tako je u ovoj knjizi prikazana istorija jadranskog primorja, osobito onoga njegovog dela, gde se sučeljavao naš narod sa Albancima. Prikazani su prvi začetci gradskog života u tim krajevima, još pre dolaska naših predaka u novu otadžbinu, u doba ilirsko, grčko i rimsko, pa onda vizantisko, srpsko i mletačko, prikazane su, neobično lepo i plastički, promene socijalne

Digitized by Google

Digitized by Google

strukture pod uticajem državnih organizama, verski uticaji i borba oko proširenja njihovih oblasti, zatim uticaji sa istoka i zapada na razne pojave i na razvitak narodnog života i njegove kulture, medjusobne veze naroda i njegovih dinasta i propadanje toga toliko zanimljivog života, posle turskog zavojevanja.

Može se slobodno reći, da na celoj teritoriji, na kojoj naš narod živi, nema zanimljivijeg terena za proučavanje nego što je naše južno jadransko primorje. Tu su najraznovrsnije i najkomplikovanije osnovice, na koje je nakalamljen naš narodni i državni život, na zemljištu, koje je stalno bilo izloženo raznim i komplikovanim političkim i kulturnim uticajima, dale pojave i stvorile tipove, kojima je, po zanimljivosti i originalnosti malo ravnih u istoriji.

Stoga su ispitivanja na tom terenu i u tome pravcu rad koliko težak toliko blagodaran, i g. Šufflay ovakim odličnim radom, baš na tome polju, stiče posebne zasluge za našu istorisku nauku.

Beograd, 22 septembra 1925.

St. Stanojević.

I.

Sredovječni Jadran i njegove antikne čahure.

1.

(Sredozemlje i Jadran. — Balkan i Italija. — Trajni gradski tipovi u perspektivi tisućljeća. — Južnoilirski gradovi: Medon, Škodra i Doklea. — Tipovi helenskih naselja: Epidamnos i Apollonia. — Rimske kolonije i municipiji. — Klasička granica dviju antiknih energija kod Leša.)

Iako, danas još, optimum bijele civilizacije leži oko Atlantika, kroz dugi niz poznatih vjekova taj je optimum tvorilo Sredozemlje. Jadran nije tek običan isječak, on je, gledan historijski, miniatura ili barem jedno žarište kulturne elipse Sredozemlja, jer leži na granici dvaju antiknih svjetova.

Dva puta, u helenskom i bizantinskom ruhu, prelazi tu Istok trajnije na italsko tlo. Na peti italske čizme, gdje je negda bila helenska Magna Graecia, drži se najdulje bizantinska vlast. U ruke turskih gospodara Carigrada dolazi načas (1481) Otranto. Četiri puta, u rimsko, normansko, anžuvinsko i mletačko-aragonsko doba, prelazi oružani Zapad na Balkan. Peti prijelaz zapaža se baš u našim danima.

Jadranska je obala posuta drevnim naseljima. Gotovo sve gradove na istočnoj obali možemo gledati u perspektivi tisućljećâ. U toj perspektivi ne samo da postaju vidljive goleme kulturne struje jadranske monade, već tu titra i ono, što izgleda sasvim ukočeno: ljušture gradske prestaju biti sesilne; čitavi gradovi djiplju i vrte se. Ulćinj se niše od sjevera na jug; varoš Skadar oscilira oko svoje citadele; Leš odbacuje i opet regenerira svoju akropolu; Avlona je dvaput djipnula; Drač se poput ježa rasteže, a onda od vremena seobe naroda sve jače savija u klupko. Ugrožena, napadnuta od klime ili neprijatelja, čitava se rimska i helenska naselja topografski metamorfoziraju: Solin

Digitized by Google

Digitized by Google

prelazi u Split, Epidavar u Dubrovnik, Duklja u Bar, Apolonija u Avlonu.

Gradovi, koji su u staro doba cvali na istočnoj jadranskoj obali, imadu ilirsku podlogu, dobivaju starohelenski oblik, a prelaze s rimskim sadržajem u srednji vijek. Otvorena zemlja bila je tada, uzduž jadranske obale od Epira sve do u Panoniju na sjever, prekrivena pomičnom ilirskom pokrivačom, koja je u 9. vijeku prije Krista bacila jedan svoj okrajak u južnu Italiju (Mesapi i Japigi), a na istoku graničila s orijaškim tračkim sagom i s njim se baš na tlu današnje Albanije pomalo srasla.

U gotovo homogenim ilirskim plemenskim tvorbama već zarana mogu se zapažati dublje kulturne razlike, što ih je u prvom redu izazvao utjecaj Helena. Intenzivnost ovoga utjecaja stajala je u obratnom razmjeru s geografskom širinom. Dok je na sjeveru kulturni helenski talas tek cjelunuo jadransku obalu, dotle je on u Albaniji bio prodro duboko u ilirsko kopno.

Južni Iliri stali su, kako se čini, vrlo rano graditi u kamenu. Zemljanim opkopima, kakove je moći raspoznati sjevernije, u Bosni kod Glasinca, izmedju Stolca i Ljubinja, na brdu Kičenu uz Neretvu, nema dosada ni traga u Albaniji. Kao tip južnog staroilirskog plemenskog grada može da služi M e d u n u području današnjih Kuča u istočnoj Crnoj Gori, još u najnovije doba važna tvrdjava s kiklopskim zidinama, jedan od rijetkih kaštela kugle zemaljske, kojemu povijest siže 20 stoljeća unatrag. Jer to je Medeon, Meteon Polibija i Livija u zemlji plemena Labeata, gdje je rimski legat Piperna god. 168. pr. Kr. uhvatio ženu ilirskog kralja Gentija zajedno sa sinovima. Drugi grad ili kaštel istoga plemena bio je Š k o d r a (Skadar), kasnije sjedište ilirskih kraljeva, utvrdjen naravnim položajem (munitum situ naturali oppidum), zidovima i vratarskim tornjevima.

Kod susjednog plemena Dokleata u brdima današnje Crne Gore utvrdjena su natpisima nedavno dva ovakova plemenska grada: D o c l e a na stjecištu Morače i Zete, kasnija velika rimska varoš, i kaštel S a l t h u a kod današnjeg sela Vilusi nedaleko Grahova. Tada, u predflavijsko vrijeme sjedili su u ovim kaštelima pod rimskim protektoratom dva poglavice (princeps), koji su bili braća, sa sinovima, kojih imena zvuče čisto ilirski. Takav plemenski grad bio je u početku po svoj prilici i P e r a s t, mjesto u rizonskom zalivu, koje se spominje tek od g. 1330., nu

čije se ime može dovesti u svezu s ilirskim Pirustima, nadalje S a r d a (*Σάρδος πόλις Ἰλλυρίας*, cives Sardeni) na zavoju Drina istočno od Skodre, pa u srednjem vijeku (1291) obnovljeni biskupski grad S a p p a u pokrajini Zadrima. I tu podsjećaju imena na sjevernije ilirske Sardeate, odnosno na tračke Sapeje (*Σαπαῖοι, Σαπαία*).

Ilirska plemenska imena nose dvije veće gradske općine na jugu, istočno od avlonske lagune. To je ‚colonia B y l l i s' na području plemena Bulliona (*Βυλλιόνες. Βυλλιδεῖς*) i A m a n t i a na području Amantinâ. Čini se da i L y c h n i d o s — Ohrid ima svoje početke u ilirskom gradu Dasareta, Sesareta. Posve jednakog podrijetla je i A l b a n o p o l i s, koji spominje u rimsko carsko doba Ptolemej, nadalje Kotor, C a t a r u m, Catera. Prvi grad dobiva kasnije, po snažnim vrelima unutar svojih utvrda, ime Krua (arb. ‚vrelo'). Drugi zvao se je prvotno Acruium.

Kako je, uopće, stara geografska nomenklatura sjevernoga Balkana srodna sa staroevropsko-maloazijskom, to sva imena tih starih ilirskih gradova nisu nipošto čisto ilirska, odnosno indoevropska. Predindoevropsko je ime po svoj prilici i ono Škodre i ono Amantije, a posve sigurno, po jednoglasnom mnijenju filologa, jest to baza Alb-.[1]

Na ovakova prastara naselja nadovezuje donekle helenska, a potpuno rimska kolonizacija.

U jonskom i jadranskom moru sjedaju helenski kolonisti ponajprije po otocima Krfu i Hvaru. Odavle prelaze oni na kopno i to ponajprije na mala poluostrva s vrlo uzanom prevlakom (*ἰσθμός*). Sve kolonije ovoga tipa, a medju njih spada Zadar, Trogir, Drač (Epidamnos, osnovan 685 prije Krista od helenskog plemena Dorana s otoka Krfa) i Ulcinj, pokazale su se vanredno trajnima. Drugi mladji tip helenskih naselja, koji je iziskivao veću vojničku snagu, nastao je u blizini riječnih luka. Ovaj tip predstavljaju gradovi Leš na ušću Drina i, manje čisto, Apollonia, osnovana g. 558. prije Krista takodjer s otoka Krfa, u »ilirskoj ravnici«, deset stadija daleko od rijeke Vojuše. Kao morsko pristanište služila joj je Avlona. A p o l o n i j a, u uskom saobraćaju s Krfom i Dračem, u dodiru s helenizovanom Bilidom i

[1] Oštir, Arhiv za arb. starinu 1 (1923) 109, 128, 134 i 2 (1924) 286, 292, 295.

Digitized by Google

Digitized by Google

Amantijom, ekskluzivno aristokratska, postaje duševnim žarištem velikog kompleksa helenskih naselja istoka i juga, od kojih danas poznajemo brojne ruševine, a tek nekoliko imena kao Uscania, Damastion, i nekoliko nastavaka kao Antipatreia—Bulgaropolis—Belgrad—Berat i Antigoneia—Clausura—Klisura—Kljoš. Plato naziva Apoloniju gradom izvrsnih zakona *πόλις εὐνομωτάτη*, a Cicero velikim i ozbiljnim gradom (magna urbs et gravis). Nasuprot je njezin blizanac Drač već u staro doba medjunarodni grad mornara i trgovaca. Rimski pjesnik Katul naziva taj grad »Krčmom Jadrana« (Durachium Adriae taberna) gdje vlada božica Venera.

U vrijeme rimske okupacije Balkana mogu se u sveukupnom ilirskom življu razlikovati tri zone: južna zona s izravnim helenskim kolonijama i pogrčenim ilirskim gradovima, sjeverno od Drača i Leša srednja zona kamenih plemenskih i dinastičkih kaštela, u kojoj se stvorila ilirska kraljevina Agona i Teute, napokon bosansko-dalmatinska zona plemenskih gradskih jezgri sa zemljanim opkopima.

Sa gledišta rimske kolonizacije pripadaju gradovi južno od linije Dyrrhachium-Scampa već u staro doba grčkom pojasu. Na sjeveru od rijeke Mata stvaraju se čisto rimske gradske općine. Gradjani u zalivu rizonskom (kotorskom), Rimljani u Zadru, jednako kao i na Kvarneru broje se u ‚tribus Sergia', gradjani Duklje u ‚tribus Quirina'. Na natpisima Drača i Skampe srećemo posvuda ‚tribus Aemilia'. U vrijeme Cezarovo spominje se u Lešu ‚conventus civium Romanorum'. Dva ilirska glavna grada, Skodra i Doklea, razvijaju se u velike rimske varoši.

Bez obzira na podrijetlo sva ta velika naselja dobivaju poput inih varoši orbis Romanus-a jedinstveno obilježje u doba, kad je rimsko pravo, izgradjeno na pojmu gradske komune, iznudilo kulturnu unifikaciju čitavoga Sredozemlja. Nu ta je unifikacija, kako je to pokazao Mitteis,[1] tek prividna i u naponu rimske snage. Istok i Zapad živjeli su bujno pod tankom rimskom koricom, koju su doskora i vidljivo razderale latentne sile provincijalnih prava. Već u klasično doba tekla je baš preko poznije Albanije, od Leša na istok granica izmedju latinske energije na Jadranu i helenske u Makedoniji.

[1] Reichsrecht und Volksrecht, Leipzig 1891.

2.

(Sistem rimsko-bizantinskih utvrda. — Srpske krajine. — Roj varošica oko rimske Duklje: Postanak Bara. — Asteroidni gradići oko grčke Apolonije: Skokovi varoši Avlone. — Klementiana i Sarachinopoli. — Napuštanje i obnavljanje leške akropole. — Srpski kraljevski dvor kraj Skadra. — Sudbina trostrukog vijenca dračkih utvrda. Propadanje varoši poslije potresa 1273. Muzej u turskom zidu.)

Sa seobom naroda započima i u ovim krajevima jaka selekcija postojećih rimskih gradova, ujedno i perioda novih varoških zametaka prouzročenih profilaksom istočnog rimskog carstva, koje je već zarana na ustuk prodiranju barbara započelo s orijaškim sistemom vojničkih kaštela.

Ovaj sistem bio je uglavnom već dovršen pod carem Justinijanom. Po mogućnosti svaka župa od Dunava do Helade trebala je da dobije svoj vlastiti kaštel. U Novom Epiru nabraja Prokopije u svojoj knjizi o gradjevinama cara Justinijana 26 obnovljenih i 32 novo osnovana kaštela. Od tih je moći danas tek nekolike identificirati. Takav obnovljeni kaštel bio je Tyrkanos, čije je ime bez dvojbe staroevropsko. Valja ga tražiti kod Tirane. O kaštelu Argyas na riječici Janici bit će niže govora.[1] Novi kaštel grčkog imena je Stefaniakon, po kojem nosi poznija arbanaska biskupija svoje ime.

Stratešku bazu ovoga kaštelskog sklopa tvorila je isprva znamenita Via Egnatia, a kasnije, kad su barbari podvezali ovu cestu Drač-Carigrad, bili su bazom lučki gradovi Drač i Leš. Još u 9. vijeku imala je jaka bizantinska dračka tema više od 30 kaštela. Sjeverna obranbena linija, a ta nas ovdje najviše zanima, nadovezala je na lanac utvrda, što ih je Bizant podigao proti istočnim Gotima. Nasuprot ovoj liniji moći je u sredovječnoj četverouglatoj utvrdi **A n a g a s t u m** (Onogost, Nikšić) u Crnoj Gori prepoznati ostatak gotskog protivu-sistema. »Zid Vuka mahnitoga«, kako Crnogorci nazivaju pogranični zasun iz ovoga doba, ležao je medju objema ovim linijama.

Linija rimskih utvrda tekla je od Bara, odnosno Leša uz Drin i uz nekadašnju rimsku cestu (koja je u srednjem vijeku nosila ime »via de Zenta«) na Prizren. Još pod kraj 11. vijeka bila je ova bizantinska granica u svim klancima i prijelazima utvrdjena grabama, zasjekama i drvenim ili zidanim tornjevima.

[1] V. odsječak 13.

Digitized by Google

Digitized by Google

Iz ovoga vremena potječe ime »Krajina« (alb. »Kraja«), kojim su Srbi nazivali kraj uz obalu Skadarskog blata izmedju Bojane i crmničke doline. Druga jedna ‚Kraja' prema dračkom tematu bila je kraj Dibre (1273 Sirclani et Craye).

Antikni gradovi, nesposobni za život, ubrzo su na toj liniji zakržljali. Ginu poput Epikarije, koja se poslednji put spominje kod Prokopija kao utvrda *Παχουέ*. Veliko gradsko tijelo rimske Dokleje rastepeno je od sila naravi i barbarske ruke. Smrtni udarac dao mu je katastrofalni potres od g. 518. Grad je opustio u burnim vremenima 7. stoljeća. Njegove rasprsnute dijelove pohvatali su susjedni kašteli. Oko njih stvara se na toj liniji sredovječni roj gradova: S u a c i u m (Svač), D r i v a s t u m (Drivost), B a l e c i u m (Balezo). Dagno ili Danj nadovezuje na rimsku utvrdu *Διονάα*. Glavni dio pučanstva rimske Duklje okuplja oko sebe kaštel *Ἀντιβάργαι*. Taj biskupski grad A n t i b a r i, B a r ili T i v a r i preuzima i crkvene tradicije Duklje, posve analogno kao Spljet tradicije propale Salone, Solina, a Dubrovnik one rimskog Epidaura.

Pendant Duklji jest Apolonija na jugu. Ona se spominje posljednji put pod carem Justinijanom u Hieroklovom katalogu gradova. Malo zatim ona propada poglavito uslijed porasta močvara, a i najezde neprijatelja. Njezinim ljudskim materijalom pune se asteroidni gradovi u blizini, kojima jezgru tvore stari bizantinski kašteli. Tako nastaje sredovječna S p i n a r i c a na ušću Vojuše, pa K l i s u r a (1319 Clissania, 1327—1335 Clausura) na mjestu gdje cesta Avlona—Belgrad prelazi preko Vojuše. Oba ova grada propadaju u 14. vijeku. Drži se Avlona, ali ta nije identična s današnjom, a ni s antiknom.

Sredovječna A v l o n a prostirala se je uz današnju pustu ‚skalu' kraj propalog osmerouglatog kaštela. Taj turski kaštel sredovječni je ‚castrum Avellone', koji u 13. vijeku, pod Anžuvincima, igra još veliku ulogu, nu poslije mu ju preuzima daleko snažniji višegrad K a n i n a. Sredovječni avlonski kaštel je starobizantinskog podrijetla (*Ἀντιών* kod Prokopija pogrješno umjesto *Αὐλών*). Poput pijavice taj je kaštel u vrijeme seobe naroda navukao ljude iz Apolonije. Ali on je navukao na sebe i čitavu antiknu Avlonu, koja je sjeverno, na jezičku izmedju avlonske Baite i mora, kod današnjeg sela Plake, ostavila svoje ruševine. Varoš oko tog kaštela napuštena je poslije velike kuge od g. 1481., kad je osim toga bjesnio i boj za kaštel izmedju turskih branitelja i napuljskih i arbanaskih napadača.

Poslije 9. vijeka ginu pomalo svi rimsko-bizantinski kašteli, koji nijesu dobili karakter varoši. Duže, čini se, održala se utvrda *Κλημεντιάνα* (kod Prokopija), koju valja tražiti kod sredovječne carinare Svetoga Spasa na Drimu. Jer od te utvrde nosi svoje ime u 17. vijeku vanredno snažno pleme Klementinaca (alb. Klmęn, pl. Klmentε), kojemu je sredovječni embrio sjedio na rimskoj vojnoj cesti Skodra-Puka-Prizren.

Takav grad možda je stojao u 9. vijeku na morskoj obali kraj Međue i služio kao uporište arapskim gusarima. Na to upućuje spomen sela Sarachinopoli u skadarskom katastru od god. 1416. Posve sigurno je bizantinskog podrijetla i utvrda Obliquus (in Obliquo ad custodiendum castellum) na desnoj obali Bojane, gdje je prema pripovijedanju popa Dukljanina bugarski car Samuel (prije 998) opkolio i uhvatio srpskog kneza Vladimira. Ovo mjesto, danas Oblika, javlja se u aktima prvi put g. 1398. (Oblich), a poslije češće kao selo, pronija i »paesium«.

Ali i drevne varoši, koje su preživjele tešku periodu selekcije, doživljavaju u srednjem vijeku znatne promjene na svojim oklopima. L e š prelazi u srednji vijek u dvojakoj formi: kao višegrad ili akropola na brdu i kao utvrdjena varoš na Drimu. S iščeznućem bizantinske vlasti opustio je u 13. vijeku višegrad. Varoš na Drinu postaje ‚castrum de Leexio'. U vrijeme kad taj grad predaju Dukadžini Mlečanima (1393), leži akropola u ruševinama. Zidine su još dosta dobro sačuvane. Mlečani se bave mišlju da restauriraju višegrad (1398). Nu to učiniše tek Turci pod sultanom Selimom I. (1512—1520). Učiniše to za to, jer su utvrde varoši na Drinu bili razorili Mlečani, kad su g. 1501. bili konačno prinuždeni napustiti Leš. Danas je akropola, koja se g. 1614. naziva ‚castel novo', opet sasvim pusta.

Sredovječni »slavnyj grad Skadъrъ« (talij. S c u t a r i postalo je od lokativa Skadъri), sijelo dukljanskih knezova i srpskih mladih kraljeva, ne pokriva se posvema s rimskom varoši. Citadela ostala je naravski ista, ali utvrdjena varoš pomakla se oko citadele nešto na zapad. Varoš imala je i otvorenih predgradja. U 14. vijeku »pod Skadrom na Drimcu s mnogim divnim polatama« spominje se dvor srpskih kraljeva. Bio je razoren g. 1331. u borbi za prijestolje, ali je zatim opet obnovljen. Preuzimaju ga Balšići. Posve propada u vrijeme prolazne okupacije Skadra po

Digitized by Google

Digitized by Google

Turcima (1392—1395). Mjesto, na kojem je taj dvor stajao, naziva se g. 1416. ‚la corte de lo imperator'.

Temelje sredovječnih utvrda D r a č a udario je bizantinski car Anastazije (491—518), koji je bio rodom odanle. Povod za to dale su mu žalosne prilike u Draču nakon odlaska Gota, a možda i šteta, koju je prouzročio katastrofalni potres god. 345., a koja sve do onda nije bila potpuno popravljena.

Anastazije dao je učvrstiti varoš trostrukim vijencem utvrda (*τρισὶ περιβαλεῖν στεφάνοις*), koje je nakon potresa od god. 518. ponešto modificirao car Justin, a priveo ih k svršetku Justinijan. Kako je to za doba seobe naroda i za veliku pomorsku silu Bizanta naravno, bio je sistem utvrda udešen protiv navale s kopna.

Najskrajnju utvrdu tvorio je zatvor prevlake 7 *km* sjeverno od varoši na putu ka rtu Pali. Ideja ovakovih zasuna ostvarena je tada i u »dugom zidu« pred Carigradom, pa u Termopilima, nadalje na poluostrvu Kasandriji kod Soluna i na tračkom Hersonesu. Bio je to 200 *m* dugačak i jedan metar debeo zid od lijepih bizantinskih opeka. Još danas vodi put kroz vrata u ovom zidu, pa se po njima i sveukupne ruševine zovu Porta. U vrijeme, kad Mlečani preuzimaju Drač (1392), stajale su ove utvrde već u razvalinama.

Prema kopnu bio je oblik varoši sve do u mletačko doba fiksiran drugim vijencem, varoškim bedemima, koji su bili tako široki, da su na njima mogla četiri konjanika uporedo jahati. Bedeme ove dao je obnoviti epirski despot, a pozniji car Teodor Duka Komnen, otac Ane Dukaine, koja se je oko g. 1220. udala za srpskoga kralja Stjepana Radoslava, a poslije sloma svog oca u bitci kod Klokotnice zajedno sa svojim suprugom utekla u Drač (1234) i ondje ga ostavila nekom »velikom Franku« za volju. Od tih bedema još danas stoji jedna kula, naravski izvan male varoši; nosi grčki natpis iz god. 1225., koji govori da je ovu moćnu, neobičnu zgradu (*τὸν πύργον ὅνπερ καθορᾷς, κτίσμα ξένον*) podigao Teodor Komnen.

Treći utvrdni pojas sačinjavao je, u jugoistočnom uglu varoši, kaštel ili citadela. Kad su Anžuvinci, nakon potresa g. 1273., (oko 1280) sagradili na pristaništu dračkom novi kaštel, stari taj bizantinski kaštel nosio je ime ‚castrum superius'.[1]

---

[1] V. niže odsječak 22.

Početak propadanja dračke varoši označuje katastrofalni potres od godine 1273., sličan dubrovačkom potresu od god. 1667. Mnogi su gradjani pri tom poginuli, mnogo ih je pobjeglo u brda i u Berat, odakle se samo jedan dio usudio vratiti kući istom godine 1284. Slijedila je višekratna glad, strahovita kuga godine 1348. i 1363., pa borbe za Drač i pritisak arbanaskih tirana, od kojeg je znatan dio pučanstva morao iseliti u Apuliju i ondje se bavio prosjačenjem. Ali Drač bi bio možda sve prebolio, da tektonske sile potresa nijesu potpuno zasule obadva izlaza velike dračke lagune u more i time lagano pretvorile Baltu u močvaru i leglo »zloga zraka«. Još u većoj mjeri nego u Avloni i Modonu harala je ovdje malarija medju pučanstvom, a strah pred Turcima gonio je zdrave gradjane u tudjinu.

Već godine 1403. smanjuju Mlečani okrug varoških zidina, jer da se taj poradi veličine i nedostatka ljudi ne može nikako stražiti, a god. 1428. grad je gotovo sasvim pust; Mlečani izdaju proglas da ne trebaju plaćati poreza oni, koji bi se htjeli naseliti u Draču. Napokon se odlučila republika da ostvari davnu želju gradjanstva, pa da se Drač pomoću rovova i prijekopa pretvori u otok, to jest da se laguna na svom sjevernom i južnom kraju spoji s morem tako, te bi morska voda plimom u nju ulazila, a osekom bi izlazila napolje. Na čelu ove radnje, za koju su i arbanaska gospoda postavila mnoštvo radnika, stajao je godine 1455. mletački inženjer. Ali i ovo silno naprezanje pokazalo se nedostatnim spram žilavog rada naravi. Kanali, čiji opstanak potvrdjuju i današnje priče stanovnika o galijama, koje da su mogle ulaziti u lagunu, doskora su morskim mlatom zasuti. Valjalo bi ih bilo svake godine nanovo čistiti kao na pr. u sredovječnom Trogiru, a to se nije radilo. Opet su započele tužbe na »zli zrak«, a bilo je ljeti, u augustu 1501., kad su Turci prešav preko Balte, što se na mnogim mjestima bila osušila, iznebuha zaskočili i zauzeli Drač.

Turci su umah stegnuli varoš sasvim na prostor izmedju oba kaštela, u ugao pred vizantijskim kaštelom. Tu su oni, uporedo sa starorimskim, jedan kilometar udaljenim, i sa starovizantijskim, po kilometra udaljenim zidovima, potegnuli prema sjeveru nov štit, sazidan iz kamenja starih ruševina. U tom zidu izgleda četverouglatim tornjem nadvijena »porta grande« s uzidanim komadima mermera, starim skulpturama, rimskim, vizantijskim i mletačkim natpisima, pa grbovima na grobnom kamenju kao pravi muzej.

Digitized by Google

3.

(Romanski nukleus gradova na istočnom Jadranu. — Komplikovana etnička struktura Drača. — Slovenska i arbanaska ozmoza. — »Rimljani« Drivasta. — Romanske dominante i kulturna koercija Jadrana. — Jadranska tetiva Trani-Leš. — Močne veze dukljansko-apulske: Sveti Nikola Barski. — Sjeverno žarište Sredozemne elipse.)

Kad se je, nakon seobe naroda, donekle staložio Balkan, uzduž čitavog istočnog Jadrana, u Istri, Dalmaciji, Duklji i Albaniji, postaju gradovi strana tjelesa, čahure antike, u novoj etničkoj plazmi svog hinterlanda.

Etničku jezgru svih tih gradova od Krka do Drača i Kruje sačinjavahu u srednjem vijeku potomci rimskih gradjana, Romani Porfirogeneta, Latini popa Dukljanina i Tome arcidjakona, Lâdhinôn Arapina Edrisija, od Hrvata i Srba nazivani Latincima, od Arbanasa L'ẹtịn. Jezik ovih Romana, znanstveno nazivan dalmatinskim, bio je zaseban, potpuno razvijen dialekat, ‚idioma latinum', od kojeg prve tragove nalazimo u dalmatinskim listinama 11. i 12. vijeka, a od kojeg je zadnji prežitak vegetirao u gradu Krku još god. 1898. Najmanje udaljio se on od talijanskog smjera latinskog jezika, ali ga valja s obzirom na genezu i razvoj oštro razlikovati od drugog latinskog jezika na Balkanu, od rumunjskoga. Na jugu podlegao je on najranije južnoitalskom utjecaju i etničkoj penetraciji Slovena, odnosno Arbanasa. I u samom Draču vidljiv je u kasnijem srednjem vijeku slovenski elemenat (1243 cur Cumano de Succotrno, 1344 Slogubiça, 1355 Miroslavo).

Ovaj važni lučki grad imao je i u srednjem vijeku vanredno mješovito stanovništvo. U 7. vijeku primio je mnoštvo romanskih bjegunaca iz Salone, Solina. Već u 11. vijeku postoji tu jaka kolonija Mlečana i Amalfićana. Grci su tu vazda u manjini. U 14. vijeku snažan je u varoši arbanaski bojarski elemenat (Thopia, Skura, Musachi); imade tu pače i sjevernih arbanaskih vojvoda (Burilla voyvoda 1389—†1393; god. 1333. kod kralja Stjepana Dušana ‚Gradislavus Borilli vexillifer', ‚voevoda Gradislav'). Kao u gradu Krfu i u mnogim gradovima Grčke, bilo je u Draču i Židova (1401, pauperes et pauce familie), koji su imali jednaki položaj kao njihovi saplemenici u Apuliji i u sicilskim varošima.

U drugim gradovima nije bilo tako komplikovanog pučanstva. Pogdje bilo je pojedinih Mlečana, gotovo posvuda dubrovačkih trgovaca. Svagdje vršio se je proces miješanja romanskih starogradjana sa slovenskim, odnosno arbanaskim novogradjanima.

Kruja gubi valjada već početkom 13. vijeka svoju romansku jezgru, Leš najkasnije u 14. vijeku. To se zbiva i u Danju, gdje još u 14. vijeku imade romanskih tragova. Gradić Sappu nastavaju, prema riječima barskog nadbiskupa Vilima Adae (1332), čisti Arbanasi. Taj grad pendant je hrvatskom Biogradu na moru, gdje prema izvješću Arapina Idrîsija (1151) sjede čisti ‚Siqlâbe' (Sloveni). Vilim barski veli i za Bar, Ulćinj, Svač, Skadar i Drivasto da ondje stanuju čisti Latini (inhabitant soli Latini). Nu Mlečani razlikuju ovdje (1404) Latine i Arbanase. Neromanski elemenat u Skadru je u 14. vijeku veoma snažan; mletački komes morao je sebi (1399) držati tumača poradi jezika, koji ne razumije (propter linguam quam nescit). U Drivastu spominju se patricijske obitelji čisto arbanaskog podrijetla (Scapudar, Precali), jednako u Ulćinju (1376 Maliocus). U ovom gradu broji medju staro plemstvo (1553) i obitelj Pamaltotti, koja potječe od useljenih srpskih Mrkojevića.[1] Giustiniani označuje (1553) Ulćinjane izričito Arbanasima, a Barane kao dvojezične, napola Slovene, napola Arbanase. Najčišće i najdulje održao se je romanski elemenat u gorskom gradu Drivastu (obitelji Palombo ili Colomba, de Leporibus, Barba Biancha, Summa, Bello). S ponosom nazivaju se tu gradjani u 15. vijeku Rimljanima (Romanorum colonos se appelantes). Nu osim arbanaske imade tu i jake slovenske natruhe (obitelji Berivoj, Svinja).

Ti Romani dominantne su baštinske jedinice svih gradova istočnog Jadrana. Oni drže kontinuitet iz rimskih vremena; kristaliziraju, pod izravnim utjecajem Bizanta i pod pritiskom slovenskih i arbanaskih susjeda, rastočeno rimsko pravo u vanredno zanimljive gradske statute. Stvaraju gradske autonomije, u kojima socijalno asimiliraju pritjecanje alogenog življa iz hinterlanda. Autonomna svijest gradska ostaje netaknuta, pa bio jezik velikog gradskog vijeća već slovenski kao u Trogiru i Dubrovniku ili arbanaski kao u Ulćinju. Od Istre do Valone gledaju gradski Latini na svoju braću preko mora; odanle uzajmljuju oni suce, oficijale i rektore, dobivaju i redaktore svojih »dobrih običaja«. U njima drijema snaga, koja od čitavog sredovječnog Jadrana, od Mletaka do Palerma i od Pule do Valone tvori kul-

[1] V. niže str. 28.

Digitized by Google

Digitized by Google

turnu jedinicu, od mora sponu, a od gradova obiju obala jedinstveni lanac, neprekinut nikakovim meridijanom.

Prema etničkim i političkim odnosima postoji tu tek jača diferencijacija izmedju Sjevera i Juga. Čisto romanske varoške tvorbe s laganom slovenskom ozmozom u Istri i Dalmaciji stoje pod vodstvom sjeverne Italije. Inercija starogrčkog elementa (Magna Graecia) i dugotrajni bizantinski upliv udaraju biljeg južnoj poli, u Apuliji i Kalabriji jednako kao i u Albaniji. Tetiva koja je presijecala kulturni krug Jadrana išla je po prilici iz Tranija na Leš, gdje je u klasičko vrijeme započimala latinsko-helenska granica. Sjeverno od Leša tvori skupina od neko sedam dukljanskih gradova pod kulturnim vodstvom bizantinski jako nahukanog Dubrovnika uspio prijelaz k dalmatinskim varošima s rimskom, od Bizanta nezasutom podlogom.

Snažan medjusobni prekomorski dodir vršio se, prvotno i poglavito, u okviru sjevernog i južnog polukruga. Veze izmedju južne Dalmacije, Duklje i južne Italije upravo su silne. Kotor podpadao je (1089—1328) pod apulskog barskog nadbiskupa. Dukljanski knez Bodin oženio je (1080) kćerku odličnog barskog gradjanina. »Sanctus Nicola de Bario« i »Sanctus Angelus de Monte Gargano de Appulea« bili su znamenita hodočašća za južnu Dalmaciju. Za vrijeme velike kuge g. 1348. onamo kreće čitav val arbanaskih redovnika i svećenika za ispunjenje pobožnih zavjeta. Bogato darivan je Sveti Nikola barski od srpskih kraljeva. Još danas na srebrnoj ploči s ledja glavnog žrtvenika ove katedrale čita se, datiran s godinom 1319., ovaj naslov srpskoga kralja: »Urossius rex Rasie, Edioclie, Albanie, Bulgarie et totius Maritime de gulfo Andriano a mari usque ad flumen Danubii magni« (Uroš kralj Raše, Duklje, Albanije, Bugarske i čitavog Primorja od zaliva jadranskoga, od mora do rijeke velikog Dunava). God. 1254. postaje Nikola Dračanin, »vješt latinskom i grčkom jeziku« (in latina et greca lingua peritum) biskupom krotonskim. Grčkom jeziku vješti Kalabrezi vrše službu protonotara još u 15. vijeku ća u Ohridu.

Odlično mjesto zapremaju arbanaski gradovi u sredovječnom gradskom krugu Jadrana. Najodličniji medju njima jest dvoživi Drač, daleko u srednji vijek velegrad s antiknom jezgrom, u kojoj latinski elemenat drži ravnovjesje bizantinskoj, na helenske tragove vezanoj naslazi. To je grad višega reda, mogli bismo ga nazvati monadom jadranskom, gdjeno se i dalmatinski i južnotalijanski varoški tip cakli u grčko-bizantinskom okviru, koji ga usko veže s južnijom Valonom i Krfom i s gradskim opštinama starog Epira, s Janinom i Artom ili s onima Makedonije, s Ohridom i Skopljem. U njegovoj okolici graniče u 14. vijeku tri velika područja sredovječnih pismenih jezika Evrope: područje latinsko, grčko i slovensko. U tom pogledu tvori sredovječni Drač drugo žarište sredozemne elipse poput Palerma u Siciliji, gdjeno se latinskom i grčkom književnom jeziku pridružuje s juga arapski.

Najfiniji aparati, koji kroz stoljeća automatski bilježe sve glavne kulturne struje na sredovječnom Jadranu,[1] odredjuju u njima poziciju i medjusobni odnos pojedinih gradova; ti najfiniji aparati jesu imena varoških magistrata, oblici listina i gradski statuti.

4.

(Heterohroni čas samouprava na Jadranu. — Aristokratski val sjevera i arhaičke demokracije juga. — Zakržlanje državnih organa i prilagodjenje municipalnih vlasti državi: stratigot, katepan, satnik i vojvoda. — Južnoitalska i arbanasko-dukljanska listina. — Grčki i latinski notarijat u Draču. — Konservatizam notarske listine u Duklji. — Slovenska kancelarija. — Statuti gradova istočnog Jadrana.)

Čas, kada u gradovima Jadrana nastupa perioda samoodredjenja i izgradjivanja više ili manje aristokratskih republika, nije nipošto posvuda istodoban. Prije nastupio je on u sjevernom, kasnije u južnom jadranskom polukrugu. Vlast Bizanta gine najprije u Istri i to već u 8. vijeku, zatim u Dalmaciji i južnoj Italiji, najkasnije u dračkom tematu. Drugačiji pritisak u smjeru prilagodjenja municipalnih prava izvodila je hrvatska, pa ugarska državna vlast u Dalmaciji, drugačiji vlast srpskih kraljeva u Duklji, pa anžuvinska u Draču ili normanska i anžuvinska u južnoj Italiji, gdje je i arapska perioda ostavila snažnih tragova u formiranju gradskih organa.

Sjeverni aristokratski val malih vijeća i vijeća umoljenih (consilium rogatorum) nije na jug nikada dalje prodro od Bara. Još oko g. 1330. sazivala je gradska općina u Kotoru glasom zvona pučku skupštinu (in pleno arengo, in pleno populo) na trg pred katedralu sv. Trifuna. Ovo generalno vijeće posve je dokinuto

---

[1] O tim strujama pisao sam, povodom djela: Novak, Scriptura Beneventana (Zagreb 1920), esej u Obzoru 64 (Zagreb 1923) 24. decembra br. 349 str. 9.

Digitized by Google

Digitized by Google

g. 1361. od velikog vijeća (consilium maius), koje se je g. 1312. sastojalo od 72 člana. Tek g. 1372. javlja se u Kotoru senat (consilium rogatorum) po uzoru Dubrovnika i Mletaka. Tada javlja se u Baru, uz starinsko generalno vijeće (1247 seniores et populus Antibari), i zaseban ‚cosseyo', consilium. Ta se borba izmedju plemstva, koje hoće poništiti pučku skupštinu, i pučana, koji brane svoje starinsko pravo, vodi kroz čitavi 15. vijek na život i smrt (1553 odio antico et inestinguibile). U Ulćinju postoji još g. 1553. čista i primitivna demokracija. »Gradska općina nema redovitog vijeća; kad ustreba, slete se plemići, gradjani i obrtnici i vijećaju usmeno; svake godine na dan sv. Marka izabire konte činovnike: dva suca, četiri komornika, koji su uzeti iz redova gradjana, i četiri do pet drugih činovnika, medju kojima su zastupani i zemljoradnici« (lavoratori di terra).

U južnom polukrugu jadranskih gradova, u apulskim varošima, u Draču, Avloni i Krfu dominira posvuda i odlučuje jedino demokratska opća skupština ili ‚universitas'. Tu je sačuvana arhajska forma samouprave, koju nosi sveukupno gradjanstvo.

Kad autonomija u kojem gradu, uslijed nazadovanja državne vlasti, napreduje, tad naslov državnog predstavnika prelazi na prvog municipalnog činovnika, ali silazi i mnogo niže. U imenima magistrata vidimo tada prave rimske, bizantinske ili srpske rudimente. Nazadovanje autonomije ide uporedo s prilagodjenjem vrhovne gradske vlasti državnoj. Naslov načelnika postaje naslovom državnog predstavnika u varoši.

Na čelu bizantinskih temata stoje u 11. vijeku vojnički zapovjednici, koji se nazivaju strategi (*στρατηγός*) i katapani (*κατεπάνω*). Sa izginućem bizantinske vlasti prelazi taj naslov na nosioca gradske vlasti, koji se je nazivao u gradovima od Zadra (918) do Kotora (1166) i Kruje (1166) ‚prior', u Draču *πρωτεύων*, u Istri ‚primas'. Taj prijelaz naslova vidljiv je u Zadru (1060 prior et straticus civitatis Iadere), a osobito jasno u varošima južne Italije i Sicilije. Tu se načelnici redovito nazivaju katepani, a u Mesani održao se naslov ‚stratigotus' za načelnika sve do u novo doba. Nu u Palermu i Sirakuzi u 13. vijeku ‚acatapanus' znači isto što i ‚magister platee', nadglednik trga, a u Dubrovniku ‚kotopan' spao je do običnog privatnog trgovačkog agenta (1372 famulus et cothopanus de Narento).

Potkraj 12. vijeka prevladava za predstavnika autonomne vlasti posvuda, od Raba do Ulćinja, naziv ‚comes'. Tako to biva u Kotoru (1181). Kad srpski veliki župan Nemanja osvaja ovaj grad, on šalje onamo svog sьtьnika, satnika ili stotnika (1186 setnicus directus in civitate Catari a predicto magno iupano) kao vrhovnog upravitelja. Takovog satnika doskora posve istiskuje ‚comes', koji zapravo vrši službu srpskog ćefalije ili gradskog kapetana. Nu u Budvi održao se je taj naslov ‚setnik'; tek što on tu (1351 lo senico) označuje izvršitelja sudskih odredaba.

Pod srpskim despotima (1421—1443) javlja se u Drivastu i u Baru ‚vojvoda' kao njihov namjesnik. To je čisto vojnički naslov; označivao je kod Srba stjegonošu, pak je g. 1333. preveden latinskom riječju ‚vexillifer'. Kod Hrvata i Bosanaca nose taj naslov pravi knezovi (Nelepići, Vukčići, Hranići); tu je on identičan s riječju ‚hercog'. Daleko na jugu, na tlu nekadašnjeg srpskog despotata avlonskog, znači vojvoda u 15. vijeku upravitelja malih oblasti. Musachi veli (1510) za vojvodu oblasti Tomornice, koja je imala oko 60 sela: »questo sopradetto voivoda lo mettevano li nostri per governatore che vol dire voivoda com' a dire capitano over governatore«. Pod Turcima, u ovim krajevima sve do novih reforma, nosio je taj naslov prvi policijski činovnik malog okruga. U mletačko doba označuje naslov ‚voyvoda' u Drivastu (1478), Baru (1499) i Lešu (1502) vodju varoške milicije.

U doba gradskih republika postoji na čitavom Jadranu institucija notarijata za pismeno fiksiranje privatno-pravnih poslova. Privatno-pravna listina nadovezuje i u bizantinskom carstvu i na latinskom Zapadu na egipatske, starohelenske i rimske klice. Privatna listina Italije nastavak je rimske, koptska i arapska listina grane su starobizantinske, a srpska nastavak je mladobizantinske listine. Domovina notarskog instrumenta, koji sam po sebi imade punu dokaznu snagu, jest sjeverna Italija, ali institucija notarijata imade svoja nezavisna ognjišta po čitavoj Italiji i po čitavom bizantinskom carstvu.

Baš u sredovječnoj listini Jadrana odražava se najjasnije cezura izmedju obadva kulturna polukruga. Postoji najuži paralelizam izmedju sjevernoitalske i dalmatinske, pa izmedju južnoitalske i arbanasko-dukljanske listine.

Kao južna Italija imade i Drač dvojezičnu listinu, usporedno latinsku i grčku. Na latinskim listinama potpisuju se neki svjedoci grčki, a na grčkima imade i latinskih potpisa. Grčkom jeziku

Digitized by Google

Digitized by Google

imade traga i u Dubrovniku, ali u 12. vijeku iščezava grčki posvema na sjeveru od Drača. Latinska listina dobiva ovdje novog suparnika u srpskoj listini.

Do u mletačko doba održao se je u Draču grčki notarijat uz latinski. Još u 15. vijeku slove ovdje grčki notari kao službeni (1401 notarii greci autentici et alii notarii boni latini). I drački dominikanci fiksiraju svoje pravne poslove grčki (1359). Grčki notari (ταβουλάριος) pripadaju pravoslavnom kleru, sačinjavaju ceh, kojemu na čelu stoji protonotar. I u Avloni i u Ohridu postojale su grčke notarske korporacije. U Draču sretamo (1258) i nomike (νομικός), kakovih je bilo posvuda od Male Azije do Apulije i Sicilije. I to su pisari listina. Razlikovali se prvotno od tavulara time, što nijesu bili organizovani u ceh, već imenovani od državne vlasti, a vršili službu većinom u otvorenoj zemlji. Takovi starosrpski nomici ili inomici spominju se u Prizrenu (1346—1366), Trepči i Novom Brdu (1410—1438). U Dušanovom se zakonu ne spominju. Nu u srpskim prijevodima nekih bizantinskih zakona inomici su identični s tavularima.

Latinski notarijat u Draču ne razlikuje se ništa od onoga u Ulćinju i Baru. Ali se bitno razlikuje od onoga dalmatinskih gradova, gdje je notarijat, što sjevernije, to napredniji. Arbanasko-dukljanski notarijat sačuvao je arhaičke značajke. Dok se u Trogiru ubrajaju notari medju ‚činovnike sa strane' (extrinteci officiales), dok u Splitu ne smiju potjecati iz provincije Dalmacije, dotle u Baru, Ulćinju, Skadru i Drivastu nisu samo prvi za koje znamo, nego i posljednji notari, koji se spominju, domaći gradjani. Kad već u Dubrovniku rade isključivo talijanski notari, a Kotor zabranjuje svećenicima da vrše službu notara, u dukljanskim gradovima notari su domaći patriciji, svećenici i kanonici. Tek sporadički javljaju se tu kadikad talijanski notari. Starinskim kancelarijama dubrovačkih konta na Mljetu i Lokrumu upravljaju u 14. i 15. vijeku arbanaski svećenici, ponajviše iz Bara.

Nu nisu samo nosioci već je i bit arbanasko-dukljanskog notarijata ostala na arhajskom stepenu. Listina ovih varoši nije zapravo nikada postala notarskim instrumentom kao u Dalmaciji. Njezina dokazna moć počivala je vazda na svjedocima; notar je tek jedan od svjedoka. Kao u južnoj Italiji, tu je notar podvrgnut oblasnoj kontroli. Uz njega potpisuju ispravu još dva službena svjedoka: sudac (iudex) i prislušnik (auditor). U Draču pod

Anžuvincima spominje se »doživotni sudac za ugovore« (1379 ducissali autoritate ad contractus ad vitam iudex).

Kako je poznato, Dubrovčani su, za saobraćaj sa zaledjem, držali veliku slovensku kancelariju. U Kotoru bila je takova kancelarija mnogo čednija. Nešto slično moralo je postojati i u Baru, Ulćinju i Drivastu. U mletačko doba spominje se doista u Skadru ‚slovenski kancelar' (1416 Tomasius Schiavo, scrivan de la corte in schiavo).

Iz oblika i sadržaja arbanasko-dukljanske notariatske listine dade se u koječemu zaključiti na kakvoću varoških statuta. Jer na našoj strani Jadrana ne prestaju statuti nipošto prema jugu s Kotorom i Budvom. Sačuvani su statuti varoši Drivasta (statuta et ordinationes ecclesie cathedralis Drivastensis), koja se je u 14. vijeku nalazila pod jurisdikcijom tamošnjeg katoličkog biskupa. Ti statuti, nažalost, još nisu pristupačni znanosti.[1] Prigodom nastupa mletačke vlasti spominju se statuti Drača (1392), Skadra (1396), Drivasta (1397 antiqua statuta). Već prije prave se u poslovnim formulama listinâ aluzije na statut barski (1369) i ulćinjski (1376).

Svi ovi statuti bili su, kao oni svih gradova na Jadranu, pisani latinski i pokazuju jasno da od Kvarnera do Otranta nema pukotine u kulturnom krugu.

Val kodifikacije i konsolidacije gradskih prava došao je sa sjevera. Prvi statut imade na istočnom Jadranu grad Korčula (1214). U Splitu dao je g. 1240. načelnik Gargan, rodom iz Jakina, sabrati ‚dobre običaje'. Ovaj ‚kapitular' nanovo je redigovan g. 1312. U isto doba (1291—1308) pada i redakcija trogirskog statuta. U Dubrovniku ovršena je konsolidacija (statuta in pluribus libellis dispersa) god. 1272. Nastavak dobila je ova konsolidaciona struja na donjoitalskom i sicilskom tlu, gdje otvaraju seriju gradskih prava ‚consuetudines Barenses' u vrijeme Karla I. Anžua. Statut Budve nastaje pod carem Dušanom (1351). Zacijelo u ovo vrijeme konsoliduje se gradsko pravo i u Baru (Antibari). Redakcija ulćinjskih zakona valjada je svršena još u

[1] Taj unikum nalazi se po svoj prilici još i danas u posjedu lajpciškog antikvara Hiersemanna. On ga je opisao u svojem katalogu 438 (1915 juni) str. 43, br. 250, a ponovno u katalogu 477 (1920) str. 7, br. 33. Naša država trebala bi svakako da odkupi ovaj rukopis, a beogradska ili zagrebačka akademija da ga što prije objelodani.

Digitized by Google

Digitized by Google

vrijeme, dok je ondje bio ‚comes Marcus Pollanus' rodom iz Mletaka (1280).

U vrijeme teške vladavine Balšića i Thopija (1383—1392), čini se, da su drački gradjani morali sakriti svoje statute. Na početku mletačke periode (1398) moglo se je jedino još kod tamošnjih franjevaca pronaći 35 poglavlja toga statuta, pisanih na papiru. Karakter tih statuta bio je zacijelo izrazito bizantinski, posve bliz apulskom barskom statutu.

Statuti dukljanskih varoši zacijelo su bili vrlo blizi dubrovačkima. Pod srpskim despotima u 15. vijeku ispunjavale se praznine barskog gradskog prava dubrovačkim statutima. Ovamo slali su Barani (1414—1444) apelacije u stvarima nasljednog prava. God. 1440. odredio je srpski despot Djuradj da se prava varoši Budve izjednače s onima varoši Bara. U mletačko doba abrogirani su posvuda po mogućnosti mnogi neobični gradski zakoni, a mletački statuti su odredjeni za subsidijarni pravni izvor.

5.

(Danak jadranskih gradova susjedima: mogoriš i akrostik. — Krvne veze varošana sa pučanstvom zaledja. — Kneževske palače u gradovima. — Ulćinj kao domena srpskih kraljica. — Car Dušan i njegov protovestijar Kotoranin Nikola Buća. — Kovnice u Skadru i Ulćinju; srebrnjaci srpskih kraljeva Konstantina i Uroša II.)

U vrijeme propadanja bizantinske vlasti morali se gradovi, za očuvanje svojih posjeda izvan gradskih zidina, nagadjati s gospodarima otvorene zemlje, sa susjednim županima i plemenskim poglavicama. Već car Konstantin Porfirogenet (oko 948) pripovijeda, kako je car Bazilij odredio (oko 882) da dalmatinski gradovi imadu sve ono, što su dotada bili plaćali bizantinskim stratezima, odsada plaćati ‚za volju mira' slovenskim kneževima. Iz tih navoda vidi se, da je zemljarina ili ἀκροστιχὸν τέλος pretvorena u stalan danak ili tribut. Split je plaćao susjednim vlastodržcima 200, Zadar i Trogir 110, Dubrovnik 72 zlatnika.

U tim odredbama valja tražiti ključ za sve kasnije tribute, što su ih dalmatinski i arbanaski gradovi plaćali svojim susjedima, zvali se ti tributi još svojim izvornim imenom ‚akrostik' kao u Budvi i Baru, ili pak census, incensus, dacium, tributum, dohodьk i mogoriš, margarisium, lo margariso kao u Dubrovniku.

Hrvatski kraljevi na sjeveru, a srpski kraljevi i carevi na jugu zadovoljavali se ovakovim stalnim dankom. Pod carem Dušanom iznosio je ‚akrostik' varoši Bara 1000 perpera i 10 tovara maslinova ulja. U Budvi je pobirao takav porez carev kaznac. Nu kad je rastepena srpska centralna vlast, nastupila su vrlo teška vremena za primorske gradove juga. Svaki moćniji susjed htio je da mu se plati mir. Još u težem obliku, nego u vrijeme propadanja bizantinske vlasti potkraj 12. vijeka, pojavio se pritisak na ove gradove u drugoj poli 14. vijeka.

Grad Drač morao je (1363) uvesti posebnu carinu na uvezenu robu da uzmogne udovoljiti tražbini »susjednih tirana«. Djurdje Thopija (1388—1392) otimao je imanja gradjanima i darivao ih svojim ljudima tako, te su mnogi bili prisiljeni da se kao prosjaci klate po Apuliji (coguntur ire per partes Apulie mendicando). I sama mletačka vlast bila je prinuždena da za zaštitu dračkog teritorija plaća (1401) godišnju proviziju »susjednim plemićima i gospodi«.

Kao što se je negda (1173) gradska općina u Baru savijala (omnes gemunt et dolent) pod teškim novčanim tražbinama velikog župana Stjepana Nemanje, tako je stenjala i pod Djordjem I. Balšićem († 1379), kojemu je morala plaćati godišnje više od 2000 dukata (1380, quare civitas Antibari annuatim solvit dominationi plus quam duo millia ducatorum, ex quo taliter affligimur et afflicti sumus). I Skadar i Drivast bili su teško pritisnuti od Djordja II. Balšića. Mnogi gradjani tada su izgubili svoje posjede.

Nu usprkos tomu bilo je i prijateljskih veza izmedju gradjana i njihovih susjeda u otvorenoj zemlji. U prvom redu bile su to ženitbene veze. Zadarska patricijska obitelj Madi bila je u krvnom srodstvu s hrvatskim kraljevima (1066), de Cegis u Trogiru s bosanskim plemstvom (1400), Buchia i Drago u Kotoru sa zetskim knezovima (1499). Skadarska obitelj Span bila je u rodu s Dukadžinima i srpskim despotima i poglavito za to ubrajali ju medju arbanasko visoko plemstvo. Mlečani su već zarana (1247) zapazili pogibao za Zadar u ovakovim vezama sa zaledjem. Proti njima ustaje u Splitu arcidjakon Toma († 1266). Giustiniani preporuča (1553) Mlečanima da sprečavaju brakove izmedju Barana i susjednog plemena Mrkojevića, jer da je već polovica gradjana u krvnom srodstvu s Mrkojevićima (perchè la mettà di Antivarani sono congiunti di sangue di Marchovich).

Digitized by Google

Digitized by Google

Kroz stoljeća običavali su plemići i gospoda iz zaledja, po više puta na godinu, dolaziti u Drač »u svojim poslovima ili za zabavu« (pro suis factis vel pro placere). Tom prilikom davali su im gospodari Drača darove. G. 1401. odredjuju Mlečani, da se to i nadalje čini. U ugovoru izmedju Anžuvinaca i arbanaskog despota Andrije II. Musakija izričito se daje (1336) članovima ove obitelji dopuštenje da po volji mogu dolaziti u Drač (libere venire apud Duracium vos et ipsi possitis et valeatis si et quociens placuerit vobis et eis). Ova obitelj ostala je, sve do svog iselenja (1476) u Italiju, u najsrdačnijem prijateljstvu s patricijskim rodovima Drača, koji su joj pomagali i kod bijega.

Udovicu Kur Isakovu, a kćerku arbanaskog prinčipa Karla Thopije, Vojsavu izdržavali su jedno vrijeme gradjani drački. Mletačka vlada kupila joj je zatim (1398) kuću u varoši za 60 dukata. Ta je kuća po smrti Vojsave prešla (1406) u posjed srpskih despota Brankovića. Majka Vojsavina bila je naime sestra Vuka Brankovića.

Običaj, da članovi kneževskih familija otvorene zemlje imadu kuće u susjednim varošima, potječe još iz bizantinskih vremena. U 10. vijeku spominje se u Carigradu »kuća barbarina«, armenskog kneza Grgura Taronca. Ovakove kuće, pače i tornjeve na bedemima imali su u Draču Musaki. Hrvatski knezovi Nelepići imali su u Trogiru veliku kuću (1346 magnam domum), u Splitu toranj. U 15. vijeku imadu bosanski kraljevi i neki plemići, većinom kao dar općina, kuće u Zadru, Dubrovniku i Kotoru, a g. 1469. dariva mletačka vlada nećaku Skenderbegovu kuću u Ulćinju. Ovaj grad imao je u 13. i 14. vijeku izuzetan položaj. Stajao je ponajprije pod vlašću jedne nuzgrane srpskih Nemanjića, a zatim je (1283—1357) sačinjavao dominij srpskih kraljica i carica.[1] Analogno pripadao je grad Niš (1336) bugarskoj carici. Ugarske kraljice u vrijeme Arpadovića imale su vlast nad čitavim komitatima. Za sve ove slučajeve valja tražiti uzorak u Bizantu, gdje se gradovi Nikopolje, Vesna i Farsal (1198) spominju kao ‚pripadnosti carice' (pertinentie imperatricis).

Srpski kraljevi i carevi bili su vrlo skloni latinskim gradovima. Patriciji tih gradova, napose Kotora i Bara, služili im kao spone sa zapadnim vlastima i s papama. Još danas živi u kra-

[1] Acta Albaniae 1, 470 i 2, 125.

jevima oko Kotora poslovica: »Ako car da, ali Buća ne da«. Pod carem imade se razumijevati Dušan Silni. Njegov ministar financija ili protovestijar bio je Kotoranin Nikola Buchia.

Pod srpskim kraljevima gradovi Duklje stječu pravo kovanja novaca. Kotor, Skadar i Ulćinj imadu svoje vlastite kovnice. U Kotoru kuju se srebrni ‚grossi de Cattaro' ili ‚kotorski dinari' sa slikom sv. Trifuna, zaštitnika grada, i s imenom srpskog vladara. Imade pet tipova srebrnog novca kralja Konstantina (1321—22) s natpisom na aversu: ‚S. Stefanus Scutari'. Ulćinjski srebrnjaci nose na jednoj strani sliku Bogorodičinu, na drugoj strani kralja na prijestolju s natpisom ‚rex Urosius'.

Svoj autonomni bakreni novac, tako zvane folare, kuju gradovi Kotor (natpis ‚civitas Catari'), Ulćinj (natpis ‚moneta de Dulcino'), Skadar (‚civitas Scutarinensis'), Bar (natpis: ‚Antibar, d'Antivar'), Svač (‚Sovacii civitas') i Drivast (‚civitas Drivasti'). Kovnice u Ulćinju i Skadru rade i pod Balšićima. Pronadjeno je 20 tipova skadarskih folara Djurdja II. Stracimirovića († 1403). Mlečani održali su kovnicu jedino u Skadru do g. 1453.

Digitized by Google

II.

Živo čedo velegorja: Arbanasi i Arbanija.

6.

(U etničkom želucu Balkana. — Narodni relikti velegorja. — Položaj arbanaskog jezika; izvorni praelan ‚balkanskog tipa'. — Geneza imena Arbanas: Centralni položaj plemena Arben na Carevu putu. — Skupna imena na sjeveru: Škipetar, Mal'ok i Malesor).

U 11. vijeku, opisujući pronuncijamente i bune s izvorom u Draču, spominju bizantinski pisci po prvi puta Arbanase (*'Αρβανῖται, 'Αλβανοί*). Ovi sačinjavaju tada znatan dio vojski što ih proti carevima na Bosporu podigoše pretendenti Manijak (1042) i Basilak (1078). Iz balkanskog etničkog kaosa, prikritog političkom koricom Bizanta, odvaja se time i vidno stupa u povijest vanredno interesantan narod. Njegova je etnička podloga u staro doba, zacijelo pod ilirskim imenom, tvorila jak faktor povijesti. Zatim je iščezla za oko historika u retortama balkanskog poluostrva, ali je latentno saradjivala u mnogim jezičnim i folklorističkim osebujnostima balkanskih naroda. Napokon je, u svojoj arbanaskoj metamorfozi, dala nov čvor kinetičke sile.

Poput Baska u Pirenejima, Kelta u Irskoj i u Walesu, Tuarega i Kabila na Atlasu, pa brojnih narodnih relikta u Kavkazu i Arbanasi su tek velegorjem zaštićeni ostatak golema i starinskog saga. Ali oni nisu nipošto narodna okamenina ili nemoćni prežitak, već živa narodna ćelija sa snažnim nukleusom oko Kruje.

Jezik arbanaski ‚lingua albanesesca' spominje se izričito prvi puta g. 1285., izvan arbanaskog područja, u Dubrovniku. Prve leksikalne primjerke sabrao je ‚ritter Arnold von Harff' iz vojvodine Jülich na Donjoj Rajni, kad je (1496) preko Drača hodočastio u Jerusalim. Taj jezik potpuno je samostalna grana indoevropskog stabla. Dugo nije bio spoznat kao takav. Najveće zasluge za njegovo odredjenje u krugu srodnih jezika imade pokojni slavni filolog Gustav Meyer. Njegove poglede precíziraju,

Digitized by Google

Digitized by Google

a donekle i modificiraju danas s velikim uspjehom napose Holger Pedersen, Norbert Jokl (Beč) i Henrik Barić (Beograd). Arbanaski jezik bliz je indoevropskoj grupi baltičko-slovenskoj, ali je bliz i grupi frigijsko-jermenskoj u Maloj Aziji. Može se smatrati kao u sredini izmedju obje spomenute grupe, pače, da je bolje očuvan, pokazao bi se znatno bliži jermenskome nego baltijsko slovenskome.[1] U njemu izvorno je sačuvan onaj praelan, koji je izmijesio jezični ‚balkanski tip', koji je i u rumunjskom i u bugarskom stvorio postponirani spolnik. Jer taj u rumunjskom nije nipošto romanski, ni u bugarskom slovenski.[2]

Kod bizantinskih pisaca 12.—15. vijeka glasi skupno ime za Arbanase Ἀρβανῖται, Ἀλβανῖται, Ἀλβανοί. Od vremena cara Kantakuzena upotrebljava se isključivo posljednji naziv. Zemlja naziva se kod carevne Ane Komnene Ἄρβανον. kod Georgija Akropolite Ἄλβανον. Latini zovu narod Arbanenses (1166), zemlju Arbanum (1204, 1250), od vremena anžuvinskih pako (1271) gotovo isključivo Albanenses, Albania. Odatle potječe talijanski Albanese (1313), u Dubrovniku, preko slovenskog i grčkog utjecaja, Arbanese, Alvanes (1318), u Bari još god. 1536. Arbania.

Iz latinske ili romanske forme nastao je sredovječni slovenski naziv Arbanasi (1230). Ova riječ još danas, u okolini Dubrovnika i u Crnoj Gori, označuje katoličkog Arbanasa. Danas se i u Srba i u Bugara upotrebljava noviji oblik Arnaut, Arnautin. Nastao je iz turskog oblika, koji je izveden iz novogrčkog Ἀρβανίτης, Ἀρναβίτης. Kroz turski medij prošao je i staromadžarski naziv ‚arnót' (1693). Starosrpski glasilo je ime za zemlju Rabьnь (1198), adjektiv rabьnьski. Izvedeno je, otklanjanjem vokalnog početka, posve pravilno iz Arbanum, Ἄρβανον, jednako kao što Raša iz Arsia, Labin iz Albona (Istra), Lom iz Almus (Bugarska). Danas nazivaju se krajevi oko Avlone i Kurvelješa Arbəri, stanovnik tih krajeva Arbər, prvotno i danas još u narječju sjevernijih Gega Arbən.

[1] Jokl, Albaner u Realleksikon der Vorgeschichte I 1 (Berlin 1924) 84—94, Pedersen, Armenier ib. I 2, 219—226. Sp. Barić, Arhiv za arb. starinu 2, 161 i 411.

[2] O balkanskom tipu i o postanku upotrebe postpozitivnog člana u balkanskim jezicima v. Belić, Dialekti istočne i južne Srbije (Beograd 1909), str. LXXIV i La Macédoine (Paris 1919) 26; Kul'bakin, Slavia 1 (Prag 1922) 127—133; Lewy, Orientalische Literaturzeitung 25 (1922) 145; Tagliavini, Dacoromania III (1923) 515, Oštir, Arhiv za arb. starinu 2 (1924) 308; Barić ib. 2, 392 i 415.

Kako je iz ovih primjera vidljivo, r je u imenu narodnom zacijelo prvotno. Na to upućuje i vlastito ime Arbenius kod drevnih Veneta, liburnijska Arberia i ime kvarnerskog otoka Arba (Rab). Kod Ptolomeja, koji u 2. vijeku po Kristu prvi spominje pleme Ἀλβανῶν s gradom Ἀλβανόπολις u velikoj provinciji Makedoniji blizu provincije Dalmacije, nije sačuvan taj r. Na ovaj oblik utjecala je bez dvojbe predindoevropska baza Alb-, koju nalazimo u drevnoj geografiji Italije i Kavkaza. Za snagu oblika Alb- u srednjem vijeku govori, osim bizantinskih formi, još i drugo današnje ime za pokrajinu Arbəni. Ovo glasi L'abəri, L'apəri (stanovnik l'ap, odredjeno l'abi), a nastalo je zacijelo u vrijeme srpske vlasti u ovim krajevima (1346—1418) iz slovenskog *Labьnь posve analogno kao Rabьnь.[1]

Generalizacija ovog imena Arb- i Alb- posve sigurno nije potekla od arbanaskih plemena. Pod tim imenom obuhvatili su sva plemena jednakog jezika najprije Bizantinci, Srbi, Romani u gradovima i Mlečani, jer strani posmatrač mnogo laglje spoznaje zajedničke značajke nego li urodjenik, koji u prvom redu pazi na razlike plemenske. I ilirsko skupno ime za bezbrojna plemena uzduž Jadrana, općenito upotrebljavano već u vrijeme Herodotovo, poteklo je od stranaca. Prvotno ono je (Ἰλλυριοί) pripadalo, zacijelo, tek najbližim sjevernim susjedima Helena.

Da su pak stranci za osnovku skupnog imena izabrali baš ime starog plemena Arbən, koje spominje već Ptolomej, a još bilježi jedan anžuvinski popis iz g. 1304., to je posve razumljivo. Ptolemejev Ἀλβανόπολις bez dvojbe je poznija Kruja. Pleme imalo je centralni položaj u arbanaskom mediju. A što je glavno, sjedišta sezala mu preko glavne žile kucavice starog i sredovječnog Balkana, preko glasovite Via Egnatia.

Danas upotrebljavaju Arbanasi za oznaku svoje narodnosti ime Šḱipətar, za Albaniju ime Šḱipəni. -nija u narječju Gega, Šḱipəri, -rija u narječju Toska, za svoj jezik ime Šḱip. Nu to je razmjerno mlado ime, nepoznato Arbanasima, koji su se iselili u 14. i 15. vijeku u Grčku i Italiju. Prvi trag tom imenu ukazuje se potkraj 14. vijeka. Izbija na sjeveru, u gradu Drivastu kao

[1] Jireček, Archiv für slav. Phil. 21 (1899) 79 — Thallóczy, Illyr. Forsch. 1, 66; Šufflay, Ung. Rundschau 5 (1916) 3. Sp. niže odsječak 18.

Digitized by Google

... (1204, 1230) ...

... Arbanas ... i žarš još god. 1500 ...

... štić još danas, ...

... ićkog Arbanasa ...

... obiik Ar...

... je izveden iz ...

... prošao je ...

... stella je ...

... Arbani, ...

... Serbia 1924 84–91 ...

... Slavia 1 (Prag 1922) ...

Digitized by Google

obiteljsko ime (1368—1402 Schibudar, Schepuder, Schapudar, Scapuder). Jer se javlja baš u tako zvanom »crnogorskom kutu« gdje se kroz vjekove tare arbanaski, srpski i rumunjski živalj, to je tumačenje G. Meyerovo, po kojem Šćiptar znači čovjeka »koji (jezik) razumije« (arb. škipoń > excipere), posve vjerojatno.

Drugo skupno ime, kakovo su Arbanasi u srednjem vijeku i to na sjeveru davali sami sebi, glasilo je * Mal'ok.

U plodnoj i natopljenoj staroj župi Prapratnoj, na obali morskoj izmedju Bara i Ulćinja, optočeno arbanaskim življem javlja se u 15. i 16. vijeku srpsko pleme dugokosih Mrkojevića: Li Mirchoe, de Marchois, ali Marchoi, alli Marcovich. U arbanaskom Ulćinju i od arbanaskih susjeda to je pleme bilo nazivano Pamal'ok, Ne-Mal'ok. Prema tomu bilježe, redovito iskrivljeno, mletački spomenici (1420 i dalje) Mrkojeviće i pod imenom: pamaliot, pamaleot, ypamaliothi, tamalioti, pompalioni, pampalioni. Iz toga je lasno izvaditi ime Mal'ok (arb. mal' ‚brdo' i sufiks -ok) ili ‚brdjanin', što su ga sebi sjeverni Arbanasi davali. Ali to je ime, kao obiteljsko, izravno sačuvano u Ulćinju god. 1376 (Lazarus Malliocus gradski notar). Danas živi ova riječ još samo kao podrugljiv nadimak za Gege u Beratu, a znači takodjer budalu. U srednjem vijeku imala je ona isto značenje kao i Malesur, koja se riječ javlja u skadarskom katastru g. 1416. kao prezime u selu Grisa pod brdom Marinajem (Petro Malizori, Todoro Malizori), a još danas označuje jedno veliko katoličko arbanasko pleme.

7.

(Mutan pojam Arbanije u srednjem vijeku. — Arbanski centar oko Kruje. — Elastičnost geografskog pojma Arbanije prema sjeveru, ukočenost prema jugu. — Znanstveni pojam sredovječne Arbanije. — Duklja ili Zeta i Gornji i Donji Pilot. — Nderfandena, Hunavija, Debar, Čermenika, Mokra. — Skurija i Meša. — Slanica i Savra ili Ilirska ravnica. — Sitne geografske jedinice na sjeveru. — Mal'zi ili Crna Gora.)

Granice moderne Albanije potegnula je reunija predstavnikâ šest velesila u Londonu god. 1913. Te granice igrale su odlučnu ulogu i nakon svjetskoga rata. S obzirom na njih primljena je Albanija jednoglasno u Savez Naroda dne 17. decembra 1920. Spor, koji je i dalje postojao uslijed toga što je demarkaciona linija, povučena po generalu Franchet d'Espérey-u u

novembru 1918, prelazila ove granice, dokrajčen je odlukom Konferencije Ambasadora od 9. novembra 1921. Ta odluka potvrdila je granice od g. 1913. s nekim modifikacijama (le tracé des frontières de l'Albanie, tel qu'il a été établi en 1913 par la Conférence des Ambassadeurs de Londres, avec certaines modifications spécifiées).[1] Nu da granice nisu još ni danas posve ukočene, to svjedoči pitanje, komu će pripasti starodrevni monastir sv. Nauma na jugoistočnoj obali Ohridskog jezera.[2]

Od g. 1913. Albanija tvori čisto politički pojam. Prije toga, u dubine srednjeg vijeka, to je bio poglavito geografski i etnografski pojam, nikada krut, vazda tekući, ali pri tom u stalnom rastu. Kad prolazno prima političko obilježje, kao pod Thopijama u 14. i pod Skenderbegom u 15. vijeku, on biva daleko manji; uloptava se poput ježa. Kada pod Anžuvincima (1272) dobiva najizrazitije političko ime: ‚regnum Albanie', taj pojam je baš tada najmutniji. I to ne samo za istraživače historije, već i za tadanje vlastodršce i osvojače. G. 1372. pravi Ljudevit Navarski, suprug dračke vojvotkinje Ivane, ugovor s franceskim kondotijerom grofom de Coucy »za osvojenje čitavog kraljevstva Albanije« (super conquesta fienda de toto regno Albanie). Tu se radi o pogodbama za slučaj osvojenja sela, gradova i zamaka, o pogodbama za slučaj zarobljenja velikaša »u kraljevstvu Albanije«.[3] Već punih sto godina drže tada Anžuvinci grad Drač, a herceg drački Ludvik ipak izričito naglasuje, da »ne pozna granica rečene kraljevine Albanije« (et quia dictus dominus dux ignorat confinia dicti regni Albanie).

Centar pojma Albanije bio je vezan na višegrad Kruju u zaledju Drača. To je prvotni *Ἄρβανον* Bizantinaca, Arbanum Latina oko i izmedju velikih cesta Drač-Debra i Drač-Ohrid. Biskup krujski naziva se par excellence arbanaskim biskupom, episcopus Arbanensis. Karlo Thopija († 1388), kojeg Mlečani nazivaju ‚princeps Albanie' a koji se sam zove ‚gospodin rabanski', *αὐθέντης πάσης χώρας Ἀλβάνου*, sjedi u Kruji i vlada naslijednom zemljom izmedju Mata i Škumbija. Kad Turci prvi

---

[1] Stavrou, Études sur l'Albanie (Paris 1922) 174—214.

[2] Dokumenti o pitanju granice sa Arbanijom kod monastira Sv. Nauma (izdanje ministarstva inostranih dela, Beograd 1924). Historiju svetitelja († 910) i manastira prikazuje dobro Dr. Lazar Mirković, Sveti Naum Ohridski, Sremski Karlovci 1924 (posebni otisak iz Glasnika srpske pravosl. patrijaršije 1924).

[3] V. niže str. 43.

Digitized by Google

Digitized by Google

obiteljsko ime (1368—1402 Schibudar, Schepuder, Schapudar Scapuder). Jer se javlja baš u tako zvanom »crnogorskom kutu« gdje se kroz vjekove tare arbanaski, srpski i rumunjski živalj to je tumačenje G. Meyerovo, po kojem Šćiptar znači čovjek »koji (jezik) razumije« (arb. šk̈ipoń > excipere), posve vjerojatno.

Drugo skupno ime, kakovo su Arbanasi u srednjem vijeku i to na sjeveru davali sami sebi, glasilo je *Mal'ok.

U plodnoj i natopljenoj staroj župi Prapratnoj, na obali morskoj izmedju Bara i Ulćinja, optočeno arbanaskim življem javlja se u 15. i 16. vijeku srpsko pleme dugokosih Mrkojevića Li Mirchoe, de Marchois, ali Marchoi, alli Marcovich. U arbanaskom Ulćinju i od arbanaskih susjeda to je pleme bilo nazivano Pamal'ok, Ne-Mal'ok. Prema tomu bilježe, redovito iskrivljeno, mletački spomenici (1420 i dalje) Mrkojeviće i pod imenom pamaliot, pamaleot, ypamaliothi, tamalioti, pompalioni, pampalioni. Iz toga je lasno izvaditi ime Mal'ok (arb. mal' ‚brdo' i sufiks -ok) ili ‚brdjanin', što su ga sebi sjeverni Arbanasi davali. Ali to je ime, kao obiteljsko, izravno sačuvano u Ulćinju god. 1376 (Lazarus Malliocus gradski notar). Danas živi ova riječ još samo kao podrugljiv nadimak za Gege u Beratu, a znači takodjer budalu. U srednjem vijeku imala je ona isto značenje kao i Malesur, koja se riječ javlja u skadarskom katastru g. 1416. kao prezime u selu Grisa pod brdom Marinajem (Petro Malizori, Todoro Malizori), a još danas označuje jedno veliko katoličko arbanasko pleme.

7.

(Mutan pojam Arbanije u srednjem vijeku. — Arbanski centar oko Kruje. — Elastičnost geografskog pojma Arbanije prema sjeveru, ukočenost prema jugu. — Znanstveni pojam sredovječne Arbanije. — Duklja ili Zeta i Gornji i Donji Pilot. — Nderfandena, Hunavija, Debar, Čermenika, Mokra. — Skurija i Meša. — Slanica i Savra ili Ilirska ravnica. — Sitne geografske jedinice na sjeveru. — Mal'zi ili Crna Gora.)

Granice moderne Albanije potegnula je reunija predstavnikâ šest velesila u Londonu god. 1913. Te granice igrale su odlučnu ulogu i nakon svjetskoga rata. S obzirom na njih primljena je Albanija jednoglasno u Savez Naroda dne 17. decembra 1920. Spor, koji je i dalje postojao uslijed toga što je demarkaciona linija, povučena po generalu Franchet d'Espérey-u u novembru 1918, prelazila ove granice, dokrajčen je odlukom Konferencije Ambasadora od 9. novembra 1921. Ta odluka potvrdila je granice od g. 1913. s nekim modifikacijama (le tracé des frontières de l'Albanie, tel qu'il a été établi en 1913 par la Conférence des Ambassadeurs de Londres, avec certaines modifications spécifiées).[1] Nu da granice nisu još ni danas posve ukočene, to svjedoči pitanje, komu će pripasti starodrevni monastir sv. Nauma na jugoistočnoj obali Ohridskog jezera.[2]

Od g. 1913. Albanija tvori čisto politički pojam. Prije toga, u dubine srednjeg vijeka, to je bio poglavito geografski i etnografski pojam, nikada krut, vazda tekući, ali pri tom u stalnom rastu. Kad prolazno prima političko obilježje, kao pod Thopijama u 14. i pod Skenderbegom u 15. vijeku, on biva daleko manji; uloptava se poput ježa. Kada pod Anžuvincima (1272) dobiva najizrazitije političko ime: ‚regnum Albanie', taj pojam je baš tada najmutniji. I to ne samo za istraživače historije, već i za tadanje vlastodršce i osvojače. G. 1372. pravi Ljudevit Navarski, suprug dračke vojvotkinje Ivane, ugovor s franceskim kondotijerom grofom de Coucy »za osvojenje čitavog kraljevstva Albanije« (super conquesta fienda de toto regno Albanie). Tu se radi o pogodbama za slučaj osvojenja sela, gradova i zamaka, o pogodbama za slučaj zarobljenja velikaša »u kraljevstvu Albanije«.[3] Već punih sto godina drže tada Anžuvinci grad Drač, a herceg drački Ludvik ipak izričito naglasuje, da »ne pozna granica rečene kraljevine Albanije« (et quia dictus dominus dux ignorat confinia dicti regni Albanie).

Centar pojma Albanije bio je vezan na višegrad Kruju u zaledju Drača. To je prvotni Ἄρβανον Bizantinaca, Arbanum Latina oko i izmedju velikih cesta Drač-Debra i Drač-Ohrid. Biskup krujski naziva se par excellence arbanaskim biskupom, episcopus Arbanensis. Karlo Thopija († 1388), kojeg Mlečani nazivaju ‚princeps Albanie' a koji se sam zove ‚gospodin rabanьski', αὐθέντης κάσης χώρας Ἀλβάνου, sjedi u Kruji i vlada naslijednom zemljom izmedju Mata i Škumbija. Kad Turci prvi

[1] Stavrou, Études sur l'Albanie (Paris 1922) 174—214.

[2] Dokumenti o pitanju granice sa Arbanijom kod monastira Sv. Nauma (izdanje ministarstva inostranih dela, Beograd 1924). Historiju svetitelja († 910) i manastira prikazuje dobro Dr. Lazar Mirković, Sveti Naum Ohridski, Sremski Karlovci 1924 (posebni otisak iz Glasnika srpske pravosl. patrijaršije 1924).

[3] V. niže str. 43.

Digitized by Google

puta izravno osvajaju Kruju (1415), Balabanbeg zove se »subaš krujski i rabanski« i imade pod sobom »Krui i arbanašku zemlju«

Nu već potkraj 12. vijeka pribraju Srbi k Rabnu i dvostruk provinciju Pilot (ot Rabna Pilota oba) uz veliku cestu Skadar Prizren. Potkraj 13. vijeka za Anžuvince nalazi se Albanija i iz Valone na području Arianita i Musakija. U 14. vijeku širi se ta geografski pojam prema sjeveru. U nj ulazi, prema dubrovačkim izvorima (1386) Sveti Srgj na Bojani, (1429) varoš Bar, (1430 Luštica kod Kotora, (1443) Podgorica. Jedan geografski opis i g. 1570. naziva Albaniju zemljom od Ulćinja do Valone i d bregova Himare. Naravski da su g. 1602. i Pastrovići kraj Budv »de Albania«. Kad su Mlečani (1571) izgubili i zadnje ostatke n posve prave Albanije, oni to ime vežu što snažnije uz Kotor Tako dolazi do franceske Albanije pod Napoleonom i d austrijske Albanije prije g. 1848.

U vrijeme svoje ekspanzije u 14. vijeku Arbanasi su prodri daleko na jug, u Epir i Tesaliju.[1] Ali ime Albanije nije ih slijedil onamo. Do ponovnog prodiranja Arbanasa prema jugoistoku u 17. vijeku, pače do u doba janinskog Ali-paše Tepelenija tu je granica ovog geografskog pojma dosta ukočena. Siže do akro keraunskih gora, do Cap Linguette u avlonskom zalivu. Tu je kod Porto Raguseo, prema opisu jednoga Mlečanina oko g. 1570. »il fine dell' Albania«. Od Valone dalje sve do peloponeško istma (all' Ismo della Morea), kako izvještava g. 1603. bisku stefaniački papu,[2] »se dice Epiro«.

Uglavnom pokrivao se je dakle geografski pojam Albanije s ,Illyricum proprium' i Epirus Nova rimskoga doba, s dračkim tematom Bizantinaca i sa crkvenim uredjenjem dračke metropo lije. Uzmu li se pri tom kao korektiv kompaktno rasezanje arba naskog življa i historički centri arbanaskih plemena, nadalje sfere čisto arbanaskih velikaških obitelji kao i plastika tla, to je znan stveni pojam sredovječne Albanije znatno manji od današnjeg političkog. On obasiže, u najširem smislu, zemlju od arbanaskih Alpa, od Pepelnatih ili Mjesečevih gora (arb. Perhene 1603 monti delle Ceneri che in quello linguaggio si chiama Perhim) do To mora, od Drina do Vojuše, ilj četverokut Bar-Avlona-Ohrid-Prizren. Dva posljednja ugla uzeta su tek zbog markantnosti

[1] V. niže odsječak 20.

[2] Horvat, Bos. Glasnik 21 (1909) 315.

Tačnije treba na njihovo mjesto staviti dva mnogo manje poznata imena, a to su Sveti Spas na Drinu i Struga na sjevernom šiljku Ohridskoga jezera, koje se u žitiju sv. Nauma naziva »Bělo Jezero«.

Na sjeveru preseže djelomično u taj znanstveno apstrahirani pojam stara i velika srpska pokrajina Duklja, poslije Zeta.

Pokrajina **Duklja** dobila je svoje ime po rimskoj varoši Doclea.[1] Teritorijalno nadovezala je na provinciju Praevalis, koju je osnovao car Diokletijan odijeliv je od prijašnje veće provincije Dalmacije. Pod utjecajem priča o caru Diokletijanu, »caru Dukljaninu«, prozvana je Doclea-Duklja i Dioklitijom. Srpski dukljanski knezovi sjede potkraj 11. vijeka u Skadru. Ime provincije prelazi u naslov srpskih kraljeva. Rasezanje njezino naginje prema moru. Ime joj redovito dolazi u svezi sa Primorjem (Dioclea et Maritima).

Počev od 11. vijeka biva ime Duklja istiskavano nazivom **Zeta** (*Ζίντα* kod Kekaumena 1080, u latinskim spomenicima Zenta, Genta), poteklim od istoimenog pritoka Morače. Bila je to dvostruka pokrajina. Donja Zeta ležala je uz more od sjedišta plemena Pastrovića kraj Budve do Svetoga Srgja na Bojani (1377 Sanctus Sergius de Genta). Gornja Zeta prostirala se je od bregova Njeguša nad Kotorom do istočne obale Skadarskoga Blata. Naravski, da taj pojam, vezan prvotno uz riječicu Zetu, seže i na zapadnu obalu Blata. Tako dečanska hrizovulja (oko 1335) računa u Zetu, osim katuna Tuzi, i selo Kuševo. Ovo selo graniči s Kamenicom i Kupelnikom, a taj, prema hrizovulji za monastir Svetih Arhandjela kraj Prizrena (1348), spada u Donji Pilot.

Sveukupno gorovito tlo u velikoj širini uz cestu Skadar-Prizren i uz Drin na sjever u bizantinsko doba nosilo je ime *Πόλαθοι* (u biskupskoj noticiji god. 877. *ὁ Πολάθων*) ili »pokrajina palača« (još g. 1459. spominje se ,villa Palazzo' kraj Šatija), srpski **Pilot** (1198), latinski Polatum, Li Paliti kod Musachija (1510). Današnji arbanaski Pulati tek je neznatan ostatak ove velike dvostruke pokrajine. U 14. vijeku (1348) pribrajale se Gornjem Pilotu sela Šiklja i Kruimada jugoistočno od Prizrena. Duševno središte bio je ovdje benediktinski samostan S. Paulus Polatensis, Šen Pal.[2] Donjem Pilotu pripadalo je veliko selo Kupelnik

[1] V. gore str. 6.

[2] V. niže str. 93, 97, 104.

Digitized by Google

Digitized by Google

puta izravno osvajaju Kruju (1415), Balabanbeg zove se »subaši krujski i rabanski« i imade pod sobom »Krui i arbanašku zemlju«.

Nu već potkraj 12. vijeka pribraju Srbi k Rabnu i dvostruku provinciju Pilot (ot Rabna Pilota oba) uz veliku cestu Skadar-Prizren. Potkraj 13. vijeka za Anžuvince nalazi se Albanija i iz Valone na području Arianita i Musakija. U 14. vijeku širi se taj geografski pojam prema sjeveru. U nj ulazi, prema dubrovačkim izvorima (1386) Sveti Srgj na Bojani, (1429) varoš Bar, (1430) Luštica kod Kotora, (1443) Podgorica. Jedan geografski opis iz g. 1570. naziva Albaniju zemljom od Ulćinja do Valone i do bregova Himare. Naravski da su g. 1602. i Paštrovići kraj Budve »de Albania«. Kad su Mlečani (1571) izgubili i zadnje ostatke na posve prave Albanije, oni to ime vežu što snažnije uz Kotor. Tako dolazi do franceske Albanije pod Napoleonom i do austrijske Albanije prije g. 1848.

U vrijeme svoje ekspanzije u 14. vijeku Arbanasi su prodrli daleko na jug, u Epir i Tesaliju.[1] Ali ime Albanije nije ih slijedilo onamo. Do ponovnog prodiranja Arbanasa prema jugoistoku u 17. vijeku, pače do u doba janinskog Ali-paše Tepelenija tu je granica ovog geografskog pojma dosta ukočena. Siže do akro-keraunskih gora, do Cap Linguette u avlonskom zalivu. Tu je kod Porto Raguseo, prema opisu jednoga Mlečanina oko g. 1570. »il fine dell' Albania«. Od Valone dalje sve do peloponeškog istma (all' Ismo della Morea), kako izvještava g. 1603. biskup stefaniački papu,[2] »se dice Epiro«.

Uglavnom pokrivao se je dakle geografski pojam Albanije s ,Illyricum proprium' i Epirus Nova rimskoga doba, s dračkim tematom Bizantinaca i sa crkvenim uredjenjem dračke metropolije. Uzmu li se pri tom kao korektiv kompaktno rasezanje arbanaskog življa i historički centri arbanaskih plemena, nadalje sfere čisto arbanaskih velikaških obitelji kao i plastika tla, to je znanstveni pojam sredovječne Albanije znatno manji od današnjeg političkog. On obasiže, u najširem smislu, zemlju od arbanaskih Alpa, od Pepelnatih ili Mjesečevih gora (arb. Perhene 1603 monte delle Ceneri che in quello linguaggio si chiama Perhim) do Tomora, od Drina do Vojuše, ilj četverokut Bar-Avlona-Ohrid-Prizren. Dva posljednja ugla uzeta su tek zbog markantnosti

[1] V. niže odsječak 20.

[2] Horvat, Bos. Glasnik 21 (1909) 315.

Tačnije treba na njihovo mjesto staviti dva mnogo manje poznata imena, a to su Sveti Spas na Drinu i Struga na sjevernom šiljku Ohridskoga jezera, koje se u žitiju sv. Nauma naziva »Bělo Jezero«.

Na sjeveru preseže djelomično u taj znanstveno apstrahirani pojam stara i velika srpska pokrajina Duklja, poslije Zeta.

Pokrajina **Duklja** dobila je svoje ime po rimskoj varoši Doclea.[1] Teritorijalno nadovezala je na provinciju Praevalis, koju je osnovao car Diokletijan odijeliv je od prijašnje veće provincije Dalmacije. Pod utjecajem priča o caru Diokletijanu, »caru Dukljaninu«, prozvana je Doclea-Duklja i Dioklitijom. Srpski dukljanski knezovi sjede potkraj 11. vijeka u Skadru. Ime provincije prelazi u naslov srpskih kraljeva. Rasezanje njezino naginje prema moru. Ime joj redovito dolazi u svezi sa Primorjem (Dioclea et Maritima).

Počev od 11. vijeka biva ime Duklja istiskavano nazivom **Zeta** (*Ζέντα* kod Kekaumena 1080, u latinskim spomenicima Zenta, Genta), poteklim od istoimenog pritoka Morače. Bila je to dvostruka pokrajina. Donja Zeta ležala je uz more od sjedišta plemena Pastrovića kraj Budve do Svetoga Srgja na Bojani (1377 Sanctus Sergius de Genta). Gornja Zeta prostirala se je od bregova Njeguša nad Kotorom do istočne obale Skadarskoga Blata. Naravski, da taj pojam, vezan prvotno uz riječicu Zetu, seže i na zapadnu obalu Blata. Tako dečanska hrizovulja (oko 1335) računa u Zetu, osim katuna Tuzi, i selo Kuševo. Ovo selo graniči s Kamenicom i Kupelnikom, a taj, prema hrizovulji za monastir Svetih Arhandjela kraj Prizrena (1348), spada u Donji Pilot.

Sveukupno gorovito tlo u velikoj širini uz cestu Skadar-Prizren i uz Drin na sjever u bizantinsko doba nosilo je ime *Πόλαθοι* (u biskupskoj noticiji god. 877. *ὁ Πολάθων*) ili »pokrajina palača« (još g. 1459. spominje se ,villa Palazzo' kraj Šatija), srpski **Pilot** (1198), latinski Polatum, Li Paliti kod Musachija (1510). Današnji arbanaski Pulati tek je neznatan ostatak ove velike dvostruke pokrajine. U 14. vijeku (1348) pribrajale se Gornjem Pilotu sela Šiklja i Kruimada jugoistočno od Prizrena. Duševno središte bio je ovdje benediktinski samostan S. Paulus Polatensis, Šen Pal.[2] Donjem Pilotu pripadalo je veliko selo Kupelnik

[1] V. gore str. 6.

[2] V. niže str. 93, 97, 104.

Digitized by Google

Digitized by Google

(Cupelnich kod popa Dukljanina, Copenico 1416) na istoku Skadarskoga Blata.

U papinskim listinama 15. vijeka[1] spominje se pokrajina N d e r f a n d e n a, Trafandena u svezi s benediktinskim manastirom sv. Marije u arbanaskoj diecezi. Prvo ime je arbanasko drugo romansko. Obadva znače pokrajinu »medju obje rijeke Fandi«.[2]

Izmedju Drača i gornjeg toka rijeke Mata spominje grčki pisac Georgij Akropolita u 13. vijeku pokrajinu H u n a v i j u (Χουναβία). Već daleko prije, u 9. vijeku spominje se biskup ove pokrajine pod dračkom metropolijom: ὁ Χουναβίας. Kasnije papinske bule poznaju takodjer ovu pokrajinu (1250 quasdam amplas et populosas provincias Philot, Arbaniam et Hunaviam prope Hungariam sitas), kvare joj kadikad ime u Canavia, Canovia, Cimania, a miješaju ju takodjer s ugarskom provincijom Kumanijom (1304 quasdam amplas et populosas provincias Albaniam, Cumaniam et Polatum ac Duratium prope Ungariam sitas). Pučka etimologija srednjeg vijeka dovela je ime Hunavije u svezu s arb. kunavje, kunadje, novogrčki Κουνάδι ‚kunić' od staroslov. ‚kuna'. U jednom od Šafarika izdanom starosrpskom popisu narodâ, koji na sebi nosi biljeg totemizma, označen je Arbanas kao dabar, Hunav kao zec, Srbin kao vuk, Hrvat kao sova, Madžar kao ris, a Vlah kao mačka. Ipak je ime pokrajine Hunavije prastaro, nipošto indoevropskoga podrijetla. Nadovezuje na Strabonovu Κανδαουία, na antične ‚Candavii montes'. Osnova je pak ovoga imena zacijelo staroevropsko-prednjoazijska riječ kanda ‚brdo, vrlet'. Nalazimo tu osnovu u staroj toponomastici Male Azije i Balkana, a sačuvana je kao riječ u današnjim romanskim dialektima centralnih i istočnih Alpa zadirući duboko u staru venetsku teritoriju.[3]

Na sjeveroistoku Hunavije prostirala se d e b a r s k a pokrajina (1223 ἐν ταῖς Δίβραις, 1308 contrata de Deber). Od te provincije, zacijelo, potječe u spomenutom starosrpskom popisu

[1] Theiner M. Slav. mer. 1, 425; Farlati, Ill. Sacrum 7, 205.

[2] Kod Musachija (ed. Hopf Chroniques 292); ‚ecclesia de Santa Maria de Elefanti' umjesto Trafanti.

[3] Barić, Arhiv za arb. starinu 2, 406. Sp. Acta Albaniae 1, 140 n. i 199 n. 3 i Arhiv 2, 212.

oznaka ‚dabar' za Arbanasa. Bila je to dvostruka pokrajina, gornja i donja (1647 nella Dibria inferiore).[1]

Južno od ovih dviju pokrajina, iznad Elbasana, stere se današnja Č e r m e n i k a.[2] Pozna ju Musachi (1510) pod imenom Cherminichi. U srednjem vijeku ona je rano vidljiva u iskvarenom biskupskom naslovu: ὁ Τζερνικου, episcopus Cernicensis (1210—1451). Jugoistočno od Čermenike, uz zapadnu obalu Ohridskoga jezera ležala je pokrajina M o k r a (1107 τὸ τοῦ Μόκρου ὄρος), kod Musachija ‚Mochino'. Biskupija ovog imena uzdržala se je pod ohridskom metropolijom do g. 1761.

‚Contrata de S c u r i a', današnja velika i mala Man-skurija ili »dudova Skurija«, spominje se u mletačkim spomenicima oko varoši Drača (1401 circa territorium nostrum Durachii). Poznadu ju i arbanaski historici Barlecije i Musachi (tutte due Scurie). Sezala je do dvostruke provincije Tirane, o kojoj šute sredovječni izvori. Nosila je ime po plemenu Skura.[3]

Po propalom plemenu M e š a, — od kojeg je poteklo ime velikaške obitelji Messia (1272), selo Messi i često prezime Messi, Mexi'[4] u skadarskom katastru od g. 1416., — nazivala se pokrajina izmedju Rodonskog rta, Kruje i Leša.[5] Za ovu dvostruku provinciju veli Musachi: »fra Croia et Alessio il paese de la Misia«. Kod ovog oblika imena saradjivala je humanistička komponenta, to jest ime starodrevne goleme dvostruke rimske pokrajine Mezije. Iz nekog izgubljenog rukopisa kotorske obitelji de Pasqualibus donosi Farlati zapis, koji se odnosi na utemeljenje franjevačkih samostana u Kotoru, Baru i Ulćinju god. 1288.[6] Tu se spominje sestra srpske kraljice Jelene, Marija, udova franceskog velikaša Anselma de Chau (domina Maria de domo Chiutiz [!] de Francia), koja je g. 1280. došla iz Napulja na srpski dvor i ondje dobila kao svoju domenu varoš Ulćinj.[7] Zapis daje gospodji Mariji naslov: »regina de Zenta hoc est Mysie Inferioris in partibus Albaniae«. Očevidno je, da taj zapis potječe iz humanističkog doba.

[1] A. Albaniae 1, 160 i 589; Arhiv 2, 235 n. 2.

[2] V. niže str. 113.

[3] Sp. niže str. 58.

[4] 1423 ‚Nichus Mexi' u Ulćinju (Jorga, Notes 1, 334).

[5] Sp. niže str. 59.

[6] A. Albaniae 1, 509.

[7] A. Alb. 1, 470. Sp. gore str. 20.

Digitized by Google

Kako je zetsko i arbanasko primorje u srednjem vijeku bilo gusto posuto solanama, to nije začudno ime pokrajine Slanica (1297 contrata que dicitur Slaniça) izmedju ušća rijeka Vrega (Škumbija) i Devola (Semenija). Ime ovo potječe iz bugarske periode,[1] kad se je, u 10. vijeku, Belgrad (Berat) nazivao i Βουλγαρόπολις.

O dvostrukoj provinciji Muzakiji, prozvanoj po despotskoj obitelji Musachi, govorim u posljednjem odsječku. Starije ime za čitavu veliku ravnicu uz rijeku Devol-Semeni, sve do Osuma i Vojuše, bilo je Savra. Barlecije (oko 1480) spominje ‚planicies Saura' kraj Berata, a mletački opis od g. 1570. identificira tu ravnicu s Muzakijom (spatiose pianure della Savra la quale in altro nome si dice Musachia). Carevna Ana Komnena u 11. vijeku pozna ovu veliku ravnicu pod imenom ilirske (τὸ Ἰλλυρικὸν πεδίον). U rimsko doba, kako to svjedoči natpis iz Apolonije, nazivao se jedan njezin dio Γυλάκιον πεδίον.[2]

Mnoge od posve sitnih geografskih jedinica, koje još danas postoje, javljaju se već koncem 14. vijeka. Takav kraj jest ‚Brēgu Mati' (1374), romanski Colle-Matia (1402), ‚zali de Matcho' (1397), današnji Bregu Mats na ušću rijeke Mata. Nadalje je tu Vilipolje (1449 Villipole, Uilipoia, Medoa cum el Vilipoglj) na području antiknog lučkog grada Nymphaeum kod Medue, pa Zabojana (1396) sjeverno od Bojane i analogna tvorevina srpskoga podrijetla Zadrima t. j. »kraj iza Drima« (1459 el pian del Satti cioè la Xadrima), identifikovan od barskog nadbiskupa Bizzija (1610) s Cesarovom i Pompejevom Farsalijom (che è l'antica Farsalia dove successe il fatto d'armi tra Cesare e Pompeo fra Scutari e Alessio).

Rogomania *Rogomeni ili ‚Kraj strmina',[3] koja se u 15. vijeku često spominje u svezi s gradićem Danjem (1463 le ville de la Rogomania) današnja je visoravan Rogami, čije se vode slijevaju u Valbonu. Za starost ove pokrajine Valbona govori njezino romansko ime. Sredovječni dokazi manjkaju. U 17. vijeku zove se ta riječica i Crnica (1666, Valbona fiume vulgo Cernizza).

Iznad ušća Valbone, južno od Svetog Spasa na Drinu ističem pokrajinu Mal'zi, Malcija (1452 Malisium, Rogami et Dusmani

[1] Na Vardaru postoji još g. 1591. biskupija Slanizza (Jireček, Byzantinische Zeitschrift 13 [1904] 195).

[2] Jireček kod Thallóczy, Illyr. Forsch. 1, 171; Šufflay, Städte 10.

[3] arb. sicil. go'omia, 'ogomis ‚strmoglavljujem se'.

1463 Malici), koja u srednjem vijeku nosi jednako srpsko ime Crna Gora (1444, oppidum Dagni cum Satho et Cerna Gora vel Mali Ixii), kod Musachija Montagna Negra. Nema dvojbe da to ime potječe od vrlo bujne crnogorice u ovom kraju. Pokrajina tog imena postoji danas i kod Tirane, Mal'zija Tirana, a Skopska Crna Gora spominje se već u srednjem vijeku.[1] Da je pak ime stare Zete posve uzmaklo pred imenom Crne Gore, tomu leži glavna klica u posebnoj jednoj i posve sitnoj sredovječnoj Crnoj Gori (1302 Bogdanus Çernagora, 1348 Stipcho Balsich de Cerna Gora).

Prema jednoj interpoliranoj darovnici kralja Stjepana Uroša III. dobio je monastir Sv. Nikole Vranjinskoga »ot Črne Gore ot Arbanas Vasilja« zajedno sa njegovom djecom. Ova dakle Crna Gora morala je ležati negdje u blizini sjevernog šiljka Skadarskoga Blata. U njoj bilo je pastirskog arbanaskog življa. G. 1435. prave ugovor Mlečani sa srpskim despotom Djurdjem Brankovićem u njegovoj palači u Smederevu (apud Semedrum). U ugovoru medju inim »traži despot, da mu se doznače katuni Crne Gore« (petebat prefatus dominus despotus catunos Cernagore sibi assignari). Nu Mlečani to uskraćuju, »jer da se ti katuni Crnagore nalaze u granicama mletačkog gospodstva« (cum ipsi catuni Cernagore in confinibus dominii Venetiarum inclusi sint). Iz ovih navoda, a u svezi s vranjinskom poveljom, proizilazi jasno, da je prvotna mala Crna Gora, nasljednica imena Zete, bio kraj oko današnjeg mjesta Katuni izmedju Cetinja i Skadarskog jezera.[2]

---

[1] Tomić, Skopska Crna Gora, Naselja 3 (Zbornik 6, 1905) 409.

[2] A. Albaniae 1, 679, str. 205 n. 5; Ljubić, Listine 9, 82; Jireček, Černá Hora u Ottův Slovník 6, 608. Sp. Šufflay, Arhiv za arb. starinu 2, 212.

Digitized by Google

Digitized by Google

III.

Na bilu sredovječnog Balkana.

8.

(Balkanska vjetrometina srednjega vijeka: Rekord grada Drača. — Istočni Jadran uoči prvoga prijelaza Italije na Balkan. — Arbanasi, Hrvati i Srbi u normansko-grčkoj bici pod Dračem 1081.— Prvo prekomorsko osvojenje Drača.)

Ključem Balkana u srednjem je vijeku bio velegrad Drač, izlazna tačka znamenite ceste, koja je spajala Carigrad s Rimom. Tu cestu u srednjem vijeku Grci su nazivali βασιλικὴ ὁδός, Srbi Carev put, Arbanasi Uđa mretit. U rimsko doba ona je nosila ime Via Egnatia po gradu Egnatiji u Apuliji, gdje je Via Traiana vodeći iz Rima stizala na more. I kroz čitavi srednji vijek tuklo je bilo na Balkanu poprijeko, geografskom širinom.

Veliki peterokut oko grada Drača i njegove ceste, s uglovima Leš-Drač, Ohrid-Berat-Avlona, kroz dugi je niz vijekova bio izrazitim regulatorom istočnih i zapadnih velesila. Pomno bdiju nad njim bizantinski carevi. Ovamo, kad su najmoćniji guraju se Bugari, pa Srbi. Ovamo upravljaju svu svoju snagu italski osvajači, svu svoju pažnju rimske pape. Kao mjesto u priči, na kojem se sastaju vjetrovi iz svih strana svijeta, osjeća Drač svaki dinamički trzaj na Balkanu i na Jadranu i postizava u pogledu promjena političke vlasti rekord nad svim gradovima Sredozemnoga mora. U četiri stoljeća (992—1392) promijenio je, po mojem brojenju, 32 puta svog gospodara. Bio je višekrat bugarski (989—997, 1040), normanski (1082—1085), mletački (1205—1213, 1241, 1392—1501), epirotski (1213—1258, 1266—1272), hohenstaufovski (1258—1266), anžuvinski (s velikim i malim prekidima 1272—1382), srpski (1295, 1343, 1385) i arbanaski (1368, 1386—1392).

Važnost Drača stala se je vanredno dizati, kad su Arapi osvojiv Tarent (839) i Bari (841) temeljito ugrozili vlast Bizanta na Jadranu, gdje se je sa sjevera stao osjećati i pritisak franačke moći (812). Uz otok Kefaleniju, koji je bio tada glavno uporište

Digitized by Google

Digitized by Google

Bizanta prema Italiji, stao se uredjivati drački temat kao operaciona baza prema koncentričnoj zoni »vazala« na zapadu, istoku i sjeveru. Nakon ponovnog osvojenja Barija (871) iz Drača se podržavale veze s Apulijom i romanskim gradovima Dalmacije i Duklje.

U drugoj poli 11. vijeka, kad je raskol crkvi (1054) konačno dovršen, a normanski osvajači južne Italije postali vazali papini, kad je nastupio strah pred normanskom »gusjenicom i skakavcem« (kako bizantinska carevna Ana Komnena naziva Roberta Guiskarda i sina mu Boemunda), tada Drač postaje aortom bizantinskog carstva.

U vrtlog dogadjaja, koji su spremali prvi oružani sukob izmedju Istoka i Zapada, povučeno je iz Drača čitavo primorje od Zadra do Glikija u starom Epiru. Odavle su uhodjeni i nadzirani Hrvati u dalmatinskom zaledju i Srbi u Duklji, odavle poticana je slavenska liturgija na otpor proti rimskoj crkvi. Tu su boravili emigranti iz Duklje i pretendenti za srpske knezove. Odavle su izlazile niti, koje su zapletale apulsku gospodu u bune proti Robertu Guiskardu.

Posvuda su nastojanja bizantinska nailazila na protivnu, papinsko-normansku struju. Kad je već bila dozrela misao normanske provale u Albaniju, papinski pristaše, normanski grof Amiko iz Giovenazza zarobljuje štićenika Bizanta, hrvatskoga kralja Slavca i odvodi ga u sužanjstvo (1075). Nasljednik ovoga, kralj Zvonimir, očituje se javno vazalom rimske stolice. To ga je poslije (1088), nakon smrti pape Grgura VII., stajalo života.

U Duklji rade za Rim i Normane Romani gradova, pa latinski biskupi i opati. Dolazi pače do braka (1080) izmedju kneza Bodina i kćerke odličnog gradjanina apulskoga Barija, koji je ondje vodja normanske stranke. Nu u političkom pogledu vlada u Duklji zaonda još bizantinski utjecaj.

Kad, nakon starorimske okupacije, prvi put prelazi sredovječna Italija na Balkan (1081—1107), prva osudna bitka bije se pod dračkim zidinama u oktobru 1081. Na jednoj strani stoje južnoitalski Normani, saveznici velikoga pape Grgura VII. U njihovoj vojsci imade hrvatskih četa, u njihovoj floti splitskih i dubrovačkih brodova. Na drugoj strani stoji car Aleksije I. Komnen. Jezgru vojske sačinjavaju mu vareški i anglosaski plaćenici. Posada Drača većim je dijelom arbanaska. Dolazak novih arbanaskih četa nije htio sačekati car. U pomoć došao mu je i

dukljanski knez Bodin, ali ne ulazi u bitku. Držao se je po strani, dok teška konjica normanska nije odlučila bitku. Nakon poraza careva pristaje i politički uz papu. Uspomena na tu bitku duboko se je usjekla u narodno pamćenje južnih Slovena. Još u 16. vijeku postojala je u južnoj Dalmaciji u Slanom narodna pjesma o bijegu velikoga istočnog cara.

Više puta jošte slavilo je normansko oružje pod Boemundom pobjede na Balkanu. Osvojena je Valona, početkom g. 1082 Drač, a onda Kastorija (Kostur). Do Ohrida, Bera i Larise prodrli su Normani. Teško da bi bila uspjela bizantinsko-mletačka protuofenziva, da nije g. 1085. umro Robert Guiskard, koji je već spremao navalu na glavno uporište Bizanta u jonskom moru, na otok Kefaleniju. Malodušnost i zdvojenje zahvatilo je normansku vojsku. Ostavljajući opremu i plijen stali se na svojim malim brodovima vraćati kući Normani. Posade njihove na Balkanu, medju njima i dračka, predavale se Grcima i prelazile u njihovu službu. U bizantinskoj službi, kao carski sevast (sebasto imperiali), prolazi Dalmacijom (dum pergerem in partibus Dalmatie) oko g. 1091. Gotfrid, sin normanskog grofa Amika, koji je negda kao papinski vazal zarobio hrvatskog kralja Slavca.

I popršte ponovne provale Normana na Balkan (1107) bili su krajevi izmedju Drača, Valone i Ohrida. Nu ovaj puta Drač nije pao.

9.

(Druga ofenziva Italije na Balkan. — Miraz despotove kćeri Manfreda Hohenstaufu 1258. — Sporazum Karla Anžuvinca s nezavisnim vikarima na Krfu i u Avloni. — Dobrovoljna predaja Drača. Prvi »rex Albanie« 1272. — Težak poraz Anžuvinaca pod Beratom 1281. — Albanija ulazi u naslov srpskih kraljeva 1296. — Anastrofa Anžuvinaca na istočnom Jadranu. Savez proti kralju Uroša II. god. 1319. — Posljednja poklonstva arbanaskih velikaša dračkim hercezima 1336—1338. — God. 1343. kralj Dušan drži Drač. — Suton anžuvinske vlasti u Draču 1346—1368. — Karlo Thopija osvaja Drač 1368, ali ga vraća posredovanjem kralja Ljudevita I. Velikoga. — Spremanje ekspedicije za osvojenje »čitave kraljevine Albanije« 1372. — »Drački duka« Balša II.)

Na Drač i Valonu, pa prema Beratu koncentrirana je i druga velika ofenziva Italije na Balkan. Vode ju, podupirani od papa, preko jednog stoljeća (1269—1379) napuljski Anžuvinci. Pradradnje za to učinili su im Hohenstaufovci.

Epirski despot Mihajlo II. u borbi s nicejskim grčkim carevima, koji su poslije uspostavili bizantinsku carevinu, tražio je

Digitized by Google

oslona na Zapadu. Zadnji Hohenstaufovac, napuljski kralj Manfred, oženio je despotovu kćerku Jelenu i dobio od tasta kao miraz otok Krf i grad Butrinto u Epiru, a Drač, Berat i Avlonu u Albaniji (1258). Tu je Manfredov namjesnik bio admiral Filip Chinard, u Krfu pako Gvarnerije Aleman.

Kad je kralj Manfred (1266) poginuo u borbi s Karlom I. Anžuvincem, despot Mihajlo nastoji umah natrag zadobiti miraz svoje kćeri, koja g. 1271. umire kao anžuvinski sužanj u Nuceriji. Kako su se Manfredovi vikari tomu protivili, despotovi ljudi ubiše Filipa Chinarda koncem g. 1266. Tom prilikom dolazi Drač pod zaštitu, a Berat u ruke despotove. Ali Krf drži i proti Anžuvincima Guarnerije, a Valone im ne će da predade tamošnji kaštelan Jakov de Balsiniano (Jaques de Baligny). Brat ovoga kaštelana Filip bori se i dalje proti Anžuvincima, te je s pristašama Konradina (1269) opsjednut u apulskom Galipolu.

Karlo I. nastoji umah za sebe predobiti i krfskog kapetana Guarnerija i avlonskog kaštelana Jakova. Već 20. marta 1267 imenuje on Guarnerija svojim kapetanom na Krfu. Ali ovaj ne vrši nikako njegovih naloga. Pregovori vuku se sve do smrti Alemanove (mjeseca marta 1272). Bili su već sasvim dozreli, jer par mjeseci iza toga izručuje Guarnerijev sin Aymon, uz veliku novčanu odštetu, otok i grad Krf Karlu I.

Još dulje vukli su se pregovori s avlonskim kaštelanom. Na njega pravio je Karlo I. pritisak preko zaplijenjenih imanja i preko brata mu, koji je bio opsjednut u Galipolu, a poslije zarobljen. Kod tih pregovora posredovao je i ahajski prinčip Vilim. U Avloni kod kaštelana Balsiniana nalazila se i djeca pokojnog Filipa Chinarda. Njihovo izručenje tražio je kralj Karlo, a i tomu se je opirao kaštelan. Napokon je došlo do sporazuma u mjesecu martu 1273. Jakov de Balsiniano podvrgao se vlasti Karlovoj, dobio doživotno na uživanje »castrum Canine, Caninam et Avelonam cum archondiis«, ali je izručio djecu Chinardovu i neke Grke kralju, koji ih je zatvorio u kaštel Trani. Ostao je valonski kaštelan tek godinu dana, a onda dobio velika lena u pokrajinama Bariju i Bazilikati u Italiji kao zamjenu za Kaninu i Avlonu.

Već prije toga, početkom g. 1272. predala se Karlu posve dobrovoljno varoš Drač. Ovuda ušla je u Albaniju velika vojska »kralja Sicilije i Albanije« (rex Sicilie et Albanie) pod svojim maršalom Vilimom Bernardom, koji je podvrgnut »generalnom vikaru kraljevine Albanije« sa sjedištem u Draču.

Velike uspjehe u Albaniji postizava tek treći generalni kapetan Narzon de Tuziaco, de Toucy (1274—1275). Njemu se podvrgava sveukupno arbanasko plemstvo sebastâ od Leša do Valone pa do Dibre i Berata u nutrini zemlje. Kruja dolazi tek g. 1277. u anžuvinske ruke.

Nu poslije g. 1274., kad carigradski Paleolozi dobivaju Berat i prodiru do ušća rijeke Devola (Semeni), počimlju intrige po čitavoj Albaniji. Arbanasko plemstvo stalo je prianjati uz Grke i Srbe. Postali su ugroženi i posjedi u Albaniji i u Romaniji (Butrinto, Himara i Subotum).

Napokon je došlo do otvorenog rata izmedju Grka i Anžuvinaca. Vodio se na moru i na arbanaskom kopnu. S jakom vojskom pješaka, konjanika i saracenskih strijelaca kao i s potpunom tehničkom opremom krenuo je generalni kapetan Albanije i Romanije (in partibus Albanie, Durachii, Avellone, Butrontuy, Subutoj et Corfoj) Hugo de Sully (Soliaco) zvan »Crveni« potkraj proljeća g. 1280. na Berat. Koncem mjeseca juna već je podsjedao taj višegrad. Iz Drača i preko Avlone neprestano dobiva on pojačanja u ljudima i materijalu; iz valonskog kaštela šalje mu se (26. augusta) pače i »grčka vatra«. Potkraj novembra uspijeva napadačima do osvoje podgradja beratska (suburbia castri Bellogradi). Kralj Karlo potiče Sullya da silom ili lukavstvom zauzme i grad, a da ga nikako ne kuša gladom prisiliti na predaju. U martu mjesecu god. 1281. još traje opsada, a onda dolazi strahovit poraz anžuvinske vojske. Sam Sully uhvaćen je od Grka.

Anžuvinci drže još neko vrijeme svoje obalne pozicije na istočnom Jadranu usprkos tomu, što su njihove orientalne osnove, osim kod Berata, zadobile strahovit udarac Sicilijanskom večernjom (1282) i pojavom Aragonaca u južnoj Italiji. Još 7. septembra 1284 hvali kralj Karlo kaštelana Avlone »zbog budne pažnje u čuvanju kaštela avlonskoga«. A onde prestaje, kao odsječeno, spominjanje Avlone u anžuvinskim registrima. Mjesec dana kasnije prestaje zadugo i spomen Drača. U Rimu javljaju se (1286) protjerani katolički biskupi Avlone i Kruje. Za ovu izdaje car Andronik II. g. 1288. hrizovulju, kojom se pučanstvo tog višegrada oslobadja svakog daće u Draču! Ali već g. 1296. otimlje Drač Grcima kralj Uroš II. Milutin. Odonda ulazi u naslov srpskih kraljeva Albanija, vidljivo prvi puta g. 1309. Drač je opet grčki već g. 1301.

Digitized by Google

Digitized by Google

Avlona ostaje, do dolaska cara Dušana (1347), pod grčkim carevima i postaje glavnom njihovom lukom na Jadranu. Anžuvinci nisu ovog grada, kao ni Berata, nikada više zadobili, usprkos tomu što je Filip Tarentinski g. 1328. nešto u tom pogledu pokušao i već odredio viteza, koji bi imao postati »comes Bellogradi et Avalone«.

Ali Drač su još više puta u 14. vijeku osvojili i izgubili Anžuvinci.

G. 1304. osvanuo je u Albaniji, očito s jakim silama i prema davnom planu (1294), sin napuljskoga kralja Karla II., tarentinski prinčip Filip. U mjesecu septembru izdaje on svečane privilegije za varoš Drač, koja se »vraća pod njegovu vlast«, nadalje za mnoga poimence nabrojena arbanaska plemena od Mata do Vojuše, napose pako za obitelj Bliništi i obitelj Matarango.[1] Filip uzima sada i naslov »despota Romanije, gospodina kraljevstva Albanije i grada Drača«. Poslije (1306) postaje on prinčip Ahaje i Moreje.

U ovo su doba Anžuvinci protegnuli svoju politiku već na čitavu jadransku obalu. Stoje u najtješnijoj svezi s hrvatskim velmožama, napose sa bribirskim knezovima Šubićima i vodičkim Babonićima. Zadobili su (1301) i krunu ugarsku. Još u većem stilu, nego što je to bio normanski, ponavlja se sukob izmedju grčkog Istoka i latinskog Zapada. Jer u zaledju Anžuvinaca stoje pape. U goleme anžuvinske orientalne planove ulazi ideja o novoj križarskoj vojni preko Balkana u Svetu zemlju.

U mjesecu maju 1319 već je perfektan i odobren od pape savez izmedju tarentinskog prinčipa Filipa, ugarskoga kralja Karla anžuvinskoga i hrvatskoga bana Mladena II. Šubića. Uperen je u prvom redu proti srpskom kralju Urošu II. Milutinu (cum pro zelo Christiane fidei ac sacrosancte Romane ecclesie tue matris Grecos scismaticos et specialiter regem Urosium persequi et impugnare conceperis). Od Bara do Ohrida i Avlone Albanija je prepletena mrežom papinske politike. Gotovo sve biskupije su u rukama gorljivih prelata, većinom južnofrancuskih dominikanaca. Njihovim posredovanjem dažde u junu i julu mjesecu papinske bule, upravljene na arbanaske velmože od Bojane do Vojuše. Tu se spominje katolički Arbanas Vladislav Jonima zajedno s još pravoslavnim županom Radislavom (nobili viro Radislao

[1] O tom potanje niže u VIII. poglavlju.

comiti Albanie, dilecto filio nobili viro Bladislao Gonome Dioclee et Maritime Albanie comiti). Obojica zapravo su župani srpskoga kralja u dukljanskom primorju. Tu se spominju glave moćne obitelji Bliništi u poznijoj Mirditiji, pa Matarangi izmedju Škumbija i Dievalija, Muzaki i Arjaniti izmedju Dievalija i Vojuše. Svi se oni izjavljuju, kako tvrde bule, da će »kao katolički muževi uhvatiti priliku i stresti jaram pravoga skizmatika i neprijatelja kršćanske vjere, perfidnoga kralja raškoga« (tamquam viri catholici et orthodoxe fidei veritate fundati illius regis perfidi Racie nedum veri scismatici et religionis Christiane totaliter inimici nequeuntes ulterius ferre perfidiam — — curaverunt — — opportunitate captata consurgere et iugo sue tirannidis abiecto in libertatem ac confessionem fidei prosilire). U julu poziva papa hrvatskoga i bosanskog bana Mladena II. Šubića, da se digne na »bosanske heretike«. U augustu započimlju Ugri rat u Mačvi.

Ali Srbi ne samo da su se u Albaniji lasno odhrvali ovom pothvatu, već su Anžuvinci još iste godine 1319. uslijed velike bune gradjana izgubili Drač (Acta Albaniae 1, 659). Dobivaju tu varoš doduše natrag već godine 1322. (Acta 1, 673 i 693), ali vlast u arbanaskom mediju otvorene zemlje stala im se na čas širiti tek g. 1336. i to samo južno od Mata. Sjevernije dijelove čvrsto drže Srbi usprkos lokalnim bunama, što ih u vrijeme borba za srpsko prijestolje podižu manji srpski i arbanaski vojvode (1332, Demetrius Suma, Bogoe voivoda cum aliquibus aliis baronibus).

Tada je na jugu preko »ilirske ravnice« uz Vojušu stao već vitlati prema Tesaliji ciklon arbanaskih gorštačkih plemena. Bizantinski car Andronik III. ustaje s vojskom proti njima (1336) i daje ih od turskih plaćenika goniti u njihove planine.

Pritisnuti od Grka s juga, a očito još snažnije od Srba sa sjevera arbanaski se velmože obraćaju na Anžuvince u Draču i u Napulju. Javljaju, da se žele »odmetnuti od raškoga kralja, koji neovlašteno drži kraljevinu i komitate Albanije« (proposuerunt a rege Rasie dictorum regni et comitatus detentore illicito abscendere et ad nos et dictum ducem perpetuo adherere). Kralj Roberto upravlja u augustu 1336 na »plemstvo, barune i ostale feudatore kraljevine Albanije i dračkoga dukata« proglas, u kojem im izriče hvalu na takovoj odluci; moli ih da porade i kod ostalih baruna u istom smislu i obećaje im naredne zime omanju, a narednog proljeća veliku vojničku pomoć.

Digitized by Google

Digitized by Google

I doista krenuo je onamo s vojskom, još koncem oktobra drugorodjeni sin kralja Roberta, a brat dračkoga hercega Karla Ljudevit. Već 30. decembra 1336 pravi on ugovor u Draču s arba naskim despotom, Andrijom II. Musakijem. G. 1338. podvrgava se Anžuvincima i Tanuš Thopija, najmoćniji susjed Drača. Tom prilikom potvrdjuje mu se njegova kneževina izmedju Mata i Škumbija, koju je navodno dobio od rimskoga pape (et insuper confirmamus eidem comitatum a Maet usque Scampinum, dona tum eidem comiti ut ponitur per dominum summum ponti ficem).

G. 1343. izdaje kralj Stjepan Dušan povelju višegradu Kroji Izvorna povelja bila je pisana grčki. Sačuvala se, prevedena na latinski, u potvrdi aragonskoga kralja Alfonsa V. (1457). Dušan naziva se tu »crales Bugarorum«. On potvrdjuje, »na molbu biskupa, klera i gradskog plemstva« gradske posjede i sva prava dana im od grčkih i srpskih kraljeva. Pri tom oslobadja ih od svake daće »bilo u Draču bilo gdje drugdje« (volumus ut nullam ipsi gabellam exolvere debeant ubicumque reperiantur sive Durachii sive alibi).

Iz ove se povelje vidi, da je g. 1343. ne samo Kroja već i Drač potpao pod vlast Dušanovu. Nu g. 1346. iopet drže taj grad Anžuvinci i on ostaje neprekidno u njihovim rukama još 22 go dine. U to vrijeme kušaju jedamput (1350) Dračani da dodju pod mletačku vlast; jedamput je grad opsjednut »s kopna i s mora« (1362). Gradjani bili su (1363) prinuždeni da uvedu posebnu carinu na uvezenu robu za plaćanje danka tiranskim susjedima (in subsidium damnorum et expensarum incumbentium civitati ex oppressionibus latis per nonnullos tyrannos, nostros convicinos et emulos). G. 1364. izdaju Mlečani kao stražari Jadrana (quia custodia istius culfi ad nos pertinet de iure) nalog kapetanu Kulfa da najoštrijim mjerama spriječi svako naoružavanje galija i brodica po nekim Arbanasima u krajevima Drača. Kapetan neka obodri Dračane, da se hrabro brane proti tim Arbanasima, jer će ovima na moru doskora prisjesti (hortemini illos de Dirachio quod stent constantes et fortes ad defendendum se contra dictos Albanenses quia nostre intentionis est omnino obviare et facere quod ipsi Albanenses in mari non teneant aliqua navigia armata). Ipak je, početkom g. 1368., Drač pao u ruke moćnog arbanaskog prinčipa Karla Thopije, kojemu je dvije godine prije uručena duždeva zlatna bula o mletačkom gradjanstvu.

Nu već godine 1372. u martu sprema suprug dračke vojvotkinje Ivane, Ljudevit Navarski, veliku vojnu. U Napulju pravi on ugovor sa znamenitim kondotijerom, gaskonjskim grofom de Coucy (de Cociaco) o osvojenju »čitave kraljevine Albanije«. Prema pismenim pregovorima i ugovoru Ljudevit je, medju inim, imao dati de Coucyju 15.000 forinti unaprijed, a jednaku svotu nakon svršene službe. Ta je imala trajati godinu dana od časa polaska iz Brunduzija. Vojska imala se sastojati od 500 teških i 500 lahkih konjanika. »Svi baruni i magnati kraljevine Albanije sve do broja dvadeset, rebeli hercega dračkog, koje će se moći zarobiti, imadu se izručiti hercegu« uz pristojnu otkupninu. »Izuzimaju se Karlo Thopija i Jura Balša, stari neprijatelji gospodina hercega, za koje se već sada odredjuje otkupnina od 1000 dukata«.

De Coucy doista se spremao na polazak u Albaniju. U septembru iste godine 1372. papa Grgur XI. s veseljem javlja njegov skori polazak (cum bona et magna gentium armigerarum quantitate in Albania ad exaltationem fidei Christiane) napuljskoj kraljici Ivani, koju moli da pomaže njegov prolaz kroz Apuliju. Nu kako je Ljudevit Navarski malo za tim umro, to je ova ekspedicija po svoj prilici posve zaspala. O njoj se dalje ne zna ništa.

Nu iz gornjih pregovora s gaskonjskim kondotijerom proizilazi posve jasno, da je Drač već tada iopet bio u anžuvinskim rukama. U stavku naime gdje se govori o dohodcima zemalja što će ih de Coucy osvojiti, izuzima herceg Ljudevit od toga »dohotke grada Drača, koji sada posjeduje« (redditibus et iuribus civitatis Duracii quam nunc possidet signanter et expresse exceptis).

Polovicom g. 1373. javljaju Dubrovčani ugarskom kralju Ljudevitu, kako su došle galije s jednim glasnikom iz Mletaka k zetskom knezu Djurdju I. Balšiću. »Ovaj glasnik zatražio je od Djurdja vojničku pomoć proti Vašoj Velemožnosti, a za to su mu Mlečani obećali dati vaše gradove Kotor i Drač« (civitates vestras Chatari et Duracii).

Iz ovoga se dokumenta vidi, da je Drač bio tada pod vrhovnim pokroviteljstvom ugarskih Anžuvinaca. Po svoj prilici vratio ga je Karlo Topija dragovoljno nedugo nakon što ga je bio zauzeo. Kod toga je zacijelo posredovao stric Karlov, Dominik

Digitized by Google

Digitized by Google

Topija, o kojem se govori na drugom mjestu.[1] Poslije (1379) Karlo Topija nalazi se u ligi kralja ugarskoga, »de liga domini nostri regis«, kako vele Dubrovčani.

Posve sigurno nalazi se Drač pod Anžuvincima još 8. jula 1379. Tada, prema jednom ugovoru izmedju Drača i Dubrovnika, vlada se ondje u ime Roberta de Artois, za kojeg se je udala dračka vojvotkinja Ivana nakon smrti svog prvog supruga Ljudevita Navarskoga.

Poslije smrti kralja ugarskoga Ljudevita I. Anžuvinca (1382) osvaja Drač Balša II. Balšić, gospodar Zete i Avlone. On se u svojoj povelji od g. 1385. naziva »milošću božijom duka drački«. Taj svoj naslov on je zajedno s Dračem preuzeo od Anžuvinaca. Nu taj »slavni naslov« anžuvinske sekundogeniture (1363, famosus titulus domus Duracii qui a civitate et ducatu Durancensi sumitur) potječe zapravo od davnog mletačkog dračkog dukata (1205—1213), koji opet nadovezuje na bizantinskoga duksa.[2] Taj naslov ostao je dračkoj liniji kuće Anžu sve do g. 1435., kad je ona izumrla.

10.

(Prelaz Italije na Balkan u mletačkom ruhu. — Životopis jednoga od mletačkih pionira: Filip Barelli 1364—1403. — Stanje u Draču uoči predaje 1392. — Žena s dva živa supruga: Jelena Thopija, Marko Barbadigo i Kostadin Balšić. — Okosnica jednog historičkog romana. — Predaja Skadra i Drivasta 1396. — Borbe srpskih despota za baštinu Balšića. — Kulminacija mletačke vlasti na istočnom Jadranu 1442. — Slom ove vlasti u Albaniji 1479.)

Kad po treći puta Italija, nakon konačnoga uzmaka napuljskih, a izumrća ugarskih Anžuvinaca, u punoj snazi, a u mletačkom ruhu prelazi na Balkan, ona to čini preko Zadra, Drača i Skadra. Sukobljuje se s Balšićima, pa sa srpskim despotima, a napokon s Turcima. Naravski da i Mlečane podupiru pape, da i uz njih stoji katolički kler Jadrana.

Već odavna, još u doba jakoga Bizanta udarene su osnovke (998) za prijelaz Mlečana u sjevernije gradove istočnog Jadrana. Poslije prvoga pada grčkoga carstva (1204) Mlečani osnivaju dračKi dukat (1205—1213), drže Zadar, postaju jedina »legitimna« straža na Jadranu, koji smatraju svojim zalivom. Čitava istočna

[1] V. niže odsječak 29.

[2] O mletačkom dukatu Gerland, Geschichte des lateinischen Kaiserreiches I, 69. Miller, The Latins 46 i d.

obala prepletena je njihovom trgovačkom mrežom. U svim većim gradovima imadu oni svoje kolonije. Svagdje, gdje još nemaju izravne vlasti, imadu svoje konzule. U arbanaskom primorju imadu ih u Draču (1373), Spinarici (1277), Valoni (1359).

Već god. 1280. imade Ulćinj svojim načelnikom jednog Mlečanina (comes Marcus Pollani). God. 1357. dopušta veliko mletačko vijeće svojim gradjanima, da mogu ići za načelnike i činovnike (pro rectoribus et officialibus) »u Valonu i ostala mjesta despotata« (locus Avalone et alia loca despotatus). A kad se, poslije smrti Dušanove, srpsko carstvo pretvara u roj kneževina, kod takovih malih dinasta od Skadra do Avlone pojedini Mlečani dolaze do velikog utjecaja. Najveći od ovakovih pionira prekomorske vlasti bio je Filip Barelli.

On se javlja g. 1364. u Dubrovniku[1] i Kotoru, poslije u Ulćinju. Bavi se trgovinom na veliko. U Ulćinju dolazi u tijesan dodir s Balšićima (1374), koji se redovito nalaze u financijalnim neprilikama. Postaje protovestijar ili ministar financija dračkoga duke Balše II. (1385). Valjada u Draču sklopio je brak s Jelenom, kćerkom Andrije III. Musaki. Jer jedva može biti dvojbe da se na nj proteže stavak »Povijest kuće Musaki« (1510), koji glasi: »La seconda genita signora Helena fù maritata col signor Filippo ch' havea una bona signora in quel de Ragusa«. Čini se, da mu je Jelena Musaki bila druga supruga, jer je kronološki nevjerojatno, da bi sin Barellijev Zanino, koji se g. 1388. spominje kao poslanik Djurdja II. Balšića k Dubrovčanima, bio i njezin sin.

Poslije smrti Balše II. (1385) stupio je Filip u službu Djordja II. Balšića. Tu je skoro nastradao. K Filipu je naime, negdje u martu 1390, došao neki čovjek, koji se izdavao za pouzdanika srpskoga kneza Vuka Brankovića, gospodara Prištine, Trepče i Prizrena, a zatim još i Skoplja pa Kruševca na donjem toku zapadne Morave. Ponudio je Filipu 500 libara srebra, ako preda varoš Ulćinj Brankoviću. Filip nije htio o tom ni čuti, već je tog čovjeka izbacio napolje (Qui Phylippus perseverans in fidelitate et bona dispositione ad honorem et bonum statum magnificentie sue expulit dictum nuntium cum verbis iniurosis et reprehensibilibus et noluit ullo modo attendere ad aliquod quod redungere posset contra honorem magnitudinis sue). Usprkos tomu baciše

[1] Smičiklas, Cod. dipl. 14, 304. — Osim ovoga svi su podaci o Barelliju sadržani u Acta Albaniae II.

Digitized by Google

Digitized by Google

Balšići Filipa u tamnicu i zaplijeniše njegova dobra. Tu valja primjetiti da je Djurdje II. Balšić bio svak Vuka Brankovića. Ova dvojica bili su supruzi dviju kćeri srpskoga kneza Lazara, koji je poginuo na Kosovu (1389).

Na uporni zagovor mletačke vlade pušten je Filip koncem god. 1391. iz tamnice i vraćen mu je imetak. Umah je stupio u službu Djurdja Thopije, koji je bio oženjen sestrom Vuka Brankovića. Kao protovestijar Djurdjev on je prisutan kod predaje dračkoga kaštela Mlečanima (1. aprila 1392) i nosi poslije tu sačinjeni ugovor na ratifikaciju u Mletke.

Kad je naime drački duka Balša II. u mjesecu novembru 1385 poginuo u bici s Turcima na Saurskom polju kraj Berata, okupirao je Drač Karlo Thopija. Ovoga je naslijedio (1388) njegov sin Djurdje.

Umah na početku svoje vladavine Djordje je predao vanjski drački kaštel na pristaništu (turris Durachii a Marina, turris inferior, castrum inferus a portu, turris Veneta) Mlečanima. Taj kaštel dao je sagraditi napuljski kralj Karlo I. oko g. 1280. hoteći osigurati dračko pristanište proti navali bizantinske flote. Stari bizantinski kaštel iznad varoši zvao se je Gornji kaštel (castrum Superius), a po kapelici u njemu i toranj sv. Ilije.

Osim pritiska turskoga, koji je u ovo vrijeme bio vanredno snažan, bilo je tu i drugih važnih momenata, koji su pospiješili predaju čitavoga Drača Mlečanima. Mladi knez Djurdje bio je teško bolestan. Gradjani nisu mu bili skloni (1388 etiam ipse dominus sine dubio erit securior a civibus suis qui haberent aliam intentionem contra eum). U varoši postojala je zacijelo stranka, koja je prianjala uz Balšiće. Dne 2. maja 1391 nalažu Mlečani kapetanu Kulfa, neka nastoji da u slučaju smrti Djurdja Thopije umah preuzme Drač. Jer na taj grad vreba Kostadin Balšić u dogovoru s turskim carem Bajazetom (ille Costantinus anelat multum ad instantiam Baysit Bey ad faciendum se dominum Durachii). Uz Mletke pristajali su nadbiskup drački Ivan, krojski biskup Dimitrije, Tanuš Topija, gradski kapetan Progon Skura, Andrija III. Musaki, koji je imao posjede u Draču, i drugi drački patriciji. Osim toga udario je papa Bonifacije IX. kneza Djurdja prokletstvom (1391), jer je ovaj kao prijatelj Anžuvinaca pristajao uz protupapu Klementa VII. Balšići prionuli su tada, da se domognu Drača, gorljivo uz papu Bonifacija.

Sve to učinilo je, te je Djurdje Thopija predao i Gornji aštel drački Mlečanima. Zadržao je doživotno vlast nad varoši, adržao ondje dohotke. Na bedemima kaštela mletačke će straže nadalje izvikivati pozor u njegovo ime (clament tutellam nomine domini Georgii). Poslije smrti kneževe prelazi i varoš u nletačke ruke.

To se je dogodilo već u mjesecu oktobru 1392, kad je umro nez Djurdje. Kako nije imao djece, naslijedile su ga u Kruji njegove sestre, odnosno njihovi muževi. Vojsava bila je udata a Kyr Isaka, Cursaka, kako se čini, glavu obitelji dračkih patricija Angela. Suprug Jelene Thopija bio je mletački patricij Marko Barbadigo. Prvi par živio je u Draču; nu Vojsava je doskora obudovjela (1394). Drugi par držao je Kruju, isprva u me Mletaka, jer je republika stajala na stanovištu, da je vlasnik Drača i vlasnik Kruje. Nu Jelena Thopija zastupala je baš obratno mnijenje.

Ona je nahuckala svoga supruga (1394 dispositio ipsius domine non est bona, immo quicquid fit pro maiori parte fit de voluntate et beneplacito suo et fortasse de suo mandato) proti Mlečanima. Kod toga je zacijelo već sada sudjelovao njezin sestrić Kostadin Balšić, sin Jure I. Balšića i Teodore, kćeri sevastotratora Dejana i Eudokije sestre cara Dušana. Prvi suprug ove Teodore bio je Žarko Mrkšić; s njime imala je ona sina Mrkšu Žarkovića, gospodara Avlone (1391—1412).

Potkraj g. 1394. proglašen je Barbadigo rebelom mletačke komune. Republika poduzima sve, da se domogne njega i više grada Kruje. On hara po teritoriju dračkom, sprečava prolaz trgovačkih karavana. Navalio je pače na dvorac Filipa Barellija na Rodonskom rtu, poharao ga, zarobio tamo Filipovu suprugu, dočim je Filip teškom mukom pobjegao (fecit incursionem super territorio Durachii in loco qui dicitur Ponta de Rodoni et depredatus fuit domum ser Philipi Bareli civis Veneciarum et cepit uxorem dicti ser Philipi ipso ser Philipo fugiente in nemore in vepres et sentes).

Kao saveznik Mlečana knez Niketa Thopija potukao je doduše jednom Barbadiga na otvorenom polju, ali to ovoga ne bi bilo slomilo, da se proti njemu nijesu svezali supruga mu Jelena Thopija i Kostadin Balšić.

Dne 14. februara 1395 drži Kostadin, kao turski vazal, Kruju (Quia pro conservatione nostrorum iurium non est servanda

Digitized by Google

Digitized by Google

taciturnitas cum isto Constantino qui accepit castrum Croye de potestate Marci Barbadici). Mlečani šalju k njemu na pregovore glasnika, koji znade grčki jezik (nuntius ad ipsum Constantinum qui sciat linguam grecam). Od Djurdja II. Balšića, kod kojeg se u sužanjstvu nalazi Barbadigo, traže Mlečani njegovo izručenje. Voljni su za nj dati otkupninu od 1000 dukata, da mu uzmognu suditi radi nepokornosti. Ali on se stavlja mletačkom sudu dobrovoljno tek g. 1401., i biva dosta blago kažnjen. Filip Barelli živi još g. 1403. Tada boravi u Dubrovniku.

Kostadin Balšić, koji se je oženio s Jelenom Thopijom, održao je Kruju. Postao je gospodarem čitave provincije Skurije kraj Drača, a godine 1401. mletačkim gradjaninom zajedno sa suprugom i djecom. Ali svojih starih osnova da osvoji Drač, pa bilo to i pomoću Turaka, on nije napustio. Pri tomu je doskora tragički nastradao. On je prije 22. oktobra 1402 justificiran u Draču, a njegova majka Todora i supruga Jelena otpraćene su u Mletke.[1]

Višegrad Kruja prešla je u vlast Nikite Thopije, koji ju je zadržao do svoje smrti. God. 1415. sjedi ondje Turčin Balabanbeg »subaša Kruje i Rabna«. U njegovom susjedstvu vlada i neprestano se jača turski kletvenik Ivan Kastriota, otac Skenderbegov. Tek po smrti Skenderbegovoj († 1468) dobiva Kruja mletačku posadu, ali mora god. 1478. nakon hrabrog otpora kapitulirati pred Turcima.

Kroz čitavi srednji vijek Kruja je smatrana jednim okom grada Drača. Drugim, »desnim okom Drača« (1393 est oculus dexter Durachii, sine ipso nichil dici potest valere Durachium et secum Durachium omnes passus mercationum habebit) smatran je grad Leš. Taj preuzimlju Mlečani g. 1393. iz ruku obitelji Dukadžina, koji su ga valjda umah nakon smrti dračkoga duke Balše II. oteli Balšićima.

Prije nego što je došao u mletačke ruke bio je Skadar sa Svetim Srgjem na Bojani prolazno (1393—1395) u turskim rukama. Izručio im ih je Djurdje II. Stratimirović Balšić kao otkupninu, jer su ga bili g. 1392. uhvatili.

---

[1] To je vjerodostojna okosnica historičkoga romana, zapravo romantične historije »Kostadin Balšić« (Zagreb 1920), koju sam napisao pod pseudonimom Alba Limi.

Dne 14. aprila 1396 predaju punomoćnici Djurdja II., koje je on već 10. novembra 1395 odaslao u Mletke, Mlečanima grad Skadar s distriktom i s bojanskom lukom Svetog Srgja i varoš Drivast, jer je »Djurdje spoznao da ovih mjesta ne može zadržati poradi pritiska cara Bajazida«. Za to postaju on i njegovi nasljednici plemićima mletačkima, ulaze u veliko vijeće i dobivaju godišnjih 1000 dukata iz prihoda predanih mjesta. Na papiru ili pergameni predaje Djurdje tom zgodom Mlečanima i »grad Šati s carinom na Danju«.

Ali dočim Skadar i Drivast domala i bez zapreke preuzimaju mletački providituri, mali gradići u gudurama Drina, Danj i Šati, ostaju za njih nepristupačni. Tih mjesta, u kojima 1395 vlada Kostadin Balšić, ne će izručiti njegov kaštelan, Arbanas Coya Zaccaria. On se poslije nazivao »dominus Sabatensis et Dagnensis« i bio čas turski kletvenik, čas mletački saveznik. Tek njegova kći Boja predaje oba gradića (1444) Mlečanima. Poslije im otimaju Danj i opet ga vraćaju Skenderbeg (1447—1448) i Dukadžini (1456—1458).

Neke druge male biskupske varoši u 15. vijeku više ne postoje. »Città de Balezo« u skadarskom se katastru od g. 1416. spominje kao obična pronija (selo) s 25 kuća. Varošica Svač g. 1406. u beznadnom je stanju. Biskup svački moli tada u Mlecima dopuštenje i potporu za podignuće utvrda (quod possint fortificare et murare locum illum sicut fuerat alias, cum per Teucros et Terapnos, qui fuerunt in dictis partibus, tota dicta terra fuit dirupata). Nu g. 1443. Svač je pronija, a g. 1476. se kaže »villa de Suazzo«.

Poslije smrti Djurdja II. (1403) njegova udova Lena, kći srpskoga kneza Lazara, i sin joj Balša III. započeše nepomirljivu borbu proti Mlečanima za baštinu svoje obitelji. Već početkom g. 1405. planula je buna u sjevernoj Albaniji. Skadar i Drivast protjeraše mletačke magistrate i zarobiše posadu. Iz brdina sašao je Balša III. i stao nemilosrdno harati mletački teritorij. Već tada podupirao ga je bosanski herceg Sandalj Hranić.

Ali Mlečani poduzeli su hitne i snažne mjere vojskom i novcem. Jaka flota pod kapitanom Marinom Karavelom stigla je, u junu i julu, pred Ulcinj i Bar. Varoši predaju se dragovoljno uz posebne ugovore. Kašteli dolaze u mletačke ruke izdajom. Uz Mlečane, koji neprestano šalju trupe, pristaje pomalo i seosko stanovništvo, razbješnjeno divljim haranjem Balšinim. Mlečani

Digitized by Google

Digitized by Google

se brže bolje nagadjaju s Bajazetom, Brankovićima i Lazarevićima, da steknu njihovu neutralnost. Uz Mlečane pristaje otvoreno Koja Zaharija. Skadar i Drivast već su u augustu 1405 iopet mletački. Osobite zasluge za to stekli su skadarski franjevci.

Do konca života († 1421) vodi Balša žilavu borbu s Mlečanima. Uspjelo mu je jedino da nakon duge opsade osvoji Drivast (1418). Prije smrti postavlja on svojim nasljednikom srpskog despota Stjepana Lazarevića, koji je u savezu s ugarskim kraljem Sigismundom obnovio moć Srbije. Njemu, koji preuzima Drivast, moraju kasnije (1423) Mlečani odstupiti Bar i Budvu. Nu kada Turci po prvi puta osvajaju srpski despotat, ovi gradovi zajedno s Drivastom dolaze iopet pod Mlečane (1442). Pošto im je već prije toga (1433 i 1437) kralj Sigismund prodao i onako izgubljenu Dalmaciju, to se sada na istočnoj obali Jadrana vlast mletačka nalazi na vrhuncu. Od Kvarnera do Drača oni drže sve obalne gradove.

U Albaniji slomiše mletačku vlast Turci. G. 1478. popadaše gradovi Drivast, Kruja i Leš, slijedeće godine Skadar. Drač zauzimaju Turci g. 1501., Ulćinj i Bar g. 1571.

IV.

Sredovječne nacionalne maglice na Jadranu. Zetsko-arbanaska plemena i savez 12 hrvatskih generacija.

11.

(Kulturne metamorfoze totema. — Jedinstveni biološki facies Zete i Sjeverne Albanije. — Vagilni katun centralno-dinarske zone. — Sredovječni pojas sesilnih plemenskih župa od Skadarskog blata do Blatnoga jezera. — Kraljevska vlast prema župi i prema katunu. — Rasulo sesilnih plemena u Srbiji, Podunavlju i staroj Slavoniji. — Anastrofa plemenske svijesti kod Hrvata.)

U arbanaskoj i crnogorskoj prošlosti i sadašnjosti nakrcano je gradivo, koje imade prvorazrednu vrijednost i s gledišta opće historije čovječanstva. Premda ovi krajevi leže na visoko kulturnom Jadranu, društvena struktura njihove indoevropske pokrivače još dandanas je izrazito plemenska. Klasično je to područje za studij gentilnog ustrojstva, ali posve drugačije nego američko područje primarnih indijanskih totema. Gledana sociološki, povijest Albanije neprestano je stvaranje plemenskih maglica i propadanje starih gentilnih sistema. Postoji vis a tergo, elan iz pradoba, ali taj nije izvorno sačuvan kao na poljanama Wild Westa, već je nekoliko puta prošao kroz visoko kulturnu retortu.

Ilirska plemena rastočena su od rimske, arbanaska prvo od bizantinske i srpske državne retorte. Ono, što danas vidimo ondje, jest treća gentilna formacija na arbanaskom, istodobno druga na crnogorskom tlu.

Socialni su to relikti kasnoga srednjega vijeka. Nijesu to izvorni totemi, već palingenetske tvorbe, stvorene prodorom kolektivnog atavizma, što ga je izazvao strahoviti turski potres. Izazvao je taj prodor u času, kad su doline bile već posve pitome, pune jadranske kulture, kad se ondje, u praskozorju evropskoga Disa ili Zapada, pod lećom arbanaskog i srpskog boljarskog fermenta, stapahu sjajne tradicije Bizanta, Srbije i Bugarske. Pod turskim se nožem naglo stali kidati društveni sklopovi s rimsko-

Digitized by Google

Digitized by Google

bizantinskom strukturom. Vraćaju se k prvotnoj formi da s održe, involviraju se da se uzmognu regenerirati. Na ranu, št mu ju zadaje nož, socijalni organizam u Albaniji i Crnoj Gor reagira podjednako.

Jer Zeta i Sjeverna Albanija tvore jedan jedini biološk facies; nerazdruživo povezane su one jednakom plastikom tl istom ilirskom krvlju, istim historijskim bolima.

Od vremena, kada su još stari Iliri štovali posebnog pastir skog boga, do naših dana, kad je (1908) barun Nopcsa naša pripadnike plemena kraj Rugove sa svojim stadima u okolin Drača, na čitavom tom području oscilacija gorskih pastira izmedj ljetne i zimske paše tvori biološku konstantu. U srednjem vijeku kao što pogdje i danas, ime Arbanas, Arnautin kod poljodjelskil se Slovena pokriva s pojmom pastir. Ovaj način polunomadsko života, u kojem poljodjelstvo uzmiče pred marvogojstvom na metnut je plastikom tla. Tom načinu života podliježu i prvotne sesilni slovenski elementi u Hercegovini i južnoj Dalmaciji. Pla nine centralno-dinarske zone stvorile su »stan« (arb. stan novogr. *στάνη*). Stvorile su pastirsko selo, drevni predindoevrop ski katun, koji je bez obzira na arbanasku, slovensku ili rumunj sku krv posvuda jednak, po ustrojstvu isti u svim vijekovima historije, a u svojoj jezgri posve sličan pastirskom životu cen tralnih Apenina i asocijacijama pastira u Pirenejima.

Negda je ova jadranska klasička zona gentilnih formacija na bazi vagilnog katuna imala svoj nastavak daleko na sjever na bazi sesilnih župa. U 9. i 10. vijeku od Skadarskog blata do Blatnoga jezera sezalo je homogeno područje bezbrojnih slo venskih župa, tih državnih ameba, na čelu kojih je stajao župan. najstariji i najugledniji muž odnosnog, zemljanim opkopom utvrdjenog »župnoga grada«. Riječ ‚župan' je predslavenska, znači »gospodin u okrugu«, a prva joj slovka stoji u jezičnoj svezi s arbanaskom riječju zot ‚gospodin'.[1] Pod tanahnom ko ricom turanskih osvajača Podunavlja južna gentilna plazma, preko slovačkih, stoji u dodiru s češkim plemenima.

Kraljevska moć, bila ona vlastita ili tudja, najveći je nepri jatelj sićušnih sesilnih plemenskih tvorbi. Ona je od župana tvo rila dvorjanina, od dvorjana velike štuke, što proždiru krapove plemenskog jezerca, uništavaju svoje saplemenike, plemiće u

[1] Oštir, Illyro-thrakisches, Arhiv za arb. starinu I, 114. Sp. Skok ib. 2, 339.

izvornom smislu ove riječi, grabeći njihovu djedovinu ili baštinu, stvarajući ih kmetovima. Ali vagilnog katuna ne doseže tako lasno ni kraljevska moć. Ona može prolazno pretvoriti čelnika u dvorjanina, ali ne može pribiti uz zemlju čitavi katun i onda ga rastočiti.

Na albanskom tlu bizantinska carska vlast veže stalno uza se tek pronijare, posjednike vojničkih zemljišta. Od njih stvara ona sevaste, feudalno plemstvo. I ti sevasti proždiru do konca 13. vijeka mnoge fisove, sačuvav tek njihovo ime kao svoje vlastito. Ali katun ostaje u velegorju.

Srpska narodna jezgra bila je posvema sesilna. Tu je plemena već zarana rastočila bizantinska administracija. U samostalnoj kraljevini srpskim plemenima nema ni traga. Vidljiv je samo vlasteličić, vlastelin i »blagorodni velmuž«, a nakon raspada Dušanova carstva mali dinasta.

I na sjeveru, kod Čeha, i u Podunavlju, uslijed sve snažnije kraljevske vlasti, podlijegaju plemenske formacije temeljito, iako ne tako brzo kao u Srbiji. U Ugarskoj bila su plemena dvojaka, ona madžarskih (ponešto i turskih) nomadskih osvajača i ona autohtonog sesilnog slovenskog pučanstva. Oba tipa gasnu ovdje gotovo podjednako. U 14. vijeku vidjaju im se još živi tragovi.

Slovenske plemenske župe postaju tu upravne jedinice (vármegye). Pravne njihove ustanove preuzima kraljevska centralna vlast, kako je to osobito lijepo vidjeti u primjeni sudskoga pečata i pristava.[1] Plemensko zborovanje župe pretvara se u

[1] Snažna institucija čisto slovenskog plemenskog podrijetla vidljiva je od Sudeta do Šar-planine u tako zvanom »sigillum citationis«, u sudačkom pečatu, kojim se je vršio »pogon« ili pozivanje pred sud. Takovo citiranje pomoću otiska sudskog pečatnika (Wenceslaus citat ad iudicium) opaža se kod Čeha u 11. vijeku. U Ugarskoj pod Arpadovićima (12. vijek) kraljevski se sudac pučki naziva »bilocus« od pečata, što ga upotrebljava za citiranje. Riječ ova identična je sa slavenskom riječju »bělěg«, biljeg, koja je u davnini posuđena od turskih plemena, a prvotno znači urezane i užežene znakove. U Dalmaciji takav pozivni pečat upotrebljava proti hrvatskim Kukarima i bizantinski namjesnik u Splitu (1178, sigillo del duca). Poznat je u 13. vijeku u Srbiji, a po Dušanovu zakoniku (1349) »vlastelin velij« poziva se na sud pismom, a običan čovjek pečatom. Odavle je prešao ovaj način citiranja i u statut grada Budve (citado con lettera o con bolla).

Posvuda tu stupa pečat na mjesto osobnog znaka ili sudačkog štapa plemenskog suca (iudex generationis). Jednako i svealavenski pristav kao pomoćnik sučev, kao uvodilac u posjed, ne ulazi samo u statute dalmatinskih gradova,

Digitized by Google

varmegjijske kongregacije plemića, koji svoju zemlju drže na temelju kraljevske darovnice dane glavi obitelji i nasljednicima.

Kao što u Podunavlju tako je bilo i u staroj Slavoniji izmedju Drave i Gvozda. Zadnje ostatke sitnih plemenskih župa apsorbira kraljevska vlast svojim kolektivnim darovnicama, po kojima pripadnici malog plemena stječu zemlju kao feudalni plemići. Od plemenskih župa, u koliko ih je tada još bilo, postaju plemićke općine, kakovim se je jasni trag sačuvao sve do danas na pr. u Turopolju i Draganiću.

Tek na teritoriju stare hrvatske kraljevine uz more ne iščezavaju plemena tako hitro. Nasuprot, prije svog propadanja u 15. vijeku, prolaze ona vanredno zanimljivom anastrofalnom fazom, koja nema paralele na čitavom svijetu.

12.

(»Plemići dvanaest plemena kraljevine Hrvatske« 1350—1459. — Prodor plemenske svijesti nakon gubitka narodne dinastije. — Tendenca za kalanjem i snaga starih običaja. — Hrvatsko ime i tradicije kraljevstva kao lijep. — Zahvat ugarskog feudalnog sistema: Savez hrvatske šlahte proti velemožnim vazalima u praksi i proti ugarskom pravu u teoriji. — Snaga svetog broja 12 na Jadranu.)

Specifična tvorevina hrvatske plemenske svijesti i s njom skopčanoga praplemstva jest savez od dvanaest plemena, koji se autentično javlja umah iza god. 1350. (duodecim generationes Croatorum), a koji u neku ruku službeno glasi: »nobiles duodecim generationum regni Croatie« (1360). Teritorij, na kojem taj savez funkcionira, nije nigdje izričito fiksiran. Nu po mnogim neizravnim podacima dade se on prilično točno odrediti na područje izmedju Gvozda (Kapela) i Cetine s centrumom oko Knina. Posljednji put spominju se »nobiles duodecim generationum regni Croatie« god. 1459., a zatim, uslijed provale Turaka, gasne svijest o tom savezu.

---

već i u kraljevsku listinu Arpadovića i u madžarski jezik. U Dalmaciji ta drevna institucija pristava, koja se je u 12. vijeku stala vezati s pisarem listina ujedno, malo da nije ondje od notarijata stvorila osebujan tip, bez premca na čitavom svijetu.

O sudskom pečatu pisao sam potanko u Századok 40 (Budapest 1906) 293—312 i u Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung 27 (1906) 515—518. O pristavu v. moju »Die dalmatinische Privaturkunde (Wien 1904), 16.

U listinama iz doba narodnih kraljeva (do god. 1096.) ne spominju se uopće izričito plemena. Da su, uz kraljevsku vlast, latentno postojala, to pokazuje često njihovo spominjanje u dokumentima 12. vijeka. Tu se spominju Kačići (1166), Kukari (1178), Šubići (1182), Čudomirići (1207), Mogorovići (1164), Gusići (1187). Lapčani i Karinjani (1166), Polečići (1194), Lačničići (1207), Tugomirići (1189). Kačići bili su u vrijeme cara Emanuela Komnena dobro poznati i u Carigradu.

Iz dokumenata 13. i 14. vijeka vidi se kod hrvatskih plemena snažna tendenca za kalanjem, prirodjena uostalom svim plemenskim tvorbama. Za pleme Svačića, koje se autentično spominje 1329—1350, pokazao sam,[1] da je ono zapravo ogranak moćnog plemena Kačića. Vidi se nadalje i drugo opće svojstvo svih plemenskih tvorbi, žilavo prianjanje uz stare običaje (1361 consuetudines Croatorum)[2] i sloboštine plemenske (1370 libertates, 1379 iura Croatorum). Još god. 1273. ističe se napose izvorna svijest praplemstva, po kojem je plemić (nobilis) svaki, tko pripada plemenu i kao takav ne plaća zemljarinu za svoje zemlje (veri, primi et n a t u r a l e s regni Croatie nobiles). Napokon proizilazi i to, da je na teritoriju stare Hrvatske, u vrijeme hegemonije dvanaest plemena, bilo još i drugih plemena, koja su se smatrala pravim hrvatskim plemićima na temelju baštinskoga prava, iako nisu pripadala Savezu (1350 licet de nulla generatione duodecim generationum Croatorum suboles fuissent). Takovi bili su rodovi Virevića i Glamočana, koji se spominju već u 12. vijeku.

Prvi evolutivni poriv dobilo je patrijarhalno hrvatsko gentilno ustrojstvo kristalizacijom narodne kraljevine. Zacijelo već onda slijevalo se zborovanje pojedinih župa, na kojemu je mogao učestvovati svaki »plemeniti muž, plemeniti človik«, u opći sabor svih župa pod vlašću kraljevom. Takav sabor plemenâ uzdržao se je i pod Arpadovićima. U vrijeme Anžuvinaca stoji »congregatio generalis« (1353) ili »colloquium universale« (1354), obdržavano u Kninu ili u Podbrisanima, po boku banu ili podbanu kao savjetodavno tijelo. Baš na teritoriju oko Zadra postojao je ovakav »sboro universale« i u mletačko doba. Na ovakovom

---

[1] Turul 25 (Budapest 1907) 142. — Ime plemena pokazuje, da je negda i u Dalmaciji postojalo mjesto Svač, kao i u sjevernoj Albaniji.

[2] Sp. Thallóczy »Das kroatische Gewohnheitsrecht vom J. 1551 (Illyrisch-alb. Forschungen 1, 487—526).

Digitized by Google

Digitized by Google

saboru sudjelovala su plemena, koja su od davnine bila povezana zajedničkim hrvatskim skupnim imenom. Razmjerno malo teritorijalno rasezanje skupine ovakovih župa omogućivalo je hrvatskim plemenima stalan i čvrst dodir, koji im je osobito dobro došao, kad je njihovom ustrojstvu, posjedima i sloboštinama zaprijetila pogibao sa strane kraljevih vazala i ugarskoga feudalnog sistema.

Taj sistem, jasno vidljivo, stao je zahvaćati hrvatsko primorje potkraj 12. vijeka. G. 1193. dao je kralj Bela III. krčkom knezu ili županu (comes) Dujmu župu Modruš u leno. Za osobite zasluge političke naravi dobio je pradjed Nelepića, šibenički župan Domaldo, god. 1210. čitavu župu cetinsku. Odlukom kraljevom od g. 1223. on ju je morao odstupiti Grguru i Stjepanu od plemena Šubića.

Ovakovim kraljevskim zahvatom razvijaju se usred plemenâ moćne obitelji, čije glave rade uporno na proširenju svojih posjeda i svoje vlasti, kojima je politički ideal nasljedna banska čast, a životni cilj slom svojih takmaca. Upiruć se u centralnu kraljevsku vlast postaju ti moćni vazali strašnom pogibli za plemenske baštine,' pače za čitavo pleme, kojemu pripadaju. Bribirski župani (iupani Bribirstici) proždiru pomalo Šubiće, cetinski Nelepići Svačiće, Kurjakovići Gusiće.

Bezobzirni nastup ovakovih moćnih obitelji, proti kojima je potkraj 13. vijeka bila već nemoćna i vlast zadnjih Arpadovića, dao je zacijelo hrvatskim plemenima impuls da pokušaju složno, u medjusobnom Savezu, štititi prava malih plemića na kongregacijama, na banskim i kraljevskim sudovima.

Takav plemićki savez plemenâ zacijelo je već postojao u praksi, kad su u prvoj poli 14. vijeka ugarski Anžuvinci Karlo I., a osobito Ljudevit I. Veliki stali lomiti male dinastije bribirskih Šubića i cetinskih Nelepića, ali i metodički provoditi strogi feudalizam. Listine iz g. 1350.—1360. daju jasan uvid u dvojaku ovu napetost, napose pako u onu izmedju pojmova naravnog i kraljevskog plemstva.

S jedne strane kralj proglašuje ništetnima odredbe malih hrvatskih dinasta (1349, non valente prescriptione tempore tirampnorum terram Croatie contra nostram maiestatem tenentium). S druge strane dolazi u pogledu posjedovnog prava i ubiranje poreza (census) izmedju kraljevske administrativne, pa sudske vlasti i Hrvata do uzrujanih sporova (1354, contentione non modica existente inter predictum dominum vicebanum et Croatos). Kralj uporno ustraje na tom, da se ovakovi sporovi »nemaju rješavati po običaju Hrvata ili Dalmatinaca, već po ugarskom zakonu« (1361, non more aut secundum consuetudinem Croatorum an Dalmaticorum sed iuxta legem et consuetudinem hungaricalem). To je momenat, kad savez dvanaest plemena, stvoren na obranu hrvatske šlahte,[1] izgradjuje svoju pravnu teoriju i u najvišim sudskim listinama javljaju se »nobiles regni Croatie duodecim generationum« (1370).

Da je usprkos većem broju hrvatskih rodova došlo baš do saveza dvanajstorice, to je posve razumljivo, kad se uvaži biblijska snaga ovoga broja, zapravo temeljnog broja drevnog akadsko-asirskog seksagezimalnog sistema (5 × 12). Taj broj važan je bio na čitavom Jadranu. U ugovoru izmedju Dubrovnika i Mletaka (1232) čita se ovaj stavak: »Dubrovčani dati će dvanaest talaca iz dvanaest rodova plemića svoje varoši« (de duodecim parentatibus nobiliorum illius terre). Upotreba toga broja bila je općenita u sudskom postupku svih južnih Slovena. U Istri,[2] Hrvatskoj, Bosni, Srbiji redovito su prisežnici i porotnici nastupali u tom broju. I vrhovni sud, što ga je (1771) u Crnoj Gori osnovao Šćepan Mali, sastojao se je od 12 najodličnijih lica.[3] Arbanasko pleme Klementinaca dijelilo se u 17. vijeku na 12 bratstava.[4]

Tih 12 hrvatskih plemena, što su pred svim sudovima i u svim sporovima istupala zajednički, jesu: Kačići, Kukari, Šubići, Čudomirići, Svačići, Mogorovići, Gusići, Karinjani i Lapčani, Polečići, Lačničići ili Lisničići, Jamometići, Tugomirići.

Imena njihova znamo iz glasovitog pripiska na rukopisu splitskog arcidjakona Tome († 1265). Najstarija redakcija tog latinskim jezikom pisanog pripiska pokazuje ruku 14. vijeka. Sadržaj pripiska tiče se baš dvanaest hrvatskih plemena; daje tom savezu starinsku sankciju. Pripovijeda, kako su predstavnici tih 12 plemena (XII nobiles sapienciores de XII tribubus Chroacie) sklopili god. 1102. ugovor s ugarskim kraljem Kolomanom.

---

[1] Kotorski gradski statut poznaje izraz »schiatta« (Jireček, Romanen 1, 92 i Staat 1, 63).

[2] 1270 »duodecim homines iuratos«, Meyer, Zeitschr. Savigny, germ. abt. 24 (1903) 273.

[3] Gopčević, Geschichte von Montenegro und Albanien (Gotha 1914) 223.

[4] Tomić, Spomenik 42, 7.

Digitized by Google

Nabraja sve, što je u 14. vijeku tištalo hrvatsku šlahtu. Što ju je tištalo, naravski, nepravedno, jer sve to, naime slobodan posjed baštinâ bez plaćanja poreza i lagodnu vojnu službu, bio je, prema tvrdnji tog pripisa, uredio već kralj Koloman na potpuno zadovoljstvo.

13.

(Suton sekundarnih arbanaskih plemenskih tvorbi: Arjanite, Zenevize, Masreke, Špate, Skura, Mates, L'etin, Buzezeze, Logores, Arben. — Njihova smrt je porod dinastâ. — Veliki dan zetskog i arbanaskog katuna.)

Za oko historika dugo krije bizantinska politička kora sredjivanje plemenskoga kaosa, koji je nastupio, kad je rimska okupacija rastočila primarna ilirska plemena Labeata, Pirusta, Sardeata, Batiata, Partina i dr. Istom u 11. vijeku, opisujući pronuncijamente i bune s izvorom u Draču, spominju bizantinski pisci Arbanase(Ἀρβανῖται, Ἀλβανοί). Nema dvojbe, da su se dotada, u tmastim i burnim vremenima seobe naroda, stvorile izmedju Mata i Vojuše nove i moćne plemenske formacije. U odnosu prema primarnim ilirskim to su sekundarne tvorbe.

U jednom anžuvinskom popisu (Acta Albaniae 1, 563) spominje se 13 plemena, koja su god. 1304. obitavala na tom području. Izvorni popis, na temelju kojeg su radjene sačuvane anžuvinske povelje, izgleda da je bio načinjen grčkim jezikom. Taj popis dolazi u dvije listine na tri mjesta. Premda bi imena plemena sva tri puta, prema tekstu, morala biti u dativu, taj popis stereotipno glasi ovako: »Albos, Spatos, Catarucos, Bischesini, Aranitos, Lecenis, Turbaceos, Marchaseos, Scuras, Zeneuias, Bucceseos, Logoreseos, Mateseos fidelibus suis«.

Tu se, dakle, spominju Arianiti, prozvani tako po riječici, koja je u rimsko doba nosila ime Argyas (natpis u Bilidi: item pontes in Argya flumine), pritoku Dievali-Semena, današnjoj Janici. U popisu kaštelâ, što ih je car Justinijan dao obnoviti u Novom Epiru, spominje Prokopije kaštel Ἀργύας. Tu su južni Zenevije, o kojima ćemo još govoriti kao i o plemenu Masrek (Μαζαρακαίους), kojih ime u gornjem popisu, zacijelo pogrješno, glasi: Marchaseos. Pleme Špata, prozvano tako po dugačkim grčkim mačevima, dalo je ime provinciji Špatniji južno od Skampe (Elbasana). Po Skurama dobila je ime sredovječna pokrajina Skurija kraj Drača, danas još Man-skurija ili »dudova Skurija«. Matesei prozvani su po riječi Matu. Negdje ispod linije Leš-Kroja, pokraj sredovječne provincije Meše (il paese dela Misia) prema Rodonskom rtu valja tražiti sjedište »Latina« (Lecenis umjesto Letenis, 1272 sevastus Petrus Leti, arb. l'etin, latin, katolik), kojima je ime vjerskog podrijetla, pa pleme »Crnoustih« ili Buz'e-zez« (Bucceseos, 1274 savasto Tanusius Bessossia, u skadarskom katastru 1416 više puta prezime Busesessi, Busessia). Logoresei, mislim, da su obitavali ispod akrokeraunskih gora, koje u jednom svom dijelu nose ime Lungara.

Na čelu svima spominju se Albi. Njihovo ime, kako je već razloženo,[1] postalo je općenitim za čitavu jezičnu skupinu. Kao pleme oni se posljednji put spominju baš u ovom anžuvinskom popisu.

Sva ta plemena, izuzev južne Zenevije i Masreke koji se guraju u Tesaliju, u ovo su doba na najboljem putu da nestanu. Uništuju ih pronijarni i feudalni sistem, pa titule bizantinske, srpske, papinske i anžuvinske, što ih dobivaju njihovi poglavice. Pleme Meša,[2] prozvano tako po tomu što je u opreci s Ljetinima, po ortodoksnom običaju uzimalo prosforu (arb. meša ‚prosfora'), ne spominje se više u anžuvinskom popisu. Ali zato se već prije spominje (1272) »sevastus Petrus Messia«. U toku 14. vijeka na mjesto svih tih plemena dolaze dinaste Dukadžini, Thopije, Arjaniti, Musaki, Matarangi, Špate.

Kad potkraj 14. vijeka pod turskim pritiskom stadoše da u stožerima pucaju socijalne uredbe centralistički uredjene bizantinske i srpske države, kad u 15. vijeku Turci trijebe male dinaste, kad filetičkom smrću umiru drevni gradovi, — tada udara čas pastirskog katuna, krcata baštinom pradoba, oružana praćkom, palicom i otrovnom strijelom, bremena pranagonom samoodržanja: krvnom osvetom, besom i pobratimstvom. On proždire pitoma sela doline, ali s njima guta i bizantinsko-srpske pravne ustanove. I po treći puta pokriva se tlo Albanije, po drugi put, nakon prvotnih slavenskih župa, tlo Crne Gore moćnim plemenskim tvorbama koje traju do danas.

Već je Jireček naglasio, da su moderna crnogorska plemena, kojima počeci sežu u 14. vijek (Zubci pod planinom Orjenom 1305, Maleševci u okolici Bileća 1397, Banjani 1389, Drobnjaci na Durmitoru 1354, Bjeloglavci u dolini Zete 1348, Ozrihnići i

[1] V. gore str. 25.

[2] Sr. gore str. 31.

Digitized by Google

Digitized by Google

Njeguši nad Kotorom 1435, Piperi na Morači 1416, Vasojevići kod Medunske kule 1444) postala iz većih pastirskih sela ili katuna.

I klice mnogih modernih arbanaskih plemena vide se u 15., pače u 14. vijeku. Kastrati, kojima je embrio sjedio kod ruševina rimskog »tabora«, kod ruševina Kastra vidjenih još god. 1559. na cesti Skadar-Oroši, pa Prekali, Malisori, Škrelje, Mirditi dolaze kao prezimena u skadarskom katastru 1416. Ime kasnije vanredno moćnih Klementinaca (arb. Klmęn pl. Klments) potječe od bizantinskog kaštela Clementiana, što ga spominje Prokopije, a koji valja tražiti na rimskoj cesti Skadar-Prizren kod sredovječne carine Svetoga Spasa (1353, dompnus Georgius filius Georgii C l e m e n t i de Spasso).

Čista pastirska krv saradjuje i kod stvaranja klica crnogorskih plemenskih tvorbi. Za saradnju Rumunja govore imena Piperi i Moguši.[1] Jaku natruhu arbanaske krvi pokazuju imena nekih starih crnogorskih bratstava. Takova su bila Mataguži kod Podgorice (1335), Mahine uz Primorje (1435), koji svojim imenom podsjećaju na ilirske *Μάνιοι*. nadalje Malonšići u dolini rijeke Zete, pa davno izumrli Mataruge (prozvani tako zacijelo po svojim kopljima), koji danas žive u pričama na Grahovu. Spomen na arbanasko pastirsko bratstvo »Velikih gubica« sačuvan je u imenu Goljemade (1444) duboko u Crnoj Gori, gdje danas nitko ne razumije arbanaski. Karakteristične su u tom pogledu i priče, koje podrijetlo arbanaskih i srpskih plemena svode na zajedničke pradjedove. Po njima na primjer današnji srpski Vasojevići, Piperi i Ozrinići, pa arbanaski Krasnići i Hoti, potječu od petero braće.

Nu iako za sva ta plemena općenito vrijedi, da su postala iz katuna, to je ipak njihova geneza u detalju kudikamo kompliciranija.

14.

(Tercijarne plemenske tvorbe. — Bojovni katun kao plemenska jezgra: Tuzi i Hoti. — Pronijarski sistem i kulturno selo doline. — »Compagnie overo communi« sela ratnikâ. — Sabor selâ ili kuvent. — Što donosi selo, a što katun u plemensku maglicu?)

U dečanskoj se listini (1335) spominje »Katun Arbanas«, kojemu je poglavica Lěš Tuz. Selo je to Tuzi skadarskog katastra

[1] V. niže str. 75.

od g. 1416. na istočnoj obali Skadarskoga Blata sa 16 kuća samih Tuza. Ali čitavo pastirsko pleme Tuzi, kojemu područje od riječice Rioli na istočnoj obali siže sve do zimišta u Viri (arb. vërr ‚zimska paša') na zapadnoj obali Blata, imade ove iste godine (1416) 150 kuća i 500 ratnika. Na području tog plemena nalazi se i selo Kamenice (Chameniza), čije je stanovništvo u 14. vijeku bilo vrlo šareno; polovica sastojala se od pridošlica iz sela Momuše kraj Prizrena.

Uzme li se k tomu zanimljivom slučaju Tuzâ kao paralela postanak crnogorskih Pipera, koji su prema istraživanjima Erdeljanovićevim nastali od Pipera, pa od sesilnih stanovnika stare luške župe, Lužana i vagilnih rumunjskih Mugoša, to postaje postanak tercijarnih plemena posve jasan. Jedno bratstvo (arb. *vëlazenï* sp. 1416 »villa Vlasami« u skadarskom okrugu), zapravo zadruga pastira, zagospoduje nad vagilnim i sesilnim stanovništvom jednog kraja i stapa se s njim vojnički u času pogibli.

Takovo arbanasko bratstvo kod Kruševa i Kamenice bili su i Büthdose (arb. ‚podex porci'), u spomenicima Bisdos (1335), Busadosa, Butadossi, Bitidossi. Oni se ubrzo stapaju s Tuzima (1415, Octi, Tusi et Bitidossi).

Na jednaki način postaje vanredno moćnim i pleme Hoti (Otti, Octi, Chioti, Coti 1414 i dalje). Kolijevku tog plemena valja tražiti kod Plava iznad Gusinja na Limu (1330 »Hotina Gora«, danas Mal'i Hotit). G. 1417. nalazi se ono u krvnoj osveti, na džak (quia manus posuit in sanguine eorum) s Balšom III. Balšićem. Taj »brijeg« (montanea) stoji u glavnom 1417—1447 u mletačkoj službi, ali pustoši kadikad (1418) i skadarski distrikt. Njegov poglavica naziva se k a p e t a n (capitaneus montanee Ottorum). G. 1434. se veli: Junch Hoth iam dominus in partibus Albanie. Kod Pamaljoka ili Mrkojevića u ulčinjskom primorju poglavica se u to vrijeme (1419) naziva v o j v o d a.

Time, što katun guta sesilna sela doline, dobiva on u sebe dva nova elementa, jedan vojnički, drugi pravni.

S e s i l n o s e l o bilo je naime vezano na sistem pronija, koji je davao državi, a poslije malim dinastima vojnike. Takovo selo u predtursko doba nije bilo nipošto plemensko, već sastavljeno od najraznoličitijih elemenata. Krvne veze tu su izdaleka slabije nego u katunu. U skadarskom katastru (1416) tek nekoliko sela (Kastrati, Tuzi, Messi) imade homogeno, jedno-prezimeno stanovništvo. Inače nalazimo posve šarena sela. U selu Grisa

Digitized by Google

Digitized by Google

spominju se na pr. tri obitelji imenom Tomaristi, zacijelo daleko s juga, iz kraja oko Tomora u Muzakji, pa neki Andrea Lochoy (iz mjesta Loho kod Kupelnika u Donjem Pilotu; kod Loho 1348 spomenut i »Berišin dol«) i dva Malizora. Kastrati, Tuzi, Schirelli, Precali i Hoti dolaze rastepeno po raznim selima. U više sela kao »cavo« (poglavica) spominje se koji Hot, a Alexius Castrati je g. 1403. »caput trium villarum«.

Sredovječna arbanaska sela bila su razbijena tipa kao i danas. Selo Podgora (20 kuća) imalo je (1416) 5 zaselaka zacijelo sa posebnim granicama, kako je izričito istaknuto (1348) za zaseoke sela Šiklje, koji se zvali Kruimada i Krsti, u Gornjem Pilotu. Za selo Oblika pod brdom Tarabošem veli se (1448) »potius vocanda est paesium quam villa«.

Jakost sela varira vanredno. Od 114 naselja, što ih spominje skadarski katastar, najslabije je Aycadicami s jednom kućom, najjače Copenico (Kupelnik, Koplik) s 89 kuća. Stalnost nekih naselja u ovo je doba vrlo nesigurna. Tada se spominje na skadarskom području osam pustih selišta (desabitado). Selo Renesi s već obradjenim poljima baš tada ostavljaju stanovnici; polaze na područje grada Drivosta, da ne moraju plaćati poreza.

Pod vodstvom svojih poglavica (cavo) ili pronijara organizuju se ovakova sela u vojne jedinice, sklapaju zasebne ugovore s Mlecima (1417 selo Barbarossi). Vežu se s bojovnim plemenskim katunom, koji im često daje njihove pronijare. To su ‚compagnie overo communi', koje se u času velikih pogibli vežu medju sobom. Sistem pronijara pomalo gasne; na njihovo mjesto stupa čitavo selo ratnika. Iz 16. i 17. vijeka postoji više popisa sela iz Crne Gore i sjeverne Albanije, u kojima se uz broj kuća navodi i broj ratnika.

G. 1455. zaključuju na otoku Vranjini predstavnici od 51 sela Gornje Zete, da se priključuju Mlečanima. Tu je vidljiv konvent, arb. kuvent ili sabor selâ (tutto el convento de Xenta).

Osim vojničkih, bizantinsko-srpskih pronijarskih elemenata, sela doline unose u plemensku maglicu, kojoj fermenat sačinjava rodbinskom krvlju vezani gorski katun, sve one elemente visoko razvijena pravnog života, što su danas vidljivi u običajima arbanaskih brdjana. Tradicija, po kojoj se ovi pravni običaji, nazivani »kanuni Lekës«, dovode u svezu s Lekom III. Dukadžinom (1459—79), simbolički uzeto, nije nipošto kriva. Ti običaji puni su okamina sredovječnog bizantinsko-srpskoga prava.

Pastirski katun nasuprot unio je u pleme baštinske jedinice pradoba: krvnu osvetu, besu i pobratimstvo, koje se (ἀδελφοποιΐας) kod vlaških pastira u Tesaliji spominje u 11. vijeku.

15.

(Postanak saveza katoličkih Mirdita; „prenk" i „të tre bairake Ohridë". — Utjecaj crkve na plemenske organizacije. — Hierarske državne amebe: Pop Stjepan kod Mrkojevića [1553] i njegova „špija e parë"; lečki biskup Gjurgje Vladagni [1676]; ohridski »Crveni arhijepiskup« Afanasij [1596]. — Plemenske tvorbe arbanaskih Toska potkraj 15. vijeka: Grisei, Kirileisi, Plessei, Kordhesei.)

Na temelju vojnički organizovanih sela započeo je u 15. vijeku i veliki savez Mirdita. Katuni imali su tu tek ulogu lijepa.

Prvi trag tog imena nalazimo u prezimenima dviju obitelji u selu Mensabardi (* manza bardë »bijeli pastuh«) ispod Skadra (1416 Jon Mirdit, Petro Mirdit). Ovi ljudi zacijelo se doselili ovamo iz krajeva izmedju Fandija i Mata, čiji su stanovnici, a zatim i cijela pokrajina dobili nadimak po ondje uobičajenom pozdravu »mir dit« (»dobar dan«), a neobičnom u sjevernijem krajevima.

God. 1436. vraćajući se iz Svete zemlje prolazi kroz Dubrovnik »filius ducis Prenghi«. To je prvi spomen naslova prink', pringï (prenk > princeps), što ga još danas nose šefovi gorljivo katoličkih Mirdita, koji od davnine stoje pod jakim utjecajem benediktinskih opata u S' Leši (Sanctus Alexander de Monte) na Svetom Brdu.

Kao vanredno moćan vojnički savez selâ spominju se Mirditi oko g. 1570. (nelle montagne de Alessio vi sono villagi chiamati Merediti, popolati da catolici con 12000 combattenti, pronti ad ogni commando); stoje pod nasljednim vodjama. Još god. 1610., a to je karakteristično za njihov sesilni način života, opiru se Mirditi prihvatiti gregorijanski koledar, jer da bi im to umanjilo njihove prihode (dal quale pareva a loro haver conseguito molti incommodi e specialmente la diminuzione dell' entrate).

Od kako prerazličitih elemenata sastavljen je taj plemenski savez, to još danas pokazuju tako zvana tri ohridska bajraka, »të tre bairake Ohrida«: Kšela, Bskaši i Selita. Pradjedovi tih bratstava po svoj su prilici još u vrijeme prvih turskih strahota

Digitized by Google

Digitized by Google

u Ohridu i okolini (1466) prebjegli na područje Mirdita. Još g. 1641. razlikuju se iznad Leša, na Matu i oko Kurbina Mirditi, Bugari i Seliti. Turci ih tada nazivaju buntovnicima (genti d' Albanesi montani cioè Miriditi, Bolgari e Seliti situati sopra Alessio, Mathia e Corbino, chiamati de Turchi haini o rebelli).

U vrijeme samoodredjenja arbanaskih i zetskih plemena kad je već ondje posve nestalo visoko plemstvo, a Turci već posve izagnali i Mlečane, postaje utjecaj crkve na sva ta ratoborna plemena upravo enormnim.

Od zetskih brda sve do Ohrida i Himare vidjaju se jasni pokusi, da se organizovana plemena pretvore u hierarske državne amebe. Kako je poznato, Crna Gora je to pod svojim vladikama doista i postala.

Barski nadbiskup Bizzi, koji je g. 1610. obavio vizitaciju u svojoj diecezi, pripovijeda o stanovnicima sela Bliništi, kako oni, čim ugledaju svećenika, ostavljaju svaki posao i trče da mu poljube ruku. Gordi poglavica Mirdita Gieclalos, čovjek koji je mnogim ružnim ubojstvima okaljao sebi ruke, bacio se ničice pred nadbiskupom i molio blagoslov. G. 1601. sklonio se biskup stefaniački i bendski pred progonima u dukadžinska brda. Kad ga Turci, na prijavu Mlečana, hoće ovdje uhvatiti (1603), »questi populi se messero in arme et ammazzarno tutti coloro«. Za Mrkojeviće ili Pamaljoke kod Bara pripovijeda Giustiniani (1553), da stoje pod vodstvom popa Stefana (il prete Steffano loro capo et uomo sceleratissimo); njegova kuća je najmoćnija medju Mrkojevićima (che sono i primi uomini e piu valorosi di Marchovichi), dakle »špija e par«; stanuje u kući na ravnici pod brdom kraj »Crne Pećine«.

Svećenici, pače i sami biskupi, bili su tada tvrdi ratnici, posve prilagodjeni svojoj okolini. G. 1602. pripovijeda se za nekog franjevca, da služi misu i vrši dušobrižništvo, odjeven u svjetovne, pače turske haljine, s oružjem za pasom (vestito da secolare con l' arme alla cintura, vestito alla turchiesca). Tada (1642) je bilo u sjevernoj Albaniji mladih svećenika bez ikakove kvalifikacije: s uspjehom natjecali se za parohije isluženi vojnici, koji su u Lombardiji naučili talijanski. Nasuprot se dogodilo, da su nekomu don Marku Grasuti, pitomcu ilirskog kolegija, skadarski svećenici oteli njegovu parohiju u Barbalušiju. U 17. vijeku imali su leški biskupi silan utjecaj na ratnike u Nderfandini; oni su

ondje uredjivali sve svjetovne sporove. Biskup Gjuro Vladagni (1656—1692) izazvao je g. 1676. srdžbu Turaka time, što je u parohiji Svetog Nikole (možda prijašnja opatija na ušću Bojane) dao sagraditi kulu (casa forte).

Nu najsnažnije, a prije nego u Crnoj Gori, vidi se utjecaj crkvenih knezova daleko na jugu.

Potkraj 15. vijeka postoje i u južnoj Albaniji, namjesto Zenevija i Špata koje je odnio etnički ciklon u Tesaliju, svježe plemenske maglice. O njima imamo vijesti iz vremena, kada su Turci provalili na italsko tlo, zauzeli Otranto i držali ga od 25. jula 1480 do 8. septembra 1481.[1] Tada, da ih se izbaci, napuljska vlast poduzima i protuofenzivu na Valonu, Kaninu i Himaru. Operacije predvodi ovdje »Constantino Musachi Carli«, nećak Skenderbegov (fratello consobrino del figliolo de Scanderbecco).

U milanskom arkivu postoje brojni izvještaji o toj vojni u Albaniji, upravljeni na hercega Kalabrije i Otranta. Tu se nalaze i dva pisma Konstantina Musakija, jedno sačuvano u talijanskom prijevodu, jer je izvorno bilo pisano grčkim jezikom, drugo u jednostavnoj kopiji. U jednom od tih izvještaja i u oba pisma spominju se arbanaska plemena iza Avlone do Himare.[2] To su

[1] O toj provali Turaka v. Baldacchini, L'assedio di Otranto, Rassegna Pugliese 26 (1910) 312 ss.; Gabrieli, Gli Arabi ed i Turchi in Terra di Otranto, ib. 37 (1912) 781; Gigli, Otranto e l' invasione turca nel 1480, Italia 1 (1912); Panareo, In Terra di Otranto dopo l' invasione turchesca, Rivista storica Salentina 8 (Lecce 1913). 1—73.

[2] Neki »Andreas Afrigini de Otranto« izvješćuje, bez datuma, o gibanju Turaka medju inim slijedeće: »como venuto sopra lo tinimento de la Velona con uno grosso exercito de genti ad cavallo et ad pedi, mandato per il Gran Turco suo signore, per distrugere et disfare tutta la Albania et lo tenimento de li Cimarioti, de li Grisei et de li Chirileisi«. Poslije govori ovo izvješće o »quelli Albanesi«. — Početak izvorno grčkog pisma Kostadina Musakija (pisanog prije 16. augusta 1481) glasi ovako: »Allo gentile et savio Signore Duca de lo tuo filiolo cher Constantino Musachii Carli. Sapiate como la tua signoria mi mandò allli Curlisey et tolce tutta Albania et quante flumare havea et li casali de la Schimaria(!) et cossi intoniai la Cymaria et amazay Turchi mille seicento et mille et cinque havemo pigliati vivi«. — Konac drugoga pisma, bez svakoga pa i neizravnog datuma, glasi: »vole vedere la signoria tua quello che farrimo per vui a la Velona imperoche Plessei et Corvesei sono con la signoria tua et tutta la Albania. Et io lo tuo figliolo Constantino ho già facto quello che vole la toa signoria et questo lo ho facto con la tua ventura. Et cossi mandamo a la toa signoria un Turco. Et li anni de la toa signoria siano molti. Et mando thon papa de Muri et Theodori«. Iza kopije ovoga pisma slijedi »lista de homeni d'armi morti a la battaglia da Otranto«.

Digitized by Google

Digitized by Google

varmegjijske kongregacije plemića, koji svoju zemlju drže na temelju kraljevske darovnice dane glavi obitelji i nasljednicima.

Kao što u Podunavlju tako je bilo i u staroj Slavoniji izmedju Drave i Gvozda. Zadnje ostatke sitnih plemenskih župa apsorbira kraljevska vlast svojim kolektivnim darovnicama, po kojima pripadnici malog plemena stječu zemlju kao feudalni plemići. Od plemenskih župa, u koliko ih je tada još bilo, postaju plemićke općine, kakovim se je jasni trag sačuvao sve do danas na pr. u Turopolju i Draganiću.

Tek na teritoriju stare hrvatske kraljevine uz more ne iščezavaju plemena tako hitro. Nasuprot, prije svog propadanja u 15. vijeku, prolaze ona vanredno zanimljivom anastrofalnom fazom, koja nema paralele na čitavom svijetu.

12.

(»Plemići dvanaest plemena kraljevine Hrvatske« 1350—1459. — Prodor plemenske svijesti nakon gubitka narodne dinastije. — Tendenca za kalanjem i snaga starih običaja. — Hrvatsko ime i tradicije kraljevstva kao lijep. — Zahvat ugarskog feudalnog sistema: Savez hrvatske šlahte proti velemožnim vazalima u praksi i proti ugarskom pravu u teoriji. — Snaga svetog broja 12 na Jadranu.)

Specifična tvorevina hrvatske plemenske svijesti i s njom skopčanoga praplemstva jest savez od dvanaest plemena, koji se autentično javlja umah iza god. 1350. (duodecim generationes Croatorum), a koji u neku ruku službeno glasi: »nobiles duodecim generationum regni Croatie« (1360). Teritorij, na kojem taj savez funkcionira, nije nigdje izričito fiksiran. Nu po mnogim neizravnim podacima dade se on prilično točno odrediti na području izmedju Gvozda (Kapela) i Cetine s centrumom oko Knina. Posljednji put spominju se »nobiles duodecim generationum regni Croatie« god. 1459., a zatim, uslijed provale Turaka, gasne svijest o tom savezu.

---

već i u kraljevsku listinu Arpadovića i u madžarski jezik. U Dalmaciji ta drevna institucija pristava, koja se je u 12. vijeku stala vezati s pisarem listina ujedno, malo da nije ondje od notarijata stvorila osebujan tip, bez premca na čitavom svijetu.

O sudskom pečatu pisao sam potanko u Századok 40 (Budapest 1906) 293—312 i u Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung 27 (1906) 515—518. O pristavu v. moju »Die dalmatinische Privaturkunde (Wien 1904), 16.

U listinama iz doba narodnih kraljeva (do god. 1096.) ne spominju se uopće izričito plemena. Da su, uz kraljevsku vlast, latentno postojala, to pokazuje često njihovo spominjanje u dokumentima 12. vijeka. Tu se spominju Kačići (1166), Kukari (1178), Šubići (1182), Čudomirići (1207), Mogorovići (1164), Gusići (1187). Lapčani i Karinjani (1166), Polečići (1194), Lačničići (1207), Tugomirići (1189). Kačići bili su u vrijeme cara Emanuela Komnena dobro poznati i u Carigradu.

Iz dokumenata 13. i 14. vijeka vidi se kod hrvatskih plemena snažna tendenca za kalanjem, prirodjena uostalom svim plemenskim tvorbama. Za pleme Svačića, koje se autentično spominje 1329—1350, pokazao sam,[1] da je ono zapravo ogranak moćnog plemena Kačića. Vidi se nadalje i drugo opće svojstvo svih plemenskih tvorbi, žilavo prianjanje uz stare običaje (1361 consuetudines Croatorum)[2] i sloboštine plemenske (1370 libertates, 1379 iura Croatorum). Još god. 1273. ističe se napose izvorna svijest praplemstva, po kojem je plemić (nobilis) svaki, tko pripada plemenu i kao takav ne plaća zemljarinu za svoje zemlje (veri, primi et n a t u r a l e s regni Croatie nobiles). Napokon proizilazi i to, da je na teritoriju stare Hrvatske, u vrijeme hegemonije dvanaest plemena, bilo još i drugih plemena, koja su se smatrala pravim hrvatskim plemićima na temelju baštinskoga prava, iako nisu pripadala Savezu (1350 licet de nulla generatione duodecim generationum Croatorum suboles fuissent). Takovi bili su rodovi Virevića i Glamočana, koji se spominju već u 12. vijeku.

Prvi evolutivni poriv dobilo je patrijarhalno hrvatsko gentilno ustrojstvo kristalizacijom narodne kraljevine. Zacijelo već onda slijevalo se zborovanje pojedinih župa, na kojemu je mogao učestvovati svaki »plemeniti muž, plemeniti člověk«, u opći sabor svih župa pod vlašću kraljevom. Takav sabor plemenâ uzdržao se je i pod Arpadovićima. U vrijeme Anžuvinaca stoji »congregatio generalis« (1353) ili »colloquium universale« (1354), obdržavano u Kninu ili u Podbrisanima, po boku banu ili podbanu kao savjetodavno tijelo. Baš na teritoriju oko Zadra postojao je ovakav »sboro universale« i u mletačko doba. Na ovakovom

---

[1] Turul 25 (Budapest 1907) 142. — Ime plemena pokazuje, da je negda i u Dalmaciji postojalo mjesto Svač, kao i u sjevernoj Albaniji.

[2] Sp. Thallóczy »Das kroatische Gewohnheitsrecht vom J. 1551 (Illyrisch-alb. Forschungen 1, 487—526).

Digitized by Google

Digitized by Google

varmegjijske kongregacije plemića, koji svoju zemlju drže na temelju kraljevske darovnice dane glavi obitelji i nasljednicima.

Kao što u Podunavlju tako je bilo i u staroj Slavoniji izmedju Drave i Gvozda. Zadnje ostatke sitnih plemenskih župa apsorbira kraljevska vlast svojim kolektivnim darovnicama, po kojima pripadnici malog plemena stječu zemlju kao feudalni plemići. Od plemenskih župa, u koliko ih je tada još bilo, postaju plemićke općine, kakovim se je jasni trag sačuvao sve do danas na pr. u Turopolju i Draganiću.

Tek na teritoriju stare hrvatske kraljevine uz more ne iščezavaju plemena tako hitro. Nasuprot, prije svog propadanja u 15. vijeku, prolaze ona vanredno zanimljivom anastrofalnom fazom, koja nema paralele na čitavom svijetu.

12.

(»Plemići dvanaest plemena kraljevine Hrvatske« 1350—1459. — Prodor plemenske svijesti nakon gubitka narodne dinastije. — Tendenca za kalanjem i snaga starih običaja. — Hrvatsko ime i tradicije kraljevstva kao lijep. — Zahvat ugarskog feudalnog sistema: Savez hrvatske šlahte proti velemožnim vazalima u praksi i proti ugarskom pravu u teoriji. — Snaga svetog broja 12 na Jadranu.)

Specifična tvorevina hrvatske plemenske svijesti i s njom skopčanoga praplemstva jest savez od dvanaest plemena, koji se autentično javlja umah iza god. 1350. (duodecim generationes Croatorum), a koji u neku ruku službeno glasi: »nobiles duodecim generationum regni Croatie« (1360). Teritorij, na kojem taj savez funkcionira, nije nigdje izrično fiksiran. Nu po mnogim neizravnim podacima dade se on prilično točno odrediti na područje izmedju Gvozda (Kapela) i Cetine s centrumom oko Knina. Posljednji put spominju se »nobiles duodecim generationum regni Croatie« god. 1459., a zatim, uslijed provale Turaka, gasne svijest o tom savezu.

---

već i u kraljevsku listinu Arpadovića i u madžarski jezik. U Dal…
institucija pristava, koja se je u 12. vijeku stala vezati …
malo da nije ondje od notarijata stvorila osebujan …
svijetu.

O sudskom pečatu pisao sam potanko …
293—312 i u Mitteilungen des Instituts f…
(1906) 515—518. O pristavu v. moju …
1904), 16.

U listinama iz doba narodnih kraljeva (do god. 1096.) ne spominju se uopće izričito plemena. Da su, uz kraljevsku vlast, latentno postojala, to pokazuje često njihovo spominjanje u dokumentima 12. vijeka. Tu se spominju Kačići (1166), Kukari (1178), Šubići (1182), Čudomirići (1207), Mogorovići (1164), Gusići (1187). Lapčani i Karinjani (1166), Polečići (1194), Lačničići (1207), Tugomirići (1189). Kačići bili su u vrijeme cara Emanuela Komnena dobro poznati i u Carigradu.

Iz dokumenata 13. i 14. vijeka vidi se kod hrvatskih plemena snažna tendenca za kalanjem, prirodjena uostalom svim plemenskim tvorbama. Za pleme Svačića, koje se autentično spominje 1329—1350, pokazao sam,[1] da je ono zapravo ogranak moćnog plemena Kačića. Vidi se nadalje i drugo opće svojstvo svih plemenskih tvorbi, žilavo prianjanje uz stare običaje (… consuetudines Croatorum)[2] i sloboštine plemenske (… libertates, 1379 iura Croatorum). Još god. 1273. … vorna svijest praplemstva, po kojem je plemić (nobilis) svaki, tko pripada plemenu i kao takav ne plaća … zemlje (veri, primi et naturales regni Croatie nobiles). Na… pokon proizilazi i to, da je na teritoriju stare Hrvatske, u vrijeme hegemonije dvanaest plemena, bilo još i drugih plemena, koja su se smatrala pravim hrvatskim plemićima … skoga prava, iako nisu pripadala Savezu … neratione duodecim generationum Croatorum … Takovi bili su rodovi … već u 12. vijeku.

Prvi evolutivni poriv … tilno ustrojstvo … onda slijevalo se … učestvovati … svih župa pod …

… ovima i u … ari, Šubići, … i Lapčani, … ći.

… na rukopisu … dakcija tog … u 14. vijeka. … emena; daje … predstavnici … ribubus Chro… … Kolomanom.

… ček, Romanen 1, … Savigny, germ. abt. … (G… …) 223.

Digitized by Google

saboru sudjelovala su plemena, koja su od davnine bila povezana zajedničkim hrvatskim skupnim imenom. Razmjerno malo teritorijalno rasezanje skupine ovakovih župa omogućivalo je hrvatskim plemenima stalan i čvrst dodir, koji im je osobito dobro došao, kad je njihovom ustrojstvu, posjedima i sloboštinama zaprijetila pogibao sa strane kraljevih vazala i ugarskoga feudalnog sistema.

Taj sistem, jasno vidljivo, stao je zahvaćati hrvatsko primorje potkraj 12. vijeka. G. 1193. dao je kralj Bela III. krčkom knezu ili županu (comes) Dujmu župu Modruš u leno. Za osobite zasluge političke naravi dobio je pradjed Nelepića, šibenički župan Domaldo, god. 1210. čitavu župu cetinsku. Odlukom kraljevom od g. 1223. on ju je morao odstupiti Grguru i Stjepanu od plemena Šubića.

Ovakovim kraljevskim zahvatom razvijaju se usred plemenâ moćne obitelji, čije glave rade uporno na proširenju svojih posjeda i svoje vlasti, kojima je politički ideal nasljedna banska čast, a životni cilj slom svojih takmaca. Upiruć se u centralnu kraljevsku vlast postaju ti moćni vazali strašnom pogibli za plemenske baštine,[1] pače za čitavo pleme, kojemu pripadaju. Bribirski župani (iupani Bribirstici) proždiru pomalo Šubiće, cetinski Nelepići Svačiće, Kurjakovići Gusiće.

Bezobzirni nastup ovakovih moćnih obitelji, proti kojima je potkraj 13. vijeka bila već nemoćna i vlast zadnjih Arpadovića, dao je zacijelo hrvatskim plemenima impuls da pokušaju složno, u medjusobnom Savezu, štititi prava malih plemića na kongregacijama, na banskim i kraljevskim sudovima.

Takav plemićki savez plemenâ zacijelo je već postojao u praksi, kad su u prvoj poli 14. vijeka ugarski Anžuvinci Karlo I., a osobito Ljudevit I. Veliki stali lomiti male dinastije bribirskih Šubića i cetinskih Nelepića, ali i metodički provoditi strogi feudalizam. Listine iz g. 1350.—1360. daju jasan uvid u dvojaku ovu napetost, napose pako u onu izmedju pojmova naravnog i kraljevskog plemstva.

S jedne strane kralj proglašuje ništetnima odredbe malih hrvatskih dinasta (1349, non valente prescriptione tempore tirampnorum terram Croatie contra nostram maiestatem tenentium). S druge strane dolazi u pogledu posjedovnog prava i ubiranje poreza (census) izmedju kraljevske administrativne, pa sudske vlasti i Hrvata do uzrujanih sporova (1354, contentione non modica existente inter predictum dominum vicebanum et Croatos). Kralj uporno ustraje na tom, da se ovakovi sporovi »nemaju rješavati po običaju Hrvata ili Dalmatinaca, već po ugarskom zakonu« (1361, non more aut secundum consuetudinem Croatorum an Dalmaticorum sed iuxta legem et consuetudinem hungaricalem). To je momenat, kad savez dvanaest plemena, stvoren na obranu hrvatske šlahte,[1] izgradjuje svoju pravnu teoriju i u najvišim sudskim listinama javljaju se »nobiles regni Croatie duodecim generationum« (1370).

Da je usprkos većem broju hrvatskih rodova došlo baš do saveza dvanajstorice, to je posve razumljivo, kad se uvaži biblijska snaga ovoga broja, zapravo temeljnog broja drevnog akadsko-asirskog seksagezimalnog sistema (5 × 12). Taj broj važan je bio na čitavom Jadranu. U ugovoru izmedju Dubrovnika i Mletaka (1232) čita se ovaj stavak: »Dubrovčani dati će dvanaest talaca iz dvanaest rodova plemića svoje varoši« (de duodecim parentatibus nobiliorum illius terre). Upotreba toga broja bila je općenita u sudskom postupku svih južnih Slovena. U Istri,[2] Hrvatskoj, Bosni, Srbiji redovito su prisežnici i porotnici nastupali u tom broju. I vrhovni sud, što ga je (1771) u Crnoj Gori osnovao Šćepan Mali, sastojao se je od 12 najodličnijih lica.[3] Arbanasko pleme Klementinaca dijelilo se u 17. vijeku na 12 bratstava.[4]

Tih 12 hrvatskih plemena, što su pred svim sudovima i u svim sporovima istupala zajednički, jesu: Kačići, Kukari, Šubići, Čudomirići, Svačići, Mogorovići, Gusići, Karinjani i Lapčani, Polečići, Lačničići ili Lisničići, Jamometići, Tugomirići.

Imena njihova znamo iz glasovitog pripiska na rukopisu splitskog arcidjakona Tome († 1265). Najstarija redakcija tog latinskim jezikom pisanog pripiska pokazuje ruku 14. vijeka. Sadržaj pripiska tiče se baš dvanaest hrvatskih plemena; daje tom savezu starinsku sankciju. Pripovijeda, kako su predstavnici tih 12 plemena (XII nobiles sapienciores de XII tribubus Chroacie) sklopili god. 1102. ugovor s ugarskim kraljem Kolomanom.

---

[1] Kotorski gradski statut poznaje izraz »schiatta« (Jireček, Romanen 1, 92 i Staat 1, 63).

[2] 1270 »duodecim homines iuratos«, Meyer, Zeitschr. Savigny, germ. abt. 24 (1903) 273.

[3] Gopčević, Geschichte von Montenegro und Albanien (Gotha 1914) 223.

[4] Tomić, Spomenik 42, 7.

Digitized by Google

Digitized by Google

Nabraja sve, što je u 14. vijeku tištalo hrvatsku šlahtu. Što ju je tištalo, naravski, nepravedno, jer sve to, naime slobodan posjed baštinâ bez plaćanja poreza i lagodnu vojnu službu, bio je, prema tvrdnji tog pripisa, uredio već kralj Koloman na potpuno zadovoljstvo.

13.

(Suton sekundarnih arbanaskih plemenskih tvorbi: Arjanite, Zenevize, Masreke, Špate, Skura, Matea, L'etin, Buzezeze, Logorese, Arben. — Njihova smrt je porod dinastâ. — Veliki dan zetskog i arbanaskog katuna.)

Za oko historika dugo krije bizantinska politička kora sredjivanje plemenskoga kaosa, koji je nastupio, kad je rimska okupacija rastočila p r i m a r n a ilirska plemena Labeata, Pirusta, Sardeata, Batiata, Partina i dr. Istom u 11. vijeku, opisujući pronuncijamente i bune s izvorom u Draču, spominju bizantinski pisci Arbanase('Αρβανῖται, 'Αλβανοί). Nema dvojbe, da su se dotada, u tmastim i burnim vremenima seobe naroda, stvorile izmedju Mata i Vojuše nove i moćne plemenske formacije. U odnosu prema primarnim ilirskim to su s e k u n d a r n e tvorbe.

U jednom anžuvinskom popisu (Acta Albaniae 1, 563) spominje se 13 plemena, koja su god. 1304. obitavala na tom području. Izvorni popis, na temelju kojeg su radjene sačuvane anžuvinske povelje, izgleda da je bio načinjen grčkim jezikom. Taj popis dolazi u dvije listine na tri mjesta. Premda bi imena plemena sva tri puta, prema tekstu, morala biti u dativu, taj popis stereotipno glasi ovako: »Albos, Spatos, Catarucos, Bischesini, Aranitos, Lecenis, Turbaceos, Marchaseos, Scuras, Zeneuias, Bucceseos, Logoreseos, Mateseos fidelibus suis«.

Tu se, dakle, spominju Arianiti, prozvani tako po riječici, koja je u rimsko doba nosila ime Argyas (natpis u Bilidi: item pontes in Argya flumine), pritoku Dievali-Semena, današnjoj Janici. U popisu kaštelâ, što ih je car Justinijan dao obnoviti u Novom Epiru, spominje Prokopije kaštel 'Αργύας. Tu su južni Zenevije, o kojima ćemo još govoriti kao i o plemenu Masrek (Μαζαραχαίους), kojih ime u gornjem popisu, zacijelo pogrješno, glasi: Marchaseos. Pleme Špata, prozvano tako po dugačkim grčkim mačevima, dalo je ime provinciji Špatniji južno od Skampe (Elbasana). Po Skurama dobila je ime sredovječna pokrajina Skurija kraj Drača, danas još Man-skurija ili »dudova Skurija«. Matesei prozvani su po rijeci Matu. Negdje ispod linije Leš-Kroja, pokraj sredovječne provincije Meše (il paese dela Misia) prema Rodonskom rtu valja tražiti sjedište »Latina« (Lecenis umjesto Letenis, 1272 sevastus Petrus Leti, arb. l'etin, latin, katolik), kojima je ime vjerskog podrijetla, pa pleme »Crnoustih« ili Buz'e-zez« (Bucceseos, 1274 savasto Tanusius Bessossia, u skadarskom katastru 1416 više puta prezime Busesessi, Busessia). Logoresei, mislim, da su obitavali ispod akrokeraunskih gora, koje u jednom svom dijelu nose ime Lungara.

Na čelu svima spominju se Albi. Njihovo ime, kako je već razloženo,[1] postalo je općenitim za čitavu jezičnu skupinu. Kao pleme oni se posljednji put spominju baš u ovom anžuvinskom popisu.

Sva ta plemena, izuzev južne Zenevije i Masreke koji se guraju u Tesaliju, u ovo su doba na najboljem putu da nestanu. Uništuju ih pronijarni i feudalni sistem, pa titule bizantinske, srpske, papinske i anžuvinske, što ih dobivaju njihovi poglavice. Pleme Meša,[2] prozvano tako po tomu što je u opreci s Ljetinima, po ortodoksnom običaju uzimalo prosforu (arb. meša ‚prosfora'), ne spominje se više u anžuvinskom popisu. Ali zato se već prije spominje (1272) »sevastus Petrus Messia«. U toku 14. vijeka na mjesto svih tih plemena dolaze dinaste Dukadžini, Thopije, Arjaniti, Musaki, Matarangi, Špate.

Kad potkraj 14. vijeka pod turskim pritiskom stadoše da u stožerima pucaju socijalne uredbe centralistički uredjene bizantinske i srpske države, kad u 15. vijeku Turci trijebe male dinaste, kad filetičkom smrću umiru drevni gradovi, — tada udara čas pastirskog katuna, krcata baštinom pradoba, oružana praćkom, palicom i otrovnom strijelom, bremena pranagonom samoodržanja: krvnom osvetom, besom i pobratimstvom. On proždire pitoma sela doline, ali s njima guta i bizantinsko-srpske pravne ustanove. I po t r e ć i p u t a pokriva se tlo Albanije, po drugi put, nakon prvotnih slavenskih župa, tlo Crne Gore moćnim plemenskim tvorbama koje traju do danas.

Već je Jireček naglasio, da su moderna crnogorska plemena, kojima počeci sežu u 14. vijek (Zubci pod planinom Orjenom 1305, Maleševci u okolici Bileća 1397, Banjani 1389, Drobnjaci na Durmitoru 1354, Bjeloglavci u dolini Zete 1348, Ozrihnići i

[1] V. gore str. 25.

[2] Sr. gore str. 31.

Digitized by Google

Njeguši nad Kotorom 1435, Piperi na Morači 1416, Vasojevići kod Medunske kule 1444) postala iz većih pastirskih sela ili katuna.

I klice mnogih modernih arbanaskih plemena vide se u 15., pače u 14. vijeku. Kastrati, kojima je embrio sjedio kod ruševina rimskog »tabora«, kod ruševina Kastra vidjenih još god. 1559. na cesti Skadar-Oroši, pa Prekali, Malisori, Škrelje, Mirditi dolaze kao prezimena u skadarskom katastru 1416. Ime kasnije vanredno moćnih Klementinaca (arb. Klmęn pl. Klmentɛ) potječe od bizantinskog kaštela Clementiana, što ga spominje Prokopije, a koji valja tražiti na rimskoj cesti Skadar-Prizren kod sredovječne carine Svetoga Spasa (1353, dompnus Georgius filius Georgii C l e m e n t i de Spasso).

Čista pastirska krv saradjuje i kod stvaranja klica crnogorskih plemenskih tvorbi. Za saradnju Rumunja govore imena Piperi i Moguši.[1] Jaku natruhu arbanaske krvi pokazuju imena nekih starih crnogorskih bratstava. Takova su bila Mataguži kod Podgorice (1335), Mahine uz Primorje (1435), koji svojim imenom podsjećaju na ilirske *Μάνιοι*. nadalje Malonšići u dolini rijeke Zete, pa davno izumrli Mataruge (prozvani tako zacijelo po svojim kopljima), koji danas žive u pričama na Grahovu. Spomen na arbanasko pastirsko bratstvo »Velikih gubica« sačuvan je u imenu Goljemade (1444) duboko u Crnoj Gori, gdje danas nitko ne razumije arbanaski. Karakteristične su u tom pogledu i priče, koje podrijetlo arbanaskih i srpskih plemena svode na zajedničke pradjedove. Po njima na primjer današnji srpski Vasojevići, Piperi i Ozrinići, pa arbanaski Krasnići i Hoti, potječu od petero braće.

Nu iako za sva ta plemena općenito vrijedi, da su postala iz katuna, to je ipak njihova geneza u detalju kudikamo kompliciranija.

14.

(Tercijarne plemenske tvorbe. — Bojovni katun kao plemenska jezgra: Tuzi i Hoti. — Pronijarski sistem i kulturno selo doline. — »Compagnie overo communi« sela ratnikâ. — Sabor selâ ili kuvent. — Što donosi selo, a što katun u plemensku maglicu?)

U dečanskoj se listini (1335) spominje »Katun Arbanas«, kojemu je poglavica Lěš Tuz. Selo je to Tuzi skadarskog katastra

[1] V. niže str. 73.

od g. 1416. na istočnoj obali Skadarskoga Blata sa 16 kuća samih Tuza. Ali čitavo pastirsko pleme Tuzi, kojemu područje od riječice Rioli na istočnoj obali siže sve do zimišta u Viri (arb. *verr* ‚zimska paša') na zapadnoj obali Blata, imade ove iste godine (1416) 150 kuća i 500 ratnika. Na području tog plemena nalazi se i selo Kamenice (Chameniza), čije je stanovništvo u 14. vijeku bilo vrlo šareno; polovica sastojala se od pridošlica iz sela Momuše kraj Prizrena.

Uzme li se k tomu zanimljivom slučaju Tuzâ kao paralela postanak crnogorskih Pipera, koji su prema istraživanjima Erdeljanovićevim nastali od Pipera, pa od sesilnih stanovnika stare luške župe, Lužana i vagilnih rumunjskih Mugoša, to postaje postanak tercijarnih plemena posve jasan. Jedno bratstvo (arb. *vëllazenı* sp. 1416 »villa Vlasami« u skadarskom okrugu), zapravo zadruga pastira, zagospoduje nad vagilnim i sesilnim stanovništvom jednog kraja i stapa se s njim vojnički u času pogibli.

Takovo arbanasko bratstvo kod Kruševa i Kamenice bili su i Büthdose (arb. ‚podex porci'), u spomenicima Bisdos (1335), Busadosa, Butadossi, Bitidossi. Oni se ubrzo stapaju s Tuzima (1415, Octi, Tusi et Bitidossi).

Na jednaki način postaje vanredno moćnim i pleme Hoti (Otti, Octi, Chioti, Coti 1414 i dalje). Kolijevku tog plemena valja tražiti kod Plava iznad Gusinja na Limu (1330 »Hotina Gora«, danas Mal'i Hotit). G. 1417. nalazi se ono u krvnoj osveti, ne džak (quia manus posuit in sanguine eorum) s Balšom III. Balšićem. Taj »brijeg« (montanea) stoji u glavnom 1417—1447 u mletačkoj službi, ali pustoši kadikad (1418) i skadarski distrikt. Njegov poglavica naziva se k a p e t a n (capitaneus montanee Ottorum). G. 1434. se veli: Junch Hoth iam dominus in partibus Albanie. Kod Pamaljoka ili Mrkojevića u ulcinjskom primorju poglavica se u to vrijeme (1419) naziva v o j v o d a.

Time, što katun guta sesilna sela doline, dobiva on u sebe dva nova elementa, jedan vojnički, drugi pravni.

S e s i l n o s e l o bilo je naime vezano na sistem pronija, koji je davao državi, a poslije malim dinastima vojnike. Takovo selo u predtursko doba nije bilo nipošto plemensko, već sastavljeno od najraznoličitijih elemenata. Krvne veze tu su izdaleka slabije nego u katunu. U skadarskom katastru (1416) tek nekoliko sela (Kastrati, Tuzi, Messi) imade homogeno, jedno-prezimeno stanovništvo. Inače nalazimo posve šarena sela. U selu Grisa

Digitized by Google

Digitized by Google

spominju se na pr. tri obitelji imenom Tomaristi, zacijelo daleko s juga, iz kraja oko Tomora u Muzakji, pa neki Andrea Lochoy (iz mjesta Loho kod Kupelnika u Donjem Pilotu; kod Loho 1348 spomenut i »Berišin dol«) i dva Malizora. Kastrati, Tuzi, Schirelli, Precali i Hoti dolaze rastepeno po raznim selima. U više sela kao »cavo« (poglavica) spominje se koji Hot, a Alexius Castrati je g. 1403. »caput trium villarum«.

Sredovječna arbanaska sela bila su razbijena tipa kao i danas. Selo Podgora (20 kuća) imalo je (1416) 5 zaselaka zacijelo sa posebnim granicama, kako je izričito istaknuto (1348) za zaseoke sela Šiklje, koji se zvali Kruimada i Krsti, u Gornjem Pilotu. Za selo Oblika pod brdom Tarabošem veli se (1448) »potius vocanda est paesium quam villa«.

Jakost sela varira vanredno. Od 114 naselja, što ih spominje skadarski katastar, najslabije je Aycadicami s jednom kućom, najjače Copenico (Kupelnik, Koplik) s 89 kuća. Stalnost nekih naselja u ovo je doba vrlo nesigurna. Tada se spominje na skadarskom području osam pustih selišta (desabitado). Selo Renesi s već obradjenim poljima baš tada ostavljaju stanovnici; polaze na područje grada Drivosta, da ne moraju plaćati poreza.

Pod vodstvom svojih poglavica (cavo) ili pronijara organizuju se ovakova sela u vojne jedinice, sklapaju zasebne ugovore s Mlecima (1417 selo Barbarossi). Vežu se s bojovnim plemenskim katunom, koji im često daje njihove pronijare. To su ‚compagnie overo communi', koje se u času velikih pogibli vežu medju sobom. Sistem pronijara pomalo gasne; na njihovo mjesto stupa čitavo selo ratnika. Iz 16. i 17. vijeka postoji više popisa sela iz Crne Gore i sjeverne Albanije, u kojima se uz broj kuća navodi i broj ratnika.

G. 1455. zaključuju na otoku Vranjini predstavnici od 51 sela Gornje Zete, da se priključuju Mlečanima. Tu je vidljiv konvent, arb. k u v e n t ili sabor selâ (tutto el convento de Xenta).

Osim vojničkih, bizantinsko-srpskih pronijarskih elemenata, sela doline unose u plemensku maglicu, kojoj fermenat sačinjava rodbinskom krvlju vezani gorski katun, sve one elemente visoko razvijena pravnog života, što su danas vidljivi u običajima arbanaskih brdjana. Tradicija, po kojoj se ovi pravni običaji, nazivani »k a n u n i L e k ë s«, dovode u svezu s Lekom III. Dukadžinom (1459—79), simbolički uzeto, nije nipošto kriva. Ti običaji puni su okamina sredovječnog bizantinsko-srpskoga prava.

Pastirski katun nasuprot unio je u pleme baštinske jedinice pradoba: krvnu osvetu, besu i pobratimstvo, koje se (ἀδελφοποιΐας) kod vlaških pastira u Tesaliji spominje u 11. vijeku.

15.

(Postanak saveza katoličkih Mirdita; ‚prenk' i ‚të tre bairake Ohridë'. — Utjecaj crkve na plemenske organizacije. — Hierarske državne amebe: Pop Stjepan kod Mrkojevića [1553] i njegova ‚špija e par'; leški biskup Gjurgje Vladagni [1676]; ohridski »Crveni arhijepiskup« Afanasij [1596]. — Plemenske tvorbe arbanaskih Toska potkraj 15. vijeka: Grisei, Kirileisi, Plessei, Kordhesei.)

Na temelju vojnički organizovanih sela započeo je u 15. vijeku i veliki savez M i r d i t a. Katuni imali su tu tek ulogu lijepa.

Prvi trag tog imena nalazimo u prezimenima dviju obitelji u selu Mensabardi (* manza bardë »bijeli pastuh«) ispod Skadra (1416 Jon Mirdit, Petro Mirdit). Ovi ljudi zacijelo se doselili ovamo iz krajeva izmedju Fandija i Mata, čiji su stanovnici, a zatim i cijela pokrajina dobili nadimak po ondje uobičajenom pozdravu »mir dit« (»dobar dan«), a neobičnom u sjevernijem krajevima.

God. 1436. vraćajući se iz Svete zemlje prolazi kroz Dubrovnik »filius ducis Prenghi«. To je prvi spomen naslova p r i n k', prinği (prenk > princeps), što ga još danas nose šefovi gorljivo katoličkih Mirdita, koji od davnine stoje pod jakim utjecajem benediktinskih opata u Š' Leši (Sanctus Alexander de Monte) na Svetom Brdu.

Kao vanredno moćan vojnički savez selâ spominju se Mirditi oko g. 1570. (nelle montagne de Alessio vi sono villagi chiamati Mereditì, popolati da catolici con 12000 combattenti, pronti ad ogni commando); stoje pod nasljednim vodjama. Još god. 1610., a to je karakteristično za njihov sesilni način života, opiru se Mirditi prihvatiti gregorijanski koledar, jer da bi im to umanjilo njihove prihode (dal quale pareva a loro haver conseguito molti incommodi e specialmente la diminuzione dell' entrate).

Od kako prerazličitih elemenata sastavljen je taj plemenski savez, to još danas pokazuju tako zvana tri ohridaka bajraka, »të tre bairake Ohridës«: Kšela, Bskaši i Selita. Pradjedovi tih bratstava po svoj su prilici još u vrijeme prvih turskih strahota

Digitized by Google

Digitized by Google

u Ohridu i okolini (1466) prebjegli na područje Mirdita. Još g 1641. razlikuju se iznad Leša, na Matu i oko Kurbina Mirditi Bugari i Seliti. Turci ih tada nazivaju buntovnicima (genti d' Albanesi montani cioè Miriditi, Bolgari e Seliti situati sopra Alessio, Mathia e Corbino, chiamati de Turchi haini o rebelli).

U vrijeme samoodredjenja arbanaskih i zetskih plemena kad je već ondje posve nestalo visoko plemstvo, a Turci već posve izagnali i Mlečane, postaje **u t j e c a j c r k v e** na sva ta ratoborna plemena upravo enormnim.

Od zetskih brda sve do Ohrida i Himare vidjaju se jasni pokusi, da se organizovana plemena pretvore u **h i e r a r s k e** državne amebe. Kako je poznato, Crna Gora je to pod svojim vladikama doista i postala.

Barski nadbiskup Bizzi, koji je g. 1610. obavio vizitaciju u svojoj diecezi, pripovijeda o stanovnicima sela Bliništi, kako oni čim ugledaju svećenika, ostavljaju svaki posao i trče da mu poljube ruku. Gordi poglavica Mirdita Gieclalos, čovjek koji je mnogim ružnim ubojstvima okaljao sebi ruke, bacio se ničice pred nadbiskupom i molio blagoslov. G. 1601. sklonio se biskup stefaniački i bendski pred progonima u dukadžinska brda. Kad ga Turci, na prijavu Mlečana, hoće ovdje uhvatiti (1603), »questi populi se messero in arme et ammazzarno tutti coloro«. Za Mrkojeviće ili Pamaljoke kod Bara pripovijeda Giustiniani (1553), da stoje pod vodstvom **p o p a S t e f a n a** (il prete Steffano loro capo et uomo sceleratissimo); njegova kuća je najmoćnija medju Mrkojevićima (che sono i primi uomini e piu valorosi di Marchovichi), dakle »špija e par«; stanuje u kući na ravnici pod brdom kraj »Crne Pećine«.

Svećenici, pače i sami biskupi, bili su tada tvrdi ratnici, posve prilagodjeni svojoj okolini. G. 1602. pripovijeda se za nekog franjevca, da služi misu i vrši dušobrižništvo, odjeven u svjetovne, pače turske haljine, s oružjem za pasom (vestito da secolare con l' arme alla cintura, vestito alla turchiesca). Tada (1642) je bilo u sjevernoj Albaniji mladih svećenika bez ikakove kvalifikacije; s uspjehom natjecali se za parohije isluženi vojnici, koji su u Lombardiji naučili talijanski. Nasuprot se dogodilo, da su nekomu don Marku Grasuti, pitomcu ilirskog kolegija, skadarski svećenici oteli njegovu parohiju u Barbalušiju. U 17. vijeku imali su leški biskupi silan utjecaj na ratnike u Nderfandini; oni su

ondje uredjivali sve svjetovne sporove. Biskup Gjuro **V l a d a g n i** (1656—1692) izazvao je g. 1676. srdžbu Turaka time, što je u parohiji Svetog Nikole (možda prijašnja opatija na ušću Bojane) dao sagraditi kulu (casa forte).

Nu najsnažnije, a prije nego u Crnoj Gori, vidi se utjecaj crkvenih knezova daleko na jugu.

Potkraj 15. vijeka postoje i u južnoj Albaniji, namjesto Zenevija i Špata koje je odnio etnički ciklon u Tesaliju, svježe plemenske maglice. O njima imamo vijesti iz vremena, kada su Turci provalili na italsko tlo, zauzeli Otranto i držali ga od 25. jula 1480 do 8. septembra 1481.[1] Tada, da ih se izbaci, napuljska vlast poduzima i protuofenzivu na Valonu, Kaninu i Himaru. Operacije predvodi ovdje »Constantino Musachi Carli«, nećak Skenderbegov (fratello consobrino del figliolo de Scanderbecco).

U milanskom arkivu postoje brojni izvještaji o toj vojni u Albaniji, upravljeni na hercega Kalabrije i Otranta. Tu se nalaze i dva pisma Konstantina Musakija, jedno sačuvano u talijanskom prijevodu, jer je izvorno bilo pisano grčkim jezikom, drugo u jednostavnoj kopiji. U jednom od tih izvještaja i u oba pisma spominju se arbanaska plemena iza Avlone do Himare.[2] To su

---

[1] O toj provali Turaka v. Baldacchini, L'assedio di Otranto, Rassegna Pugliese 26 (1910) 312 ss.; Gabrieli, Gli Arabi ed i Turchi in Terra di Otranto, ib. 37 (1912) 781; Gigli, Otranto e l' invasione turca nel 1480, Italia 1 (1912); Panareo, In Terra di Otranto dopo l' invasione turchesca, Rivista storica Salentina 8 (Lecce 1913), 1—73.

[2] Neki »Andreas Afrigini de Otranto« izvješćuje, bez datuma, o gibanju Turaka medju inim slijedeće: »como venuto sopra lo tinimento de la Velona con uno grosso exercito de genti ad cavallo et ad pedi, mandato per il Gran Turco suo signore, per distrugere et disfare tutta la Albania et lo tenimento de li Cimarioti, de li Grisei et de li Chirileisi«. Poslije govori ovo izvješće o »quelli Albanesi«. — Početak izvorno grčkog pisma Kostadina Musakija (pisanog prije 16. augusta 1481) glasi ovako: »Allo gentile et savio Signore Duca de lo tuo filiolo cher Constantino Musachii Carli. Sapiate como la tua signoria mi mandò allli Curlisey et tolce tutta Albania et quante flumare havea et li casali de la Schimaria(!) et cossi intoniai la Cymaria et amazay Turchi mille seicento et mille et cinque havemo pigliati vivi«. — Konac drugoga pisma, bez svakoga pa i neizravnog datuma, glasi: »vole vedere la signoria tua quello che farrimo per vui a la Velona imperoche Plessei et Corvesei sono con la signoria tua et tutta la Albania. Et io lo tuo figliolo Constantino ho già facto quello che vole la toa signoria et questo lo ho facto con la tua ventura. Et cossi mandamo a la toa signoria un Turco. Et li anni de la toa signoria siano molti. Et mando **t h o n p a p a** de Muri et Theodori«. Iza kopije ovoga pisma slijedi »lista de homeni d'armi morti a la battaglia de Otranto«.

Digitized by Google

Digitized by Google

Grisei, Chirileisi (Churlisey), Plessei i Corvesei. Tačno glasilo je ime potonjih zacijelo Korćesei. Analogno kao negda Špate po mačevima, nazvani su oni tako po svojim sabljama (arb. korće ‚sablja'). Kirileisi nosili su, bez dvojbe, ime po svojem bojnom kliku: *κύριε ἔλεισον*. Izgleda da je to skupno ime, pod kojim se razumijevaju Plessei i Corvesei zajedno.

Sto godina kasnije ova plemena, zacijelo, daju ljudski materijal za ratnike, kakovih se (Albanesi e Cimmarioti) god. 1596. preko 10.000 spominje pod vodstvom ortodoksnog ohridskog metropolite Atanasija, vazda odjevena u svoje haljine crvene boje (tutti sequitavano il loro arcivescovo chi era vestito di rosso), koju djeca, primitivni narodi i moderne gomile više vole nego svaku drugu.

16.

(Leš i sjeverna Albanija kao ognjište velikog pokreta kršćana na Balkanu 1593—1614. — Vladike i vijeća staraca, pľekenï. — Jadranska liga plemena god. 1620. — Arbanaski sjever i arbanaski jug.)

Ova pojava Crvenog nadbiskupa, koji je sebi davao naslov patrijarha Bugarske, Srbije i Albanije, stoji u vezi s velikim gibanjem sveukupnog kršćanskog elementa na Balkanu proti Turcima, koje je započelo g. 1593. Papa i neke zapadne velevlasti tu su umiješane. Glavno ognjište pokreta sjeverna je Albanija, a tu opet grad Leš.

Uz Arbanase i Srbe, Cimariote i Hercegovce trebali su da istupe i Albanezi iz Apulije (1595 quelli Albanesi che in Puglia si trovano e con prestezza potriano da Brindisi traghetarsi in Albania). Područje od Skadra do Himare cijenili su zapadni stručnjaci (1593) na 40.000 ratnika. Kušalo se raditi i sa snagom historičke tradicije (1593 nostro principe Giorgio Schenderbeg. 1595 sigillum regni Macedoniae et Albaniae), pače se u pojedinim mozgovima radja blijesak nacionalnog shvaćanja (1595 Marco Ghinni govori o »la mia natione Albanese«).

U početku igraju veliku ulogu kao politički agenti neki članovi nekadašnjih patricijskih obitelji u Lešu (Thomas Pelessa, Paolo Ducagini), u Baru (Marco Samuelis), jedan Ulćinjanin (1595 uno de Dulcigno di familia Gliubizza), pa Marko i Ivan Ghinni, kako se čini, mirditski bajraktari. Ali Mlečani, koji su držali s Turcima, onemogućili su doskora akciju ovih ljudi, dijelom time,

što su ih predstavljali kao proste pustolove, dijelom, što su pomoću svog pouzdanika Pavla Dukadžina (1602 spione delli signori Venetiani) uhvatili kavalijera Tomu Pelessa (1596). I njegovi rodjaci, obadva Ghinna, učinjena su tada posve neškodljivima.

Nu na čelu čitavog pokreta stajali su zapravo crkveni knezovi: ohridski metropolita, biskup leški, pećki patrijarh Jovan († 1614) i biskup korčulski. Iza arbanaskih vladika stoje geruzije, »vijeća staraca« ili p l'e k e n i, koja su vidjiva ponajprije u Lešu (1582 noi poveri infelici vecchi di Alessio con tuto il populo grandi e picoli, 1593 li vecchi di Albania, 1602 p r i m i e piu vecchi di Albania et Alessio), a igraju već od 16. vijeka i u Grčkoj (*δημογέροντες*) važnu ulogu. Na plemenskim vijećima saradjuje, uz poglavice ili »prve starce« (pl'aku i par), visok i niži kler (1602 dva biskupa, il ministro e frati Osservanti, preti, vecchi et primati de questo regno d' Albania).

I kod poznijih dalekosežnih zaključaka daju iniciativu prelati; njima se predaje i provedba.

Ne može dakle biti dvojbe, da je osim mržnje na Turčina poglavito utjecaj crkve učinio, te se je ksenofobia i neobuzdana kavga malih gentilnih jedinica mogla podrediti višim ciljevima. Sada se doista stvaraju i goleme lige, koje živo podsjećaju na gotovo istodobni Savez Irokeza (1560) u Sjevernoj Americi, opjevan (1855) od Longfellowa u glasovitom »Song of Hiawatha«.

Kotorski patricij Bolizza javlja g. 1614., da su sjeverna plemena (Hoti, Kuči, Škrelje itd.) prisegom utvrdila savez (conclusero con giuramento) za medjusobnu pomoć i obranu proti Turcima. A tada brojili su Hoti 600, Klementinci 650, Kuči 1500, Škrelje 80, a Kastrati 130 ratnika.

Vrhunac ovakovih liga postignut je g. 1620. Tada (11. studenoga) sastaju se, pod izlikom da će platiti porez, u Beogradu na Dunavu vojvode iz Like, Poljica, iz čitave Crne Gore, nadalje poglavice Kuča, Dukadžina, Klementa, da stvore odluke za oslobodjenje svih okupiranih krajeva pomoću Španjolaca i pape.

Važnu ulogu, kao tadašnja jezgra katoličkih Arbanasa, igraju Klementi potkraj 17. vijeka, kad je austrijska vojska (1689) prodrla duboko u Balkan. Tada je pri zadobivanju Arbanasa za ustanak proti Turcima stekao najviše zasluge Franjevac Toma Rospasari, dok je vodja srpskih ustaša bio pećki patrijarh Arsenije III. Pod njegovim vodstvom izvršena je velika seoba Srba

Digitized by Google

Digitized by Google

na sjever (1690), kao što je nešto kasnije (1723—1727), uz djelotvornu saradnju barskog nadbiskupa Vinkentija Zmajevića, iz krajeva oko Skadra, a preko Bara osnovana kolonija Arbanasa kraj Zadra.

Opreka izmedju malene sjeverne Albanije, gdje još danas postoji historijom stvoreni katolički plemenski savez Mirdita, i veće južne i muslimanske, gdje nije došlo do trajnih velikih gentilnih formacija, a turski je sistem ćiflika nadovezao na bizantinsku upravu i veleposjede protjeranih albanskih velikaša, ta opreka tako je vitalna, te još dugo ne će zamuknuti vijesti, da Mirditi traže svoju vlastitu republiku.

V.

Etnički cikloni na Balkanu.

17.

(Čudesni nadimak »Serb-alvanito-bulgaro-vlah« u janinskoj kronici god. 1400. — Današnji Arvanitovlasi u Tesaliji.)

U monastiru svetoga Pantelejmona na ostrvu Janinskoga jezera čuva se kronika pisana grčkim jezikom. Poglavito obuhvaća dogodovštine tada još izrazito grčkog bogatog grada Janine (1355—1400), kojemu je poslije po čitavom svijetu pronio slavu silni i strašni Arbanas, jedna od najsavršenijih tvorevina violentne dinarske krvi, Ali paša Tepeleni († 1822).

Ta je kronika, pod naslovom »Pričanja monaha Komnena i Prokla« izdana već više puta, najposlije zajedno sa srpskim prijevodom Evte Avramovića u Glasniku Srpske Slovesnosti 14 (1862). Posljednja vijest u njoj glasi doslovno ovako: »29. oktobra u srijedu (1400) despot Spatas preseli se u vječnost. Odmah zatim brat njegov Zgur zauzme Artu. Poslije nekoliko dana napadne na njega Serb-albanito-bulgaro-vlah Vonko, istjera Zgura, počne laskati starješinama i zatvori ih u grad, a njihovu imovinu upropasti.« Iza toga slijedi nekoliko boguugodnih jadikovki o propasti divne zemlje Akarnanije i preblagi poniznici, oba autora, zamukoše zavazda.

Čitav jedni stoljetni etnički ciklon simbolizovan je u nadimku Σερβ-αλβανιτο-βουλγαρο-βλαχος, što ga je urbano grčko pučanstvo nadalo pobjedniku Spatâ, novom i prolaznom konkvistadoru Epira. Taj nadimak pokazuje, da je bit toga ciklona potpuno spoznata već od savremenih posmatrača. Ali u njemu, već prije 500 godina, vidljiv je i onakav nacionalni mozaik, kakav je danas nešto istočnije, u Makedoniji, još potpuno sačuvan i upotpunjen jakim turskim, pa slabim židovskim elementom doseljenim u 16. vijeku iz Španije. Vidljivo je i to, da je ime »Arvanitovlahi«, što ga danas daju Grci nomadskim rumunjskim Farše-

Digitized by Google

riotima u Tesaliji, tek izbrušen ostatak jedne mnogo komplicirane etničke smjese.

Gdje i kako dugo je vitlao taj ciklon, to je lasno moći pokazati iz balkanske historije 14. vijeka. Nu da se pokaže, odakle su negrčki i neslovenski elementi takova mozaika, za to treba segnuti mnogo dublje u prošlost.

18.

(Tragovi predindoevropske rase na Atlasu, u Pirenejima, Alpama, Kavkazu i u Dinarskim planinama. — Rasezanje starih Ilira. — Mješovita ilirsko-tračka zona. — Lom primarnih slojeva u rimsko doba. — Intenzivna romanizacija uz jadransku obalu: Latinske pozajmice u arbanaskom. — Telefonski jezik brdjana. — Ekstenzivna romanizacija na Dunavu; kompromisni rumunjski jezici.)

Prije zaseljenja slavenskoga, prije rimske kolonizacije Balkan je na sjeveru Helade pripadao ilirskim plemenima uz Jadransko more, a tračkim plemenima u nutrini. U vrijeme rimske okupacije sjedili su u današnjoj Crnoj Gori Dokleati. Njihovi susjedi uz Skadarsko jezero bili su Labeati, oko Kotorskog zaliva Pirusti. Sikuloti nastavali su krajeve oko ujedinjenog Drina, a ovamo, čini se, da se je već zarana doselio jedan odio daleko sjevernijih Sardeata. Izmedju Leša i Drača sjedili su Batiati, na Škumbiju (Genussos) Partini, do Ohridskog jezera Dasareti, na gornjoj Vojuši Atintani, Amanti, Bulini, a već na granici Makedonije Linkesti i Oresti.

Stari Iliri jezično pripadaju indoevropskoj (arijskoj) grupi. Ali oni su na Balkanu, kao i Tračani i Heleni, naišli na stariju naslagu ljudske rase nearijske krvi i jezika. Propale rase i njihove jezike najbolje čuva velegorje. Na Atlasu održali se Kabili i Tuarezi, u Pirenejima Baski, a Kavkaz je pravi muzej propalih naroda. Baš jezičnim reliktima velegorja, bilo čitavim bilo dialekatskim, posvetila je moderna lingvistika veliku pažnju. I na temelju takovih studija prodire ona u prošlost i elemente evropskih arijskih jezika mnogo dublje nego je to mogla dosada jednostavnim uporedjenjem arijskih jezika.

I u jezik arbanaskih gorštaka urezani su znakovi iz davne, predindoevropske, paleoevropske prošlosti. Tu imade riječi, osobito iz marvogojstva, koje se ne dadu protumačiti arijskim sredstvima, a koje se provlače njemačkim narječjima Alpa kroz Švicu do u romanske dialekte na Ženevskom jezeru (arb. mes ,ždrijebe', l'ops ,krava', ber ,ovca').[1] Za neke riječi, zajedničke arbanaskom i rumunjskom jeziku (arb. mal' ,brijeg', rum. mal ,obala'), imade potvrda u ilirskom (Dimallum ,dvoglavi brijeg') i u tračkom jeziku (Dacia maluensis = Dacia ripensis). To upućuje, da su oba ova jezika bila izložena utjecaju nekoga predhistoričkog idioma. Pojačava se ova hipoteza još i time, što se kod Arbanasa sačuvali jaki tragovi neindoevropskoga vigezemalnog brojenja (ńi-zet ,dvadeset', dü-zet, ,četrdeset', tre-zet ,šezdeset'), koje nalazimo u punom opsegu kod potomaka starih Ibera, kod današnjih Baska u Pirenejima. Izmedju ova dva jezika postoje i ine paralele (arb. bišt ,rep': bask. bustan).[2] Nedvojbeno je nadalje, da je toponomastički materijal u Iliriku i Trakiji »očuvao zajednički staroevropski supstrat, preko koga su se razlila, u razna vremena, razna indoevropska plemena«.[3]

Sveukupno rasezanje ilirskoga življa teško je odrediti, jer je i sama njegova jezgra bila u neprestanom vrenju. Poput svojih istočnih susjeda bili su naime Iliri podijeljeni u bezbrojne veće i manje grupe, stajali u medjusobnoj plemenskoj borbi, a osim toga predstavljali vagilnu, pomičnu plazmu, jer im je način života bio pastirski.

Na rubovima jezgre može se već zarana konstatirati jako miješanje sa susjednim narodima. Japude, koji su obitavali u današnjoj Hrvatskoj, naziva Strabon »keltsko-ilirskim narodom«. Baš u istom kraju, gdje je poslije vidljiv veliki ciklon srpsko-arbanaski i bugarsko-vlaški, u Epiru, Akarnaniji i Etoliji nastaje uslijed ekspanzije ilirskih plemena ilirsko-grčko mješovito pučanstvo, *μιξοβάρβαροι* Euripida, kojih jezik Tukidid označuje posve nerazumljivim, a koje današnja znanost ipak ne računa medju prave Ilire.

Kad je nadošla rimska kolonizacija Balkana, tamošnji etnički substrat zacijelo nije tvorio homogenih jedinica. Izmedju ilirskoga i tračkoga življa ležala je velika mješovita zona, koja je, što južnije, bila to šira. Prvotni etnički slojevi bili su isprebacani

[1] S druge strane postoje paralele izmedju alpinskih narječja i kabilskih u Atlasu. Tako usporedjuje Veiden, Polit. anthrop. Revue 9 (1910—11) 465 riječ ithi ,pokvareni maslac' (u patoisu zapadne Švajcarske) s kabilskim udi ,maslac'.

[2] Oštir, Illyro-Thrakisches, Arhiv za arb. starinu 1 (1923) 127 i 2, 266, 298 (za riječi mal' i mes).

[3] Barić, Arhiv za arb. starinu 2 (1924) 408.

Digitized by Google

i izjedeni. Nutrina zemlje bila je redje napučena nego primorje. K tomu je i rimska politička vlast — kako to pokazuje preseljenje rudarskog plemena Pirusta pod carem Trajanom s ilirskih gora iznad rizonskog zaliva u daleke, od Tračana nastavane zlatne distrikte Dacije (vicus Pirustarum kod današnjeg mjesta Abrudbánya u Erdelju) — zagrabila u plemenske naslage upravo elementarnom snagom. Čitave ilirske vojne jedinice (numerus felicium Illyricianorum) bile su još u 6. vijeku po Kristu stacionirane u tudjini. Lagano i stalno opadanje pučanstva postaje vidljivo, usporedimo li golemi ljudski materijal, što su ga mogla izbaciti ilirska plemena prigodom ustanka proti caru Augustu, s potpunom nemoći ovih zemalja u vrijeme seobe naroda.

Šaren je bio dakle, tekući i razne gustoće onaj etnički medij, u kojem su se lomile jezične zrake rimske kolonizacije kroz 800 godina na arbanaskoj i dalmatinskoj obali, a kroz 500 godina na Donjem Dunavu.

Uzduž jadranske obale, gdje su se rimske općine mogle učahuriti u prave i tvrde gradove sve do Drača i Skampe na jug i stajati u stalnom dodiru s Italijom, romanizacija provodila se je i n t e n z i v n o. Tu se je održao rimski jezik i razvio se poslije dalmatinski, koji je od svih romanskih pokćerka najbliži talijanskom. Moćno utjecao je latinski jezik na Ilire oko Drača i Skadra, kojih je otpor najprije samljela rimska vojnička i civilna uprava.

Od 3. vijeka prije Kr. do 6. vijeka po Kristu, kad je latinski jezik ovdje bio još uvijek služben, praalbanski jezik malo da nije stigao na tačku da se pretvori u romanski. Današnji arbanaski jezik, iako strogo uzeto nije poluromanski i mješovit, protkan je posvema latinskim elementima. Šćipetarske pozajmice iz latinskoga ne protežu se samo na kulturne pojmove, što su ih tek Rimljani sa sobom unijeli, već i na imena životinja, kovina, jela, odijela, dijelova tijela i na pojmove što se odnose na stanovanje. Latinski utjecaj dirnuo je i domaću zgradu fleksije; u sprezanju arbanskog glagola nalazimo latinska vremena i načine, u sklonitbi plural se označuje i na rimski način.

Kao što zacijelo već na ilirski jezik, tako je na oblik arbanaskih riječi stalno djelovao jedan antropogeografski momenat, zastirući sve većma njihov indoevropski izvor. Poznato je naime, da se arbanaski gorštaci mogu na velike daljine, s brda na brdo

dovikivanjem sporazumijevati. Ovakav razgovor u dalj izravno nam potvrdjuju sredovječni izvori (1285, audivi unam vocem clamantem in monte in lingua albanesca). Izazvana pritiskom naravi ta je navika prastara i vrijedi za sve gorštačke narode. Svagdje djelovala je ona u smjeru prilagodjivanja jezika za govor u dalj, u smjeru elizije, kontrakcije i sakaćenja riječi. Princip dugačkih indoevropskih vlastitih imena, po kojemu ova tvore kompozitum, a koji je još vidljiv kod starih Ilira, izgubio se je kod Arbanasa kao i kod ostalih arijskih brdjana (Frigijci, Jermeni) možda baš uslijed ove navike. Od jezika Baska u Pirenejima ona je stvorila komprimirani klasički telefonski jezik.[1] Ona je učinila, te od latinskih pozajmica u arbanaskom ostaje vrlo često tek naglašena slovka.[2]

Drugačija nego uz primorje bila je rimska kolonizacija na dunavskom limes-u imperii. Tu je ona nosila čisto vojničko obilježje. Naselja veterana pograničnih legija sezala su duboko na jug, u okolinu Prizrena i Skoplja. Ne tvrdi zatvoreni gradovi, već vojnički tabori i zemljišta, što su ih dobivali veterani, postaju ovdje etničkim retortama romanizacije. Nošena od bezbrojnih isluženih legionara i njihovih obitelji u nutrini zemlje, djelovala je romanizacija ovdje e k t e n z i v n o. Latinski jezik brzo se je širio, ali je pri tom podivljao i udaljivao se sve većma od onoga Italije i Dalmacije. Na teritoriju, gdje su obitavali rimski »militares et paene barbari« nije se održao nijedan autohtoni jezik, ali je nastala čitava skala tako zvanih »kompromisnih jezika« i to prema snazi romanizacije i kakvoći domaće etničke podloge (Iliri, Tračani). Glavni i golemi nukleus stvorio se na samom dunavskom limes-u; centar prarumunjski ležao je ondje, gdje je latinsko područje u zemljama Donjeg Dunava imalo najveću širinu. Nu osim toga bilo je prema jugu, sve do u blizinu praalbanskog područja, više inih začetaka romanskih jezgra. Oko tih začetaka bilo bi se, slično kao na pirenejskom poluotoku, kristaliziralo više oštro odijeljenih romanskih narječja, da nije došao golemi ciklon seobe naroda, napose pak slavenska najezda.

[1] Šufflay. Ungarische Rundschau 5 (1916) 25 i Arhiv za arbanasku starinu 2, 219. Sp. Wundt, Völkerpsychologie I 1, 399.

[2] I njemačko narječje u švajcarskim Alpama imade ovakovu tendenciju suspendovanja slovki. Ondje se za „lassen" veli „lâ".

Digitized by Google

Digitized by Google

19.

(Slavensko zaseljenje optače arbanasku jezgru, a lomi rumunjske slojeve. — Dalmatinski pojas Morlaka i njegov dukljanski nastavak. — Sjeverna zona arbanasko-rumunjsko-srbske simbioze. — Kolonije osetskih plaćenika. — Medjunarodna terminologija pastira.)

Na rimskom se limes-u kroz više vijekova nagomilale silne energije prerazličitih borealnih naroda. Kad je pod tim pritiskom pukao rimski nasip, poput bujice prelijevali se nomadski narodi na Balkan, a onda iščezavali, kako bi rekla češka poslovica, kao Obri. Ostala je jedino sesilna slovenska rasa koja, bez poriva nomadske krvi, posvuda poput kitajske silnom snagom lijepi uz tlo. U 10. vijeku bizantski carevi taru sebi oči kao iza sna, jer da se je »poslavenila čitava zemlja«. Jaki slavenski izbojci sjede tada na poluostrvu Halkidiku: listine monastirâ na Atosu spominju u najbližem susjedstvu jake slovenske skupine. Na Peloponezu još danas topografska imena svjedoče o davnim i brojnim naseljima Slavena.

Arbanaske jezgre sa svojim središtem oko Kroje nijesu etnički nigda preplavili Slaveni. Ali slovensko je zaseljenje dvojako obrubilo i zgusnulo tu jezgru. Slovenska prodorna zona prema Jadranskom moru tekła je na sjeveru preko Skadra uz Drim i Bojanu sve do pokrajine Vilje Polje (Vilipolle, Uilipola u latinskim listinama 15. vijeka, danas Velipoj) kod Medue, kako se slovenskim jezikom prozvalo područje antikne luke Nymphaeum. Na jugu učinjen je prodor preko Čermenike (Scampa) i »Beloga grada« (Berata) do biskupskog sijela Glavnice ispod Valone i do primorske oblasti Slanice (1297 contrata que dicitur Slaniça, danas Soli) izmedju Dijevalija i Vojuše.

Ali ako nije rastočilo arbanaske jezgre u brdinama, slavensko je zaseljenje rasteplo sve romanske kristalizacije posred Balkana. Ono je promijesilo velik dio sveukupne romanske etničke mase; bacilo je čitave slojeve sjevernih pastirskih Rumunja na južne slojeve, u kompaktnim masama potislo ih na istok, stjeralo ih duboko na jug preko klasičke granice grčkog i latinskog jezika i otkolilo ih na zapad sve do ispred vrata primorskih dalmatinskih gradova.

Preci poznijih Morlaka (Maurovlachi, Crni Vlasi), što se još u 16. vijeku protezali uzduž čitave Dalmacije od Kotora do

Senja, a negda, još u 12. vijeku, preko Istre ća do Tagliamenta.[1] Spominju se već u dalmatinskim listinama 9. vijeka (Negulus, Craculus, Dedullus). Da su to zaista Rumunji, vidi se po postponiranom spolniku -ul. U Makedoniji i Tesaliji, koja se u 13. i 14. stoljeću naziva »Velika Vlaška« (*Μεγάλη Βλαχία*) javljaju se u 10. i 11. vijeku pradjedovi današnjih Makedo-rumunja, Arcmuna, Cincara ili Kucovlaha.

Jaki odjeli Rumunja, kao južni nastavak dalmatinskih Morlaka, vide se u krajevima današnje istočne Crne Gore. Ne samo dva gorska vrha, Durmitor i Visitor, nose god. 1330. rumunjsko ime, već i stare srpske povelje, što se odnose na još istočnije krajeve, vrve slovenskim imenima s postponiranim rumunjskim spolnikom (Gradul, Radul, Vladul). Brojna pastirska bratstva Rumunja obitavaju ovdje, zbijaju se ujedno kao Piperi i Moguši izmedju rijeka Zete i Morače i daju, zajedno sa slovenskim Lužanima, materijal za velike crnogorske plemenske tvorbe. Dakoromansko podrijetlo ovih Rumunja odaje ime Mogoši, koje još i danas živi u više mjesta kraljevine Rumunjske (Mogosani, Mogosesci, Mogosoie), osobito pako bratstvo »Vlasi Sremljane«, koje je godine 1330. obitavalo kraj Peći; ono je u svojem imenu sačuvalo izravan spomen na Srijem (Syrmium). I na sjevernom luku ujedinjenog Drina, u okolini Skadra i u kotaru Puki (Epicaria) sjede rumunjski vagilni elementi. U mletačkom katastru skadarskog distrikta od god. 1416. spominje se u selu Sacholi stanovnik imenom »Sergi Offa« (lat. offa, neka vrsta tjestenine).[2] Tu se javlja i čovjek zvan »Fratta Martin«, u čijem imenu je sačuvan balkansko-romanski običaj nagovora 'frate' (brate). U selu Grovemiri (arb. »Lijepa žena«) nalazimo prezime 'Maiora'.

Područje izmedju Ulćinja, Dubrovnika i Prizrena, od mora uz Drin do albanskog gorskog sklopa Prokletija i do hidrografskog ljumskog lijevka, tvorilo je u srednjem vijeku jak i zanimljiv pojas etničke simbioze, u kojem se je pastirski arbanaski i rumunjski elemenat stapao s poljodjelskim slovenskim življem.

Uz more su naime u srednjem vijeku Arbanasi sezali dalje na sjever nego danas. Grane arbanaskog debla, odsječene sla-

[1] Thallóczy, Illyr. Forsch. 1, 61 n. 1. Skok, Arhiv za arb. starinu 2 (1924) 333.

[2] O toj zanimljivoj riječi v. Uhlenbeck, Zeitschrift für rom. Philologie 27 (1903) 627 i Schuchardt ib. 28 (1904) 100.

Digitized by Google

Digitized by Google

venskom kolonizacijom drevnih župa izmedju Ulćinja, Budve i Skadarskoga blata, vidljive su još u 13. i 14. vijeku oko Dubrovnika i Kotora, pa u crnogorskim, pače i u hercegovačkim mjesnim imenima (Goljemade 1441, Beri 1444, danas još Šin Gjon i Šekulare u Crnoj Gori, 1300 Burmazi kraj Stolca od arb buri m.. ‚veliki muž'). Potkraj 13. vijeka pritječe, uslijed ekspanzije Arbanasa, prema sjeveru i nov arbanaski živalj.

U kasnijem srednjem vijeku bilo je u skadarskom distriktu i kolonija kršćanskih Oseta iz Kavkaza, koje Rusi i Srbi nazivahu »Jasi«, a koji su pod kraljem Urošem II. (1296—1321) došli ovamo kao vojni plaćenici. U katastru od god. 1416. spominje se »villa Oseti, cavo Piero Oseti«, a ima tih Oseta (Osetti, Ochsete) rastepenih i po drugim selima.

Kako uslijed pritiska plastike tla u dinarskoj zoni drevnih katuna i Sloveni podliježu pastirskom načinu života, to se baš ovdje izmedju Kotora i Prizrena, stvarala zajednička arbanasko-rumunjsko-srpska terminologija na području marvogojstva i mljekarstva, koja imade svoje predindoevropske temelje. U 15. vijeku naziva se jedan stanovnik Kotora »Gurcho Vrda« (arb. urdɛ, rum. urdă ‚sir'), drugi opet (1427) »Pantho de Briza«. U selu Rapisti kraj Skadra spominje se (1416) »Gin Brinzi (rum. brînză. u Dubrovniku 1357 brença, caseus vlachescus, caseus Murilachus).[1] Ljetišta današnjeg arbanaskog plemena Merturi zovu se Briza.[2] I u crnogorskim narječjima imade dosta tragova ove terminologije (turin, hira, frus).[3]

Stara rumunjska plemena dosta su brzo asimilirana. Amalgamizacioni proces izmedju Srba i Arbanasa traje nasuprot još danas. Najtipičniji mu je slučaj onaj plemena Kuči, za koje se god. 1610. veli, da mu je »polovica pravoslavna, a polovica latinska« (questi Dalmatini et Cucci la metá di quali e scismatica e l' altra latina), a god. 1614. se veli »Chuzzi Albanesi del rito romano«. Danas je to pleme srpsko.

---

[1] O riječi brinza ‚ovči sir' v. sada napose Barić, Arhiv za arb. starinu 1 (1923) 142.

[2] Steinmetz kod Patscha, Zur Kunde 1 (1904) 12.

[3] Erdeljanović, Naselja 1, 85; Lalanović-Protić ib. 2, 569. Skok, Arhiv za arb. starinu 2 (1924) 135. Sp. Jokl, Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Alb. (Leipzig 1923).

20.

(Ekspanzija arbanaskih brdjana prema jugu. — Arbanasko-vlaški ciklon kraj Gramosa i Pindosa: »Ġindɛ e egr« i »remeńtɛ«. — Južna zona arbanasko-rumunjsko-slovenske simbioze. — Silaženje humskih Srba na jug pod carem Dušanom.)

Nu daleko intenzivnija nego na sjeveru bila je simbioza, pače amalgamizacija arbanaskog i rumunjskog življa na jugu albanskog masiva, u Velikoj Vlaškoj.

Pod konac 13. vijeka počela je naglo bujati arbanaska jezgra. Albanija izmedju Bara, Prizrena, Ohrida i Valone bila je doduše u gradovima i dolinama posve civilizovana. Ali u gudurama, u neprohodnom gorju sjede jošte poludivlji ljudi, »ģindɛ e egr«. Tu se još iz ilirskih vremena održala praćka i otrovom nalijepljena strijela. Tu dominira pomični katun, krcat baštinom pradoba, besom i krvnom osvetom, koju je posvuda u dolinama već bio izbrisao utjecaj crkve i jake države.

U albanskim se brdinama, netaknutim od rata i pošasti, uzdržalo svježe pučanstvo prekrasnog soja, plodno, žilavo, vanredne vitalnosti u pojedincima, otporno proti svim nepogodama, ratnici, kojima je »krevet zemlja, a jastuk kamen« (düšek toka, jestek guri). Vagilni taj elemenat stao se je valjati iz brdina u nizine, izmorene neprestanim ratovima i pošastima, prema Tesaliji i Püloriji, »zemlji šuma«, kako su tada Arbanasi nazivali Epir (1510 kod Musachija: Epiro ch' in lingua albanese se dice Pylloria). Impuls za ovaj golemi ciklon dao je rat izmedju Anžuvinaca u Draču i Bizantinaca, napose pak udar napuljskog generala Sullya na Belgrad (Berat, 1280). Arbanasi prelili se preko »ilirske ravnice«, preko Savre ili Muzakije, i sa ženama i djecom, sa stokom i konjima grnuli u Tesaliju pustošeći otvorenu zemlju (1325, et ad presens consumunt et destruunt taliter, quod nihil remansit penitus extra castra). U dolini Ahelousa, u krajevima Angelokastra vežu se Arbanasi s Remerima (*remen pl. remeńtɛ), kako je glasilo arbanasko ime za Vlahe, nastalo iz imena: Romanus. Po krvi i načinu života srodan je to živalj Arbanasima, a pomičan kao živo srebro. Danas riječ »remer« nije više vlastita, već znači »pastira« baš kao i turska riječ »čoban«, kojom Arbanasi označuju Vlahe oko Berata.

Proti Arbanasima i njihovim saveznicima diže se bizantiski car i Katalonci, gospodari atenskog dukata. Od turskih plaće-

Digitized by Google

Digitized by Google

nika car ih daje progoniti do samih gorskih bila, a ime »katala… tako se usjeklo u pamet Arbanasima, te im još danas znači »grdosiju«. Proti naseljivanju arbanaskog pučanstva brani se grčk… urbano pučanstvo i tesalski grad Phanarion[1] traži, da se oni n… njegovo zemljište nikako ne naseljuju (1342 *Μὴ χροσοικίσω 'Αλβανί-τας*). Bilo je to zacijelo radi istih uzroka, radi kojih u vrijeme arbanaske diaspore Ankona donosi svoj glasoviti statut proti Arbanasima (1458, Quoniam Albanenses viri sanguinei sunt e… malignantis naturae omnes, a quibus tamquam a furiosis gladiis aufugendum est), radi kojih grad Chieti u južnoj Italiji sili Ar-banase da stanuju u ghettu, a napuljski baruni zabranjuju im (1506) nošenje svakog oružja.

Ali sve mjere ne pomažu ništa u Tesaliji i Grčkoj. U polo-vini 14. vijeka giblju se po Tesaliji moćni arbanaski Masreki (*Μαζαρακαίων, Μαζαρακαιους* u janinskoj kronici, *Μεσαρῖται* kod Kantakuzena, Marchaseos 1304 u anžuvinskim diplomama, od arb. mas ‚iza' i reke ‚rijeka') i Zenevije (*Ζενεβισσαίους*)[2] uz Mala-kaše i Buje, koje je znanost danas prepoznala kao Rumunje, a koje car Kantakuzen — što je vrlo karakteristično — označuje pogrješno kao Arbanase. Pod gorskim je sklopovima Pindosa i Gramosa, u krajevima izmedju Janine i Kostura, zavitlao silni etnički ciklon, koji traje čitavo stoljeće, prelazi u Macedoniju i Heladu i upija u svoj orijaški ošmrk dijelove svih balkanskih nacija. Godine 1346. sjede »Vlasi, Bugari i Arbanasi« na zemlji-štima biskupije Stagi u Tesaliji. U malom vidljiva je tu simbioza triju narodnosti, kakova se kroz stoljeća, prije i poslije vršila u veliko i dovela do interesantnih paralela u izrazima i frazama arbanaskog, rumunjskog, bugarskog i novogrčkog jezika,[3] do stvaranja »balkanskog tipa« naročito u sintaksi.

Car Dušan zaposjeda g. 1348. Epir i Tesaliju do granica atenske vojvodine. U njegovim četama nalaze se većinom Arba-

[1] Bees, Byzantinische Zeitschrift 21 (1912) 170.

[2] Gospodar Argirokastra i kopna nasuprot Krfu (Starea) zvao se je 1400—1414 Geonius, Jona Albanensis, Geomi Zenevisei (Jorga, Notes 1, 100. 221. 285; Hopf. 2, 101) kod Musachija (1510): Giovanni Saribissa. Meni se čini ovaj posljednji oblik važnim, jer u njemu iskače rotacizam, i to, ako se ne varam, rumunjskog podrijetla.

[3] Papahagi, Parallele Ausdrücke, Jahresberichte des Instituts für rumä-nische Sprache 14 (1906) 113—170. Sp. Erdeljanović, Nekoliko etničkih problema kod Južnih Slovena (Cvijićev Zbornik, Beograd 1924) 9 i d., napose pako Barić. Arhiv za arb. starinu 2 (1924) 416. V. gore str. 24.

nasi. G. 1350. srpski vojskovodja Preljub prodire sve do tvrdjave Pteleona u zalivu Volo nasuprot Negropontu. Mlečani nazivaju njegove trupe »Albanenses«. Grčki arhonti i stratiote (vojini) protjerani su sa svojih zemljišta dolaskom Dušanovim u Epir i Tesaliju. Njihova mjesta zauzimlju većinom arbanaski poglavice i ratnici, tek ponešto Srbi. Ovi dolaze u većim masama tek u Makedoniju zauzimajuć mjesta grčkih pronijara. G. 1350. spo-minje se u Beru 30 srpskih plemića s djecom i ženama i s 1500 konjanika. Sada se spuštaju na jug ljudi iz dalekih gorskih kra-jeva Zapada. Vojvoda Mladen, otac sebastokratora Branka u Ohridu, bio je negda zapovjednik u okolini Dubrovnika. Njegov unuk ćesar Grgur podiže (1361) na istočnoj obali ohridskog jezera (danas monastir Zaum) crkvu posvećenu »Bogorodici Zahumskoj«. U tim krajevima imade sada (1379) plemića iz her-cegovačkog Nevesinja i Ljubomira.

Kad se sruši Dušanovo carstvo, novi odlomci srpski na dalekom jugu, u Tesaliji i na jugu Makedonije, zajedno sa sesil-nim slovenskim pučanstvom, ponekad nazivanim po bugarskom državnom imenu, ulaze u trombu arbanaško-vlaškog ciklona, što ga je fiksirala Janinska kronika u izrazu: Serb-albanito-bugaro-vlah.

21.

(Pod turskim tlakom pomiče se srpska i hrvatska jezgra prema sjeveru, nastupa arbanaska diaspora i ponovni lom rumunjskih slojeva. — Napredovanje Arnauta prema sjeveru i istoku 1690—1878. — Arbanaska osjeka na vidiku.)

I na to dolazi strahoviti turski udar. Sesilnog slovenskog pučanstva ne stavlja on zadugo u gibanje; kroz tri se stoljeća lagano pomiče srpski i hrvatski nukleus s juga prema Dunavu, odnosno prema Dravi. Ali za to turski pritisak umah obraća drugim smjerovima strujanje vagilnog arbanasko-rumunjskoga življa.

Arbanaska najezda skreće na jug, u dukat atenski (1387), u Argolidu i Naupliju (1380), odanle na otok Negroponte, napokon (1550) uz potporu Turaka i na ine otoke egejskoga mora.[1]

Posljedica turskog pritiska jest i velika diaspora arbanaske jezgre, uz koju i pod imenom koje kroz čitavi 15. vijek sele i

[1] Hasluck, Albanian settlements in the Aegean islands, Annals of the British Schol of Athenes 15 (1909) 223—228.

Digitized by Google

Digitized by Google

Rumunji i Sloveni iz južne Dalmacije i Duklje, iz područja rijeke Vojuše u Jakin, Mletke, Istru, najviše pako u Apuliju i Kalabriju.

Već prvi turski udar (1387) izazvao je teško komešanje u arbanaskom življu na sjeveru. U dubrovačkom senatu raspravlja se u mjesecu augustu 1388 o arbanaskim bjeguncima (faciendo libere relaxari omnes Albanenses fugientes captos per nostros). Iste ove godine, u mjesecu maju, stvara mletačka vlada odluke o bjeguncima iz krajeva oko Drača (de partibus Durachii). Veli se za njih da su to »prosti, primitivni seljaci« (dicte anime sunt rustice et rudis intellectus).

U Rekanati spominju se 1437 bjegunci, u Ankoni (1458) i Mlecima (1444) jake arbanaske kolonije. Izmiješano sa Slovenima mješovite sjeverne zone, pa s južnim Dalmatincima (1419) stala je iz čitave Albanije (1442, 1467, 1478) teći prava rijeka ljudstva u Apuliju i Kalabriju (1467 fra l' altri Albanesi quali so passati et passano omni di in questo nostro regno). Kako je to osobito jasno vidljivo iz imena, što ih donose notarske imbrevijature u Materi, izmiješani su i arbanaski Toski iz južne Albanije (Prori Nicolaus de Durazo, Nicolaus Musayghi, Musaghy, Musaghyus, Petrus de Ghonno Spati) s takodjer južnim slovenskim elementima (Bucassin). Još god. 1482. obećavao je napuljski kralj Friderik sloboštine svima Slovenima, Arbanasima i Grcima, koji kreću u Brindiz. To su zacijelo bili Arbanasi iz Grčke. Imigraciju u Italiju završavaju tek emigranti iz Himare god. 1744. God. 1886. nabrojeno je u Italiji 196.768 Arbanasa u 79 općina. Narječja njihova posve su blizu toskičkim dialektima grčkih Arbanasa.

Današnja kolonija Arbanasa kraj Zadra (Borgo Erizzo), nastala 1723—1727, potječe iz krajeva stare Duklje, iz mješovite srpsko-arbanaske zone. To ne pokazuje samo prilike, pod kojima se preko Bara i pomoću barskog nadbiskupa Vinkentija Zmajevića vršilo to izseljivanje, već i spomen nekih iseljenih familija (Sestani, Vladagni), koje nose svoja imena po selima iz okoline Bara, odnosno Skadra.[1]

Na rumunjska plemena Maćedonije i Tesalije turski je udar djelovao obratno nego negda slavenska najezda na Rumunje rim-

[1] Sp. Thallóczy, Die albanische Diaspora, Illyrisch-alb. Forsch. 1, 328. Selo Šestani postoji još danas na zapadnoj obali Skadarskog Blata. Spominje se g. 1409. (Ljubić, Listine 6, 22). Obitelj Sextani u Baru (A. Albaniae 2, 774; Jireček, Romanen 3, 60) i Sextanovich u Dubrovniku (1379, A. Alb. 2, 359). — Selo Vladágni spominje se u skadarskom katastru 1416.

skoga Limesa. Slojevi kidaju se sada od juga prema sjeveru. God. 1610. dokazuje mjesto Molocussi, da se kraj Kroje nalaze odlomci južnih Malakaša. Podgradje, što je nastalo pod glasovitim benediktinskim monastirom sv. Aleksandra na Svetom Brdu Mirdita, nosi ime Oroši. Dali su mu ga zacijelo rumunjski bjegunci (rum. oroși ,varoš'). U Bosni, u kotaru Foči, imade selo, koje se zove Paraun. Zanimljiva jezična analiza tog imena, što ju daje prof. Skok,[1] pokazuje da ono potječe od Rumunja, koji su onamo došli s juga i živjeli prije u uskom dodiru s dosta davnim Arbanasima (paraun od arb. përua, potok, dolina, bujica). Dialekat današnjih Rumunja u sjevernoj Albaniji jest macedo-rumunjski. Slavenske riječi u narječju Rumunja, što se koncem 15. vijeka iselili u Istru, sadržavaju ostatke rinezma, koji vode do bugarskog sredovječnog jezika. Mnoge arbanaske riječi iz marvogojstva predali su rumunjski pastiri na uzmaku Slavenima, pače i Madžarima.[2]

Rumunjski taj val, što je zašumio prema sjeveru, gibao se djelomično u posve srodnom mediju. Postojala je još velika morlačka zona uzduž jadranske obale, a ni hrvatski ni srpski blok nije bio tako zgusnut kao danas. Od onda (za cijelo od konca 17. vijeka) poslavenjeni su i snažni Morovlasi. Danas, na čisto slavenskim područjima, nalazimo tek neznatan broj Aromuna, koji kao na pr. u Bosni, gube svoj jezik, tek što su se uselili. Jednaka sudbina čeka i Macedo-rumunje, što su rastepeni još ostali na jugu. Oko Soluna i Sera pretvaraju se oni u Grke, oko Velesa, Prilipa i Prizrena u Srbe, oko Elbasana, Berata i Tirane u Arnaute.

U 17. vijeku započima u ovim krajevima nov ciklon. I opet ga zavitlali arbanaski pastiri, sada već muhamedanske vjeroispovijesti, prema centrumu Balkana, a onda prema Makedoniji. Od vremena turske okupacije povlači se srpsko pučanstvo sve većma prema sjeveru, dok napokon g. 1690. ne uslijedi veliko iseljenje u Ugarsku. U staru domaju Srba ulaze Arbanasi preko Opolja, Ljume, uz Bijeli Drin na Kosovo, pa sve do Novog Pazara i Niša. Peć, gdje je kroz neko 600 godina postojalo glavno sijelo srpske crkve, postao je, kao Djakova i Gusinje, nekom vrstom arba-

[1] A propos du nasalisme et du rhotacisme roumain-albanais, Arhiv za arb. starinu 2 (1924) 328.

[2] Sp. Barić, Arhiv za arb. starinu 2 (1924) 396.

Digitized by Google

Digitized by Google

naske gradske republike, u koju je poradi ratničkog i razbojničkog pučanstva bilo teže doći nego do ruševina grada Ninive. Etničko uzmicanje Srba i ekspanziju Arbanasa pojačao je srpski ustanak (1804—1815), a pogotovo srpsko-turski rat 1876—1878.

Od 18. vijeka Arbanasi teško pritištu Maćedoniju. U gornjoj dolini Vardara slavenski zemljoradnici sjede jošte na veleposjedima muhamedanskim (ćiflici); ostali teritorij nastavaju albanski pastiri. Arbanasi zaposjeli su i jugozapadnu obalu Ohridskog jezera. Njihovih sela imade oko Kumanova, Kostura itd. Svi ti Arbanasi, što su prodrli daleko na istok, znadu još točno, ka kojemu plemenu svoje gorske domaje pripadaju.

Napredovanje Arnauta vršilo se kroz ta dva stoljeća zacijelo onako, kako je to uoči balkanskog rata (1912) zapaženo od prof. Cvijića i njegovih brojnih učenika u okolini Pologa, Tetova, Kičeva i drugdje. Ponajprije osvanu arbanaske bande, jake do 300 ljudi, odvode djecu i muževe (zulum), da ih uz otkupninu puste na slobodu. Sesilno pučanstvo slavensko postaje nemirno, gubi sigurnost, obustavlja gospodarske radnje. Na to dolaze 2—3 arnautske obitelji nastupajući kao gospodari. Autoritet daje im krvna osveta, jer iza ovih pojedinaca stoji jedinstveno čitav fis. Napokon, ne mogući snositi terora ostavljaju seljaci svoju zemlju i povlače se u nutrinu.

I veliki evropski rat, pa njegove političke posljedice u svim tim krajevima, što imadu vagilnih neslavenskih elemenata, izazivlju, kako se čini, nov etnički ciklon. Znade se na pr. da je berlinski ugovor izazvao arbanasku osjeku, da se na sjeveroistoku stali Arbanasi povlačiti iz novih kotareva Srbije. Da li će takav nov ciklon izmijeniti etnički mozaik Macedonije ili će ga napokon staliti u jedinstvenu masu, to još, kako bi rekao stari Homer, »leži u koljenima bogova«.

VI.

Sredovječni katolički nasip na Jadranu i njegova golema pukotina.

22.

(Počeci kršćanstva na istočnom Jadranu. — Primarne biskupije. — Crkvena terminologija kod Arbanasa i svetačka imena u topografiji. — Latinski temelji kršćanstva.)

Kao što u političkom i kulturnom pogledu, tako je stari Ilirik, a napose Albanija, i u vjerskom pogledu izrazito pogranična zemlja. Danas graniče ovdje katolicizam, pravoslavlje i islam.

Počeci kršćanstva u ovim krajevima spadaju u povijest prvoga stoljeća ove vjere. Dva velika primorska grada, ishodišta velikih vojničkih drumova, inače glavni gradovi rimskih provincija Dalmacije i Epira, Salona (Solin) i Dyrrhachium (Drač) bili su rasadište kršćanstva na istočnom Jadranu. Već rano, u 4. i 5. vijeku, niz gradova od Kvarnera do Otranta izgradio je nasip primarnih biskupija. Prema tadanjem političkom uredjenju Salona postaje metropolijom za provinciju Dalmaciju, Skodra za provinciju Praevalis, a Dyrrhachium za provinciju Novi Epir.

Kako svi ti gradovi od Raba do Avlone do početka 7. vijeka imadu netaknutu romansku jezgru, oni stoje pod primarnim utjecajem Zapada, u stalnom dodiru s latinskim Rimom. U tom pogledu ne izaziva nikakovog potresa razdioba rimskog carstva (395), po kojoj Dalmacija potpada pod Zapad, Praevalis i Epir pod Istok. Ne pravi smetnje ni činjenica, te su g. 535. biskupije prevalitanske podvrgnute metropoliti u Justiniani Primi i time dolaze pod grčki utjecaj. Kao u Dalmaciji, pape imadu i nadalje u Praevalisu (549) svoj »patrimonium«.

Romanski gradski elemenat udara temelje kršćanstva u pučanstvu istočnog jadranskog hinterlanda. Vjerskom njegovom žarenju podvrgava se slovenska poganska najezda, napose Hrvati na sjeveru, u Dalmaciji. Njemu podvrgava se autohtoni arbe-

Digitized by Google

Digitized by Google

naski živalj u otvorenoj zemlji na jugu, u Epiru. Crkvena terminologija kod Arbanasa još u većoj je mjeri latinskog podrijetla nego kod Rumunja, tih nasljednika podunavskih Rimljana.

Posvuda ovdje vanredno je stara upotreba svetačkih imena u topografiji. Osobito zanimljiva su imena mjesta sa slavenskom početnom slovkom Sut-, koja tvore specijalitet čitave obale od Istre do Bara. Ta slovka postala je od romanskoga Santo, San, što znači »sveti«. Prvi vokal u toj romanskoj riječi od slavenskog je uha shvaćen kao nazal (ą) i pretvorn u »u«. Takovo ime nosi na jugu (1408) klanac Sutorman (Sut-Roman: Sant-Roman), zaselak Sutomore (Santa Maria) kod Spiča, Sustjepan na području Pastrovića kraj Budve. U pogledu na kršćanski elemenat u topografskom nazivlju sredovječna Albanija tvori prijelaz od Ahaje k Dalmaciji. Protkana je istočnjačkim i zapadnjačkim svetačkim motivima, koji jezično prolaze grčkom, arbanaskom, slavenskom i romanskom retortom i dovode do vanredno egzotičkih naziva. God. 1416. na primjer naziva se u skadarskom katastru neko mjesto »Sancto Auracio de sovra Scutari«. Ime ovo dolazi od toga, što su ovo mjesto u Gornjem Pilotu Srbi (1348) nazivali »Sveti Vrači«, a Romani (1349) »Sancti Chosma-Damiani«.

Posvuda ovdje, gdje postoji jaki romanski gradski živalj, kršćanstvo zadržava latinski značaj. Zadržava taj značaj i onda, kad car Lav Izaurijac (732) odvaja Novi Epir i Praevalis zajedno s donjom Italijom od rimske crkve i podvrgava ih carigradskom patrijarsi. Zadržava ga i onda kad nastupa otvoreni raskol (863, 1054), i onda kad se osniva autokefalna srpska crkva (1219). Biskupije južne Dalmacije i sjeverne Albanije postaju glavnim uporištem papinstva u velikoj borbi proti Bizantu i pravoslavlju na Balkanu do u tursko doba.

23.

(Sekundarni sloj biskupija. — Dračka metropolija i njezino kljaštrenje s juga i sa sjevera: Ohrid i Drač, Dubrovnik i Split. — Borba Bara i Dubrovnika za metropolitanska prava nad dukljanskim biskupijama. — Tribun dubrovački i Grgur barski: krive i prave bule.)

Pod pritiskom seobe naroda, a i naravnih sila iščezavaju u 6. i 7. vijeku mnoga sijela primarnih biskupija uzduž Jadrana. Oko rimsko-bizantinskih kaštela stvaraju se nove varoši,[1] u njima

[1] Vidi gore odsječak 2.

nove biskupije; temeljito mijenja se pučanstvo u otvorenoj zemlji. Još jače nego u Dalmaciji diže se na albanskom tlu s e k u n d a r n i sloj dijelom novih, dijelom metamorfoziranih biskupija (do g. 1250.).

Kao što Split crkvene tradicije Salone ili Dubrovnik one grada Epidavra, tako Antibari ili Bar preuzima crkveno naslijedje velike i propale rimske varoši Duklje. Biskup varoši Sarde postaje biskupom prostrane pokrajine Pilota. Biskupija propale varoši Scampe, kojoj ime živi još danas u imenu rijeke Škumbi, nastavlja se ponajprije (1020) pod imenom cerničkim (ὁ Τζερνίκου); iza toga (1363) katolički se njezin prelat naziva »episcopus Vregensis« prema drugom sredovječnom imenu rijeke Škumbija (1338 Scampinus), koje je glasilo i Vrego, pa opet (1451) »episcopus Cernicensis«; napokon i posljednji puta javlja se on g. 1507. pod svojim pranaslovom »Scampinus«.

Na jugu, u grčkoj sferi, takodjer ginu primarne dieceze Byllis, Apollonia i Amantia. Na njihovom mjestu javljaju se, od 9. vijeka dalje, crkvene oblasti sa slavenskim imenima. Gradьc (ὁ Γραδιτζίου), Belgrad, najprije zvan Bulgeropolis (ὁ Πουλχεριουπόλεως) i Glavьnica.

Od primarnih dieceza održaše se na arbanaskom tlu Skadar, Ulćinj, Leš, Arbanum-Kroja, Avlona i Drač. Nad svim tim oblastima od Bara-Duklje do Gradьc-Belgrada i Avlone-Glavnice dobiva metropolitansku vlast Drač onim časom, kada se prema novoj političkoj organizaciji provincije Praevalis i Novi Epir stapaju u drački temat. Tada, do u 10. stoljeće, nadbiskup u Draču imade pod sobom 15 sufragana. Na sjeveru susjed mu je metropolita splitski, čija vlast siže po dalmatinskom tematu do Dubrovnika i Kotora.

Ali kako je stao pucati vjerski jaz izmedju Rima i Carigrada, cjelina dračke metropolije, sa svojom dubokom oprekom izmedju latinskoga sjevera i grčkog juga, postala je neodrživom. I sama varoš Drač bila je u vjerskom pogledu dvoživac. Do u mletačko doba održali se ovdje u punoj organizaciji dostojanstvenici pravoslavne hierarhičke pentade, oženjeni popovi (παπάς), grčki monastiri i crkve. Ali romansko autohtono i doseljeno pučanstvo gledalo je, okupljeno oko svoga arhidjakona i kaptola (1208 arhidiaconus Latinorum Durachii, 1318 archidiaconatus latine ecclesie Duracensis), stalno preko mora na papu, Normane i Anžuvince. U vrijeme grčke vlasti nalazio se katolički, u vrh-

Digitized by Google

Digitized by Google

jeme zapadnih vlasti nalazio se ortodoksni metropolit redovito u progonstvu. Drački temat i dračka metropolija bili su, poradi svoje dvostranosti, najživljim popríštem sukoba izmedju Istoka i Zapada. Nije čudo, da su tu metropoliju stali kljaštriti na jugu bizantinski carevi, na sjeveru rimski pape.

Na istoku graničila je dračka nadbiskupija s autokefalnom metropolijom u Ohridu, jednom od najmoćnijih grčkih kula, čiji teološki nimbus držao je začaranim ortodoksne mase Grka, Bugara i Srba. Već u drugoj poli 10. vijeka taj se je metropolita nazivao »nadbiskupom čitave Bugarske« i kušao protegnuti svoju vlast nad svim južnim diecezama dračkoga nadbiskupa. God. 1020. potvrdio mu je tu vlast bizantinski car Vasilije II. i naložio dračkom nadbiskupu, koji je proti tomu prosvjedovao, »da se brine za svoje stvari i da se ne pača u bugarske biskupije«. Odonda, ove južne provincije (Berat, Aulona) ostaju zavazda izvan stvarnog utjecaja dračkog i rimskog.

Dvije godine iza toga (1022) izgubio je Drač formalno dvije svoje sjeverne biskupije, Bar i Ulćinj. Ovaj put došao je napadaj s katoličke strane. Bio je to papa Benedikt VIII., izraziti neprijatelj Grka, koji je obje ove dieceze stavio pod vlast »nadbiskupa« dubrovačkoga. Uz to podredio mu je i biskupa kotorskoga.

Ovaj dogadjaj kao i pozniji porast prestiža barske crkve rezultat je dvojakih sila. Ponajprije bilo je tu lokalno nastojanje Dubrovnika i Bara, dvaju biskupskih gradova na granici spljetske i dračke metropolije, da preko roja malih varoških sjeveroarbanaskih biskupija (Skadar, Drivast, Svač, Balezo, Ulćinj, Pilot) steknu nadbiskupski palij od rimskih papa. S druge strane bila je tu smjernica rimskih papa, da u borbi s Bizantom posvuda jačaju i okupljaju Latine. Dračka metropolija, ta trostruka granica Romana, Grka i Slavena, izgledala je najpodesnijom za praktički pokus papinstva, da zajedno s donjom Italijom ponovno osvoji čitavi stari Ilirik.

Veliki odjek imala je bula pape Benedikta VIII. kod visokog klera čitavog istočnog Jadrana. Proti njoj ustao je nadbiskup spljetski, čiji dosadašnji sufragan, biskup dubrovački, njome postaje nadbiskupom. Ali proti njoj ustaje i biskup barski, koji je bio sam na najboljem putu, da oko sebe okupi sjeverne provincije dračke metropolije. Dvostruka ova borba dieceza i prelatâ, kojoj je pridošao i momenat supremacije nad katolicima u srpskom hinterlandu, potrajala je pred rimskom kurijom preko dva stoljeća. Za dubrovačkog prelata svršila se ona pobjedom na jednoj, a porazom na drugoj strani. Prema splitskom metropolitu on je ostao nadbiskupom, a prema barskomu takmacu on je, nakon dva prividna uspjeha, konačno izgubio sve arbanaske dieceze.

Nastojanja barskoga prelata podupirali su u prvom redu srpski knezovi u Duklji. Njima nije moglo biti svejedno, da crkvenu vlast u njihovoj oblasti vrše nadbiskupi, čija sijela nijesu pod njihovom vlašću. Oni su bili i proti Draču i proti Splitu i proti Dubrovniku, a premda su naginjali pravoslavlju, bili su vazda protivu Bizanta.

Tako se je godine 1089. zgodilo ovo: Na zamolbu dukljanskog kneza Bodina (Bodini regis Sclavorum gloriosissimi) podredjuje papa Klement III. nadbiskupu dukljanskom, zapravo barskom (Petro Dioclensis sedis archiepiscopo) sjeverne arbanaske biskupije Bar, Ulćinj, Svač, Skadar, Drivast, Pilot, nadalje srpsku, bosansku i trebinjsku provinciju i kotorsku biskupiju. Devet mjeseci kasnije, na zamolbu normanskog kneza Rogera, da što većma poveže južnu Italiju sa suprotnom obalom, podredjuje protivupapa Urban II. kotorsku biskupiju (Catara que in transmarini litoris ora esse cognoscitur) metropoliti u apulskom Baru. Sve bule dubrovačke i barske 12. i 13. vijeka, prave i krive, dosljedno sebi svojataju kotorsku biskupiju. Ali ona ostaje faktički sve do godine 1328. pod vlašću apulskoga Bara.

Kako je iz gornje bule pape Klementa vidljivo, barski prelat Petar nastupio je kao nositelj tradicija dukljanske crkve, koje više nije bilo, a koja nije nikada ni bila metropolija. Ali nimbus ovog propalog rimskog grada, koji je čitavoj pokrajini dao ime, bio je kod arbanaskog, slavenskog i romanskog pučanstva tako silan, te mu je i u samom Rimu mogao podići ugled. Nu nadbiskupi dubrovački ne prežu ni pred tim ugledom.

God. 1102. predlaže nadbiskup dubrovački Dominik rimskoj kuriji popis svojih dieceza, pisan po svoj prilici grčkim jezikom. Popis se posve pokriva s barskom bulom Klementa III. Kao pioniri latinske crkve na ortodoksnom Balkanu nastupaju i nadalje dubrovački nadbiskupi kod papa. God. 1120. nalaže papa Kalikst II. izravno biskupima Kotora, Bara, Ulćinja, Skodre, Drivasta i Pilota da priznadu dubrovački primat. Pod papom Anastazijem IV. (1153) svrgnuti su renitentni biskupi Drivasta i Ul-

Digitized by Google

Digitized by Google

činja. Crkvena vlast Dubrovnika postizava pod nadbiskupom Tribunom (1158—1188) oko god. 1167. svoj vrhunac. Papa Aleksandar III. izopćuje tada »biskupa« barskog i ulćinjskog zbog nepokornosti nadbiskupu Tribunu. Te su godine papinski legati posjetili arbanaskog (krojskog) biskupa (episcopum de Arbania) Lazara i primili do znanja, da »on želi, u koliko može, napustiti grčki obred, koji se u mnogom protivi običajima rimske crkve« (voluntatem habes ritum Grecorum, qui in multis Romane ecclesie consuetudini obviare videtur, in quibus potes, vitare). Papa podredjuje toga arbanaskog biskupa nadbiskupu dubrovačkom. Od četiri sufragana, što ih je još imao (Leš, Stefaniaka, Kroja, Hunavija), metropolita je drački time iopet izgubio jednoga. God. 1168. pošao je nadbiskup Tribun kao papinski legat i u sam Drač, čiji su metropolite tada bili učeni Grci i u Carigradu spremali konačni raskol crkvi. Papa ga tom prilikom preporuča »opatima i ostalim Latinima klericima i laicima u Draču« (abbatibus et ceteris Latinis tam clericis quam laicis apud Durachium commorantibus).

Proti toj ekspanziji dubrovačkoj ustao je snažno barski prelat Grgur (1173—1195), kako se čini, rodom patricij iz Zadra. U početku on se u svojim pismima naziva »Dioclitane atque Antivarine ecclesie humilis minister«, poslije već »Antivarensis humilis archiepiscopus«. Poduprt od dukljanskog kneza Mihajla on se je svezao s metropolitom apulskoga Bara, napose pak sa splitskim nadbiskupom Rajnerijem, s kojim je zajedno, napose prigodom boravka pape Aleksandra III. u Zadru, potakao već davno zaspalo pitanje splitske vrhovne crkvene vlasti nad Dubrovnikom. Osim toga istupio je i s dvije krive bule, s bulom pape Aleksandra II. (1067), i s bulom pape Kaliksta II. (oko g. 1120.), koje daju nadbiskupima barskim i dukljanskim metropolitansku vlast nad poznatim sjeverno arbanaskim provincijama.

Ali i ovaj put ostao je još pobjednikom dubrovački nadbiskup Tribun, podupiran zacijelo izdašno od normanskog kralja Vilima, pod čijom se vlašću tada (1186) nalazio Dubrovnik. Od dvaju papa uzastopce (1187, 1188) dobiva on potvrdu svojih metropolitanskih prava, a i izravno priznanje ulćinjskog biskupa (1189).

Doskora (1189) morao je Grgur kao pristaša kneza Mihajla pobjeći pred knezom Nemanjom iz Bara. Pošao je u Zadar gdje je umro g. 1195. Tribunov nasljednik Bernardo nastavio je borbu za metropolitanska prava Dubrovnika. Proti bulama iznešenim po Grguru on je iznio mnogo pravih, a i više krivih papinskih bula, napose onu pape Zaharije od g. 743. i njenu potvrdu po papi Kalikstu II. (1120), kojima je htio prikazati veliku starost svoje metropolije i njezin pravni kontinuitet nad arbanaskim diecezama. Ali uspjeh bio mu je kratkotrajan. Jer već pod Inocentom III. (1199) uspijeva velikom knezu Duklje, Vlkanu, vjernom pristaši katoličke crkve, da barskom prelatu ishodi nadbiskupski palij.

Proti tomu nije mnogo koristilo, što su Dubrovčani upozorili papu, da prema cenzualnim knjigama papinske komore »barska crkva potpada pod dubrovačku metropolu, a ni to, što se je nadbiskup dubrovački Leonhard prigodom lateranskog koncila (1215) osobno potužio papi poradi nepravedne odluke. Osim Ulćinja koji je, poradi takmičenja svog svjetskog gospodara Djurdja sa srpskom kraljevskom kućom, još g. 1242. pristajao uz dubrovačku crkvenu politiku, faktička vlast nad sjevernim arbanaskim diecezama bila je u rukama barskog nadbiskupa. Nu Dubrovnik dobivao je i nadalje (1227, 1238) od rimske kurije potvrdu svojih biskupskih popisa.

24.

(Borba s Dubrovnikom izaziva u Baru mržnju na papu. — Ivan de Plano Carpini i konac spora god. 1255. — Latinska straža u pravoslavnoj zoni. — Prodor pravoslavlja kroz katolički jadranski nasip: metohije hilandarskog i srpskih kraljevskih monastira.)

U 13. vijeku izgubila je borba izmedju Dubrovnika i Bara svaku oštrinu proti dračkoj metropoliji. Nu kako je g. 1219. osnovana autokefalna srpska crkva, Bar je po svojem položaju, sa univerzalnog gledišta rimske kurije, dobio na važnosti kao katolička straža. Žilava, a često i nasilna nastojanja dubrovačkih nadbiskupa, da preuzmu crkvenu vlast baš na granici dviju vjeroispovijesti, sve većma su stala prijetiti, da se mržnja proti Dubrovniku pretvori u mržnju proti papinstvu.

Kad je g. 1247. odaslanik dubrovački pred općom skupštinom varoši Bara najavio u pogledu metropolitanskih prava svoju apelaciju na papu, »neki laici rekoše, što je nama papa, gospodin naš kralj Uroš je nama papa!« (et quidam laici dicebant, quid

Digitized by Google

Digitized by Google

est papa, dominus noster rex Urossius est nobis papa). God 1252., kad je već bila parnica izmedju Bara i Dubrovnika pred rimskom kurijom u Perugiji u punom jeku, zatvoreni su jednoć izaslanici pape, koji su došli u Bar da pozovu na sud nadbiskupa barskog Ivana i njegove sufragane. Tom je prilikom brat srpskog kralja, Ladislav, strahovito psovao papu nazvav ga psom zajedno sa svim njegovim kardinalima (appellans ipsum canem cum omnibus cardinalibus singulis).

Pod ovakovim prilikama moralo je rimskoj kuriji u prvom redu biti stalo do toga, da se na čelu vanredno eksponirane barske crkve nalaze posve pouzdani muževi, a borba katoličkih metropolita da se što prije dokrajči.

God. 1248. imenuje papa Inocent IV. svog prijatelja, glasovitog minoritskog redovnika i svjetskog putnika Ivana de Plano Carpini nadbiskupom barskim. On je predteča novoga sistema rimske kurije, po kojem Albanija postaje operacionom bazom proti pravoslavlju na Balkanu, a Bar glavnim uporištem proti prodiranju srpske crkve na more. Na polasku u svoju nadbiskupiju prošao je Ivan de Plano Carpini (12. januara 1249) kroz Dubrovnik. Tom prilikom nastojao je da se što kraćim i gladjim načinom završi spor s dubrovačkom nadbiskupijom. Nu kad to nije išlo, on je na procesu u Perugiji (početkom g. 1252.) najodlučnije branio prava svoje nadbiskupije tvrdeći »da od starine u čitavoj Dalmaciji postoje samo dvije nadbiskupije Solin i Duklja; na mjestu Solina je Split, na mjestu Duklje je Bar, a biskup dubrovački podpada pod nadbiskupa splitskoga«.

Proces taj nastavljen je poslije u Napulju, gdje je g. 1255., uslijed smrti barskog nadbiskupa Gufrida, prekinut, a da se više nikada ne nastavi. Posve tiho potisnut je Dubrovnik i formalno sasvim s dukljanskog tla. Naslov nadbiskupa barskog »archiepiscopus Sclavinensis«, koji se već god. 1256. javlja na kamenoj ploči u Rimu, a početkom 15. vijeka dovodi do naslova »primas Serbiae«, pokazuje jasno zadaću koju je imao da vrši ovaj rimski eksponenat na samoj širokoj prodornoj zoni, što ju je stalo u 13. vijeku dubsti srpsko pravoslavlje u primarnom jadranskom katoličkom nasipu.

Imena srpskih knezova 9. stoljeća većma su latinskog nego grčkog podrijetla. U srpskoj crkvenoj terminologiji imade i latinskih tragova, a u ruševini neke crkvice u limskoj dolini nadjeni su odlomci latinskog natpisa iz 10. vijeka. Svi dukljanski

nezovi bili su odani papi. Knez Bodin primio je (1096) u Skadru ranceske križare najsrdačnije. Grobnice ovih knezova nalazile u staroj benediktinskoj opatiji Sv. Srgja na Bojani. Oko 1113., pet kilometara daleko od ruševina rimske varoši Duklje, Ribnici, nije bilo drugih popova nego latinskih; oni su krstili snivača srpske države Nemanju.

Razlike izmedju istočne i zapadne crkve nisu u ovim krajeima još ni u 12. vijeku bile svijesno jasne, premda je klica iferencijacije uzduž čitave jadranske obale postojala od konca 9. vijeka u slavenskoj liturgiji. U jednoj izvornoj kotorskoj istini od g. 1166., koja radi o posvećenju žrtvenika kotorske katedrale, kod spomena opatâ samostana sv. Srgja na Bojani i sv. Ivana kraj Drivasta, dvaput istom je rukom precrtana riječ »abbas« u tekstu i nad nju stavljen je izraz »archimandrita«. U barskom sinodu od g. 1199. stvaraju se zaključci proti ženjenju svećenika i nošenju brade. U najstarijoj papinskoj buli za barsku nadbiskupiju (1089) podvrgnuti su tomu katoličkom prelatu »svi monastiri i Dalmatinaca (Latina) i Grka i Slavena« (omnia monasteria tam Dalmatinorum quam Grecorum atque Sclavorum).

Kako se vidi, postojali su jaki aparcepcioni momenti za obje crkve. Ortodoksna prevaga započima umah, čim su Srbi zadobili svoju narodnu crkvu (1219) i stali koncentrirati svoju političku moć. Formalno prodiranje pravoslavlja prema moru biva odstranjivanjem latinskih biskupa u otvorenoj zemlji. Realno prodire ono u pučanstvo sve do Kotora, Bojane i Leša preko metohija slavnog hilandarskog i brojnih srpskih kraljevskih monastira.

Jedan od osam episkopa, koji su bili zajedno s »arhijepiskopom svih srpskih i primorskih zemalja« sv. Savom, biskup zetski umah je udario svoje sijelo u monastiru kotorskog zaliva, koje su romanski gradjani nazivali »S. Michael in culfo Catari«. Metohija sv. Mihajla sizala je do pred vrata grada Kotora s katoličkim biskupom. Gotovo istodobno morao se je latinski biskup Zahumlja povući iz svoje rezidencije na poluostrvu Stonu. Živio je u lokrumskoj opatiji, a poslije se je preselio na Korčulu. Njegovo sijelo zaposjeo je ortodoksni biskup. Bogato nadarena ova biskupija opustjela je poslije uslijed mnogih ratova, pa se je oko g. 1318. ovaj pravoslavni episkop morao povući u monastir sv. Petra i Pavla na Limu. Na Stonu ostao je iza g. 1334. tek jedan srpski popa, da poje u tamošnjim crkvama. Izmedju god. 1254.—1260. protjeran je i latinski biskup Trebinja (per schisma-

Digitized by Google

ticos episcopatu Tribuniensi ac bonis suis omnibus spoliatus
Postao je administratorom lokrumske opatije, gdje je negda ve
bio opat. Tada (1250) oteto je i barskoj nadbiskupskoj men
mnogo dobara.

U 14. vijeku pate mnogo katoličke gradske biskupije i bene
diktinske opatije. Jedan anonimni latinski opis istočne Evrop
iz g. 1308. (ed. Gorka, Krakov 1916) pripovijeda, kako »perfid
skizmatici progone katolike i razaraju i provaljuju u crkve La
tina, a prelate zarobljuju«. Jednako psuje Srbe (Sclavos nefarios
barski nadbiskup Guillelmus Adae (1332) u svojim uputama
kako bi franceski kralj lasno mogao osvojiti srpsko kraljevstvo
Za samostan sv. Ivana kraj Drivasta veli papinska bula od
g. 1356., da je »od skizmatika gotovo posve razgrabljen« (a
ipsius regni Rassie scismaticis quasi totaliter disipatum). Dobiv
ga u komendu biskup blizoga gradića Baleca, da »ne mora pro
sjačiti«, jer da je i njegova crkva od skizmatika posve rastepena

Već g. 1198. darovao je veliki župan Nemanja hilandarskom
monastiru na brdu Atosu nekoliko sela i zaselaka kraj grada
Prizrena, gdje je još g. 1346. postojala katolička jedna parohija
Pod kraljem Stjepanom Dragutinom (1276—81) zadobio je ta
monastir crkvu sv. Dimitrija u Prizrenu, pod Stjepanom Dušanom
(1334) sela Dobruštu, Žuri, Vrbnicu, Vojeviće kao i dijelak carine
Svetog Spasa na Drinu. Poslije smrti cara Dušana istupio je kao
takmac velikih kraljevskih monastira Dečana i Svetih Arhan
gjela kraj Prizrena s pravim i krivim pravnim naslovima na
carinu u Svetom Srgju i u Širokom Brodu kraj Leša. Htio je pro
širiti i svoje posjede u krajevima oko Prizrena, koji su bili puni
monastirskih dobara pod upravom kalugjera ikonoma (alb.
‚konom' od grčkog *οἰκόνομος*) i napokon dobili stalno ime
»Metohija«. I u Donjem Pilotu uz lijevu obalu riječice Rioli
imao je hilandarski monastir u 14. vijeku posjede (Murići, Kalo
geni, Kamenice) i tu graničio s posjedima monastira Dečana.

Ova vanredno bogata i još danas živa zadužbina kralja Stje
pana Uroša III. (1330) na Bijelom Drinu imala je naime mnogo
dobara izmedju riječica Cijevne (Cêmva, Zem) i Riolija. Dva
seljaka iz sela Nikita u Pilotu imali su godišnje davati tom
monastiru 6000 svilenih buba.

Monastir Svetih Arhangjela kraj Prizrena, osnovan (1348) od
cara Dušana, dobio je, osim brojnih sela i zaselaka pa arbanaskih
i vlaških katuna na sjeveru Prizrena, carevom rizovuljom još i

tav skup arbanaskih sela u Gornjem Pilotu, zapadno od stje
šta obaju Drina. Popovi latinski u Šiklji, napose u zaseocima
ga sela s crkvama svete Barbare i svetog Krsta, imali su mo
stiru davati daću u vinu. Pod taj monastir stavljeno je i veliko
lo Kupêlnik (Cupelnich, Copenico, Koplik) zajedno s dohot
om tamošnje crkve Sv. Bogorodice u Svetom Srgju. Kraj tog
la graničili su posjedi tog monastira s onima hilandarskog i
čanskog. U Širokom Brodu kraj Leša dobivao je monastir
odišnje 400 spudi soli. I na riječici Gjadri u okolini Leša imao
crkvu sv. Bogorodice i selo Žeravinu, a pod gradićem Danjem
kvu Bogorodice, čiji ostaci još danas pokazuju latinske
grčke natpise, a koja g. 1456., u vrijeme krajinske katoličke
dbiskupije, iopet dobiva katoličkog svećenika.

Kraljevskom monastiru sv. Stjepana u Banjskoj, osnovanom
1315., potpadalo je medju inim čitavo područje Rogozno iz
medju Rasa i Banjske s jednom od pet katoličkih crkvi, koje se
odine 1303. spominju »in regno Servie« (Brskovo, Rudnik, Ro
ozno, Trepča i Gračanica).

Monastir sv. Nikole Vranjinskog, osnovan prema predaji
. vijeka od prvog zetskog biskupa (oko g. 1232.), imao je po
jede uzduž sjeverozapadne obale Skadarskoga blata, u staroj
pi Crmnici od Trnova do Godinja. Oni su graničili s imanjima
atoličke opatije sv. Marije rtačke (Rotezo) i barske patricijske
bitelji Zare (1306). God. 1402. dobio je taj otočni monastir od
Djurdja II. Stratimirovića polovicu sela Raka na riječici Cijevni
z veliku zetsku cestu, što je vodila u Peć.

Kako je vidjeti iz skadarskog katastra (1416), veliko, danas
uhamedansko selo Kupêlnik (Koplik) u Donjem Pilotu vrvjelo
e od ortodoksnih popova. Tu su nabrojeni protopop Jura, pop
Andrija, pop Nikašin, pop Milica, pop Stanko, pop Bogdan, pop
adoslav Tribov, pop Radovan. Može se izračunati, da je na
osjedima dečanskog monastira, u ravnici, tada dolazio po jedan
opa na 20 kuća. I jugozapadnije, na Bojani imade tada već
bilje pravoslavnih. U mletačko doba (1444) neki »popa Ginaco«
posjeda crkvu sv. Marije na bojanskom gazu San Lorenzo, a
tim (1445—1450) osvaja on i benediktinsku opatiju sv. Nikole
a ušću ove rijeke. U ovo doba imadu već i romansko-arbanaski
adovi pravoslavnih monastira. U Ulčinju pod kaštelom spo
inje se monastir arhangjela Mihajla, u Skadru monastir sv.
etra, obadva, kako se čini, blizanci, osnovani od Djordja II.

Digitized by Google

Stratimirovića († 1403), podredjeni preko zetskoga biskup pećkom patrijarsi.

Time je svršen ortodoksni prodor u katoličkom nasipu, uoč provale Turaka, od Kotora do Ulćinja preko Zete i Skadarsko blata uz Drin do ljumskog hidrografskoga ljevka. Tu prelaz prodorna ova zona u pravoslavni masiv Balkana, kojemu su predstraže prema arbanaskoj jezgri tvorili biskupija dibarsk Ohrid sa selom Strugom, otočnom crkvom sv. Nikole i divni monastirom sv. Nauma, biskupija Mokra na zapadnoj oba ohridskog jezera, na jugu biskupija belgradska (Berat) s glaso vitom crkvom bogorodičinom, monastiri sv. Jovana Vladimir kod drevne Skampe (Elbassan) i Panagia tis Apollonias (L Polina, Pojani) obnovljena od cara Andronika II. (1282—132 napokon Valona pod malim srpskim dinastama s još dana uzdržanim monastirom Zvernec na Kap Linguetti.

25.

(Simbioza katolicizma i pravoslavlja. — Vjerska oscilacija arbanaskog plemstv — Ofenziva rimske kurije. — Tercijarni sloj biskupija u 14. vijeku. — Ulog krojskih biskupa i barskih nadbiskupa. — Guillelmus Adae. — Katolički prel u Ohridu i Prizrenu.)

U dračkoj metropoliji u 13. i 14. vijeku uporedo s mijeno političkih vlasti ide plima i osjeka katoličkog odnosno ortodoks nog vjerskog utjecaja. Izmedju Istoka i Zapada osciliraju tu svje tovni velmože, mijenjaju se biskupi jedne i druge vjeroispovi jesti. Ali duga borba papinstva i Bizanta na arbanaskom tl nikada ne dobiva surove oblike. O vjerskom fanatizmu nema traga. Nasuprot imade znakova, da vjerskih opreka ovi krajev nisu nikada duboko osjećali. Imade jasnih znakova čiste sim bioze izmedju katoličanstva i pravoslavlja. Tek turska pogiba učinila je iz Arbanasa svijesnu utvrdu katoličanstva prema islamu. Ali i sam Skenderbeg bio je neko vrijeme muhamedana a kod arbanaskog pučanstva, osobito južnijeg, gdje nije bil benediktinskih opatija, proširio se islam mnogo brže i laglje neg kod Bugara, Srba ili Grka.

Arbanasko visoko plemstvo uz jadransku obalu bilo je kato ličko. Ali u nutrini prema Ohridu, pače i u samoj Kroji, do do laska Anžuvinaca (1272), bio je grčki utjecaj dominantan. G. 1216 razvrgava ohridski nadbiskup Demetrije Chomatianos brak iz

medju Grka Grgura Kamone i kćeri arbanaskog poglavice Gina. Papinske bule od g. 1319. upravljene, prigodom velikog ustanka proti Srbima, na glave kneževskih obitelji Musachi, Matarango, Arianit, Bliništi, Jonima, nazivaju ih »dilecti filii« i »viri catholici«. Tek neki »Radoslaus comes Albanie« nazivan je jednostavno »plemeniti gospodin« (nobilis vir), što je znak, da je pripadao pravoslavlju. Vladao je u prodornoj zoni iznad ušća Bojane. I obitelj Topija, u rodu s anžuvinskom franceskom dinastijom, bila je katolička (1392 »princeps catolicus«). Ipak se, u kodeksu srpskog prijevoda Djordja Hamartola, Karlo Topija spominje u formulama tipičnim za knezove grčke vjeroispovijesti. On je dao iz temelja obnoviti crkvu ortodoksnog monastira sv. Jovana Vladimira (Šin Gjon kod Elbasana). Arbanaski plemići, jedan Arianit i dva čelnika u službi Djurdja Kastriote, spominju se u nekom srpsko-pravoslavnom pomeniku. U riznici monastira Hilandara čuvaju se dvije zanimljive listine. U prvoj Ivan Kastriot sa sinovima Stanišom, Repošem, Konstantinom i Djurdjem prilaže Hilandaru selo Radostuše i Trebište (1426). U drugoj, bez datuma, iguman tog monastira prodaje pirg Sv. Djurdja Ivanu Kastriotu i trima sinovima njegovim Repošu, Konstantinu i Djurdju za »šestdeset florina«. Taj toranj Sv. Djurdja još danas nosi naziv »Arbanaski pirg«. Repoš, za koga pripovijeda Musachi[1] da je »vodio sveti život, pošao na brdo Sinai (!) i tamo umro kao monah«, doista je pokopan u narteksu saborne crkve hilandarske. Natpis naziva ga »duks ilirski«.[2]

Svi ti katolički arbanaski dinaste bili su vezani rodbinskim vezama s pravoslavnim kneževskim obiteljima Balšića, Lazarevića, Brankovića, Crnojevića, Žarkovića, pače i s bizantinskim carevima. God. 1451. grčkim pismenima potpisuje ugovor s kraljem aragonskim poslanik Skenderbegov, katolički biskup Kruje Stjepan. Opat velikog benediktinskog monastira sv. Aleksandra (na Matu) naziva g. 1417. sama sebe u Mlecima protosingjel (prothosignor S. Alexandri Maioris de Albania).

Kao što u Dukliji do 13. stoljeća, postojali su u srednjoj Albaniji još i mnogo kasnije jaki aperceptivni momenti za obje crkve. Nije dakle čudo, te je umah nakon anžuvinske okupacije Drača (1272) rimska kurija započela snažnu ofenzivu za pokato-

[1] Hopf, Chroniques 295.

[2] Petković, Arbanaski pirg u Hilandaru, Arhiv za arb. starinu 1 (1923) 196. Sp. Jireček, Archiv für slav. Phil. 21 (1899) 95 — Thallócsy, Ill. Forsch. 1, 144.

Digitized by Google

Digitized by Google

ličenje Ilirika i za upostavu raskinutog lanca biskupija uz jadransku i jonsku obalu. Time nastupa perioda t e r c i j a r n o g sloja biskupija (do g. 1370.), u kojoj se uskrišuju zamrle, podižu nove i barem nominalno pokatoličuju mnoge ortodoksne provincije.

Baš latinski drački kler pridonio je mnogo za dragovoljnu predaju varoši Drača Karlu I. Anžuvincu, jednako kao poslije (1392) za predaju varoši Mlečanima. Anžuvinski registri spominju poimence dva ovakova svećenika. Tu su arbanaski opat Nikola (abbas Nicolaus de Albania) i drački klerik Ivan, koji je, kako se čini, identičan s prvim anžuvinskim nadbiskupom Drača (1272—75). Kao na Krfu i u Patrasu, ali većinom titularno kod svetog sinoda, postoji do polovice 14. vijeka niz grčkih dračkih metropolita, dok se je niz katoličkih metropolita Drača održao do danas.

G. 1279. dobiva i Kroja svog posebnog gradskog katoličkog biskupa. Uz njega postoji lista arbanaskih biskupa u otvorenoj žemlji. Prvi krojski biskup Roman doskora je protjeran od Bizantinaca i živi kod rimske kurije (1285—1296) zajedno s novo kreiranim biskupom Avlonskim, koji nosi i naslov ‚Glavinizensis'.

Biskupi krojski i nadbiskupi barski igraju veliku ulogu u prvoj poli 14. vijeka i kod pokusa unije sa srpskom crkvom, kod otvorenih sukoba izmedju srpskih kraljeva i papa, kao i kod projekata za križarsku vojnu.

Barski nadbiskup Marin Zare (1301—1307), varoški patricij i prijašnji dvorski kapelan srpske kraljice Jelene, koja je bila rodom iz Franceske, bio je u velikoj milosti kod kralja Uroša II. Njemu je papinska stolica (1303) napose povjerila, da smjenjuje upravitelje katoličkih parohija u srpskoj kraljevini i da provede reforme medju nedisciplinovanim klerom »Arbana, Pilota, Hunavije, Drača, Kotora, Svača, Skadra i Drivasta i u nekim drugim mjestima pod vlašću grčkog cara Andronika i srpskog kralja Uroša, njegova brata Stjepana i predrage u Kristu kćerke srpske kraljice Jelene«.

G. 1319. krojski je nadbiskup Andrija posrednik izmedju arbanaskog visokog plemstva i pape u velikom pokretu, što ga je (1318—1336) Sveta Stolica uzduž čitavog Jadrana od Neretve do Vojuše, počev od hrvatskih knezova Subića pa sve do arbanaskih Arianita i Musakija, spremala »proti perfidnom raškom kralju, pravom skizmatiku i neprijatelju kršćanske vjere«. U to vrijeme

(1324—41) nadbiskupom je barskim južnofranceski dominikanac Guillelmus Adae, fanatički protivnik svih skizmatika, izvidnica Zapada. Primoran, da napusti svoju stolicu, on boraveći u Avignonu (1329—37) piše za franceskoga kralja djelo o novoj križarskoj vojni preko Balkana pod naslovom »Directorium ad passagium faciendum« (1332).

U ovo doba upravljena je briga kurije i na popunjenje običnih parohija u unutrašnjosti Albanije. Na čelo uskrišenih ili novo osnovanih dieceza dolaze sami regularci, većinom dominikanci. Prvi katolički biskup Hunavije, a sufragan drački, postaje Gaskonjac »frater Guillermus de Montegranato in Arvenya ordinis Predicatorum« (1310—1318). Malo zatim (prije 1363) javlja se katolički sufragan drački u Stefaniaki i Bendi i »episcopus Cernicensis« ili Vregensis kod drevne Skampe. Pače i sam Ohrid dobiva (prije 1320) jednog dominikanca kao nadbiskupa (Nicholaus archiepiscopus Acridensis). Isprva bio je on zacijelo tek titularan nadbiskup i primao u Avignonu, kao i neki drugi arbanaski prelati, novčane potpore od kurije. Nu poslije (oko 1346), kad je kralj i doskora car Dušan posvuda gonio metropolite carigradskog patrijarhe, on je, čini se, postao faktičkim ohridskim nadbiskupom, jer po mom sudu on je identičan s arhiepiskopom Nikolom, koji je prisustvovao krunidbi Dušanovoj (1347).

I u dukljanskoj zoni niču sada nove biskupije. Od katoličkog arbanaskog pučanstva (1291) obnovljena varoš Sappa (Sava) dobiva svog gradskog biskupa. Jednako dobiva ga gradić Balezo (prije 1347) i Danj (prije 1361). Uz biskupa grada Sarde (Sardanensis, pogrješno Scordinensis), koji je identičan s biskupom Donjeg Pilota (Polatensis Minor), javlja se polovicom 14. vijeka serija biskupa Gornjeg Pilota (Polatensis Maior) sa sijelom kod benediktinske opatije svetog Pavla (S. Paulus de Polato). Svi ti biskupi potpadaju pod barsku metropoliju. Pače i sam ortodoksni Prizren, nekad pod Ohridom, a sada pod pećkim patrijarhom, dobiva prolazno (oko 1372), za vrijeme dobrih odnosa knezova Balšića s kurijom, svoga faktičnog katoličkog biskupa (frater Johannes episcopus Prisrenensis), koji na samrti preko izvršitelja svoje oporuke, Dubrovčanina Pavla Volcinje, ostavlja franjevcima u Stonu četiri knjige (1375). Nu daleko najveći vjerski dogadjaj u ovim krajevima bio je osnutak krajinske nadbiskupije.

Digitized by Google

Digitized by Google

26.

(Mošti sv. Jovana Vladimira, Prečista Krajinska i monastir Šin Gjon. — Najmoćnija svetačka legenda na Balkanu. — Katolička krajinska nadbiskupija kao pokus unije obiju crkvi. — Arbanas Pavao Dušmani i Hrvat Andrija Jamometić.)

Na zapadnoj obali Skadarskoga jezera, tri i pol sata hoda od Skadra, u srpskoj Krajini s jakim arbanaskim življem, na podnožju brda Katrkola, stajala je, zacijelo već od 10. vijeka, crkva Bogorodičina i kasniji (1413) monastir »Prečista Krajinska«. U toj Krajini bio je i dvorac (curia) dukljanskih srpskih knezova s glavnim sijelom u Skadru, od kojih je jedan, Jovan Vladimir († 1016), postao svetim.

Njegove moći čuvala je Prečista Krajinska sve do god. 1215., kada ih je osvojitelj epirski despot Mihajlo Komnen (»Mihajlo Grčin« srpskih životopisa), dao prenijeti u Drač. Odavle prenešene su one u monastir sagradjen u jednoj nuzdolini rijeke Škumbija, koji je po ovom svecu dobio svoje ime. Taj monastir sv. Jovana Vladimira, danas Šin-Gjon kraj Elbasana u Albaniji, obnovljen je iz temelja u god. 1381.—1383. Elbasan tada još nije postojao. Taj grad utemeljio je tek turski car Mohamed g. 1466. Još dandanas vidja se nad vratima monastirske crkve grb Thopija: okrunjen lav kako človi, pod njim u kosu polju anžuvinski ljerovi. Ispod grba slijedi trojezičan natpis, kojim je u grčkom, latinskom i srpskom jeziku ovjekovječio svoj ktitorski čin katolički arbanaski prinčip Karlo Thopija (1359—1388) »od krvi kralja franceskoga«, kako veli grčki tekst, »de domo Francie«, kako veli latinski tekst, »Karl Teopija gospodin Rabnski v .kv. (22-go) leto gospodstva svojego i svrši ju v leto .kd. (24-to) gospodstva svojego«, kako veli srpski natpis. Moći svečeve, tijelo i srebrnim nakitom okićena glava, čuvaju se u toj crkvi u zidanu mauzoleju, na kojem je izvana u slikama prikazano svetiteljevo žitije.[1]

Stari grčki oficiji slave toga sveca kao patrona dračkoga, a već god. 1405. u području se varoši Ulćinja spominje mjesto Sv. Vladimir. Divnu legendu o knezu Vladimiru i njegovoj supruzi, bugarskoj carevni Kosari, protkanu nekolikim arbanasko-

[1] Posve sličan je, prema opisu ohridskog episkopa Nikolaja (Mirković, Sveti Naum ohridski, Glasnik srpske patrijaršije 1924, 29), i grob sv. Nauma kraj monastirskog hrama. Tu su okolo u paraklisu slike, koje prikazuju pogreb i čudesa svetiteljeva.

srpskim poganskim motivima (»igniti serpentes« na brdu Obliku), prvi je, oko god. 1200. fiksirao u svojoj kronici pop Dukljanin u Baru. Poslije donose ju, proširenu novim elementima, brojne grčke akolutije. Pjesnički obradio ju je prvi Andrija Kačić Miošić († 1670). Ta legenda valjda je, najšire i najdublje od svih, usječena u narodno pamćenje Balkana.

Čudesnom slavom optočila je ova legenda crkvicu Prečiste Krajinske, kod koje se je, već pri koncu 12. vijeka, na dan sv. Vladimira (22. svibnja) obdržavao veliki panagjur ili proštenje. Ali kad se je Krajina poturčila, divnu je crkvicu, pod kraj 17. vijeka, stao prekrivati bršljan. Od nje ostadoše samo ruševine i krst Vladimirov, »Krajinski krst«, koji se čuva u selu Velji Mikulići, na području Mrkojevića izmedju Bara i Ulćinja. I taj krst, taj jedini materijalni ostatak velike svetačke legende na arbanaskom sjeveru, on još i dandanas pokreće sljedbenike i pravoslavne i katoličke i muhamedanske vjeroispovijesti da, na Duhove (koji osciliraju oko blagdana sv. Vladimira) pred zoru, svi zajedno s tim krstom hodočaste na brdo Rumiju.

Ovaj silni legendarni nimbus, koji još i danas usredotočen u Krajinskom krstu može da načas izbriše sve razlike triju vjera, stvorio je negda, u svezi s ozbiljno mišljenim pokusima unije katoličanstva i pravoslavlja, nadbiskupiju krajinsku (archiepiscopatus Crainensis). Jer posve je naravski, te je Rim nastojao svim silama da dodje u posjed tako moćna faktora kao što je bila Prečista Krajinska početkom 15. vijeka u dušama pučanstva prodorne ortodoksne zone. U slučaju uspješnog rada ove nadbiskupije bio bi se, preko Crne Gore, ujedinio katolički nasip dalmatinsko-hrvatskih i arbanaskih dieceza i opatija.

Tko je prvi upozorio Rim na važnost ove crkvice, to nije poznato. Svakako je to morao biti izvrstan poznavalac tamošnjih prilika. Ja mislim na Pavla Dušmana, po redu trećega od krajinskih metropolita. Nu zacijelo je kod toga sudjelovao i znameniti dominikanski kardinal, Dubrovčanin Ivan Stojković († 1443).

Činjenica je, da je još prije god. 1446. neki Teodozije, možda igumen ovog krajinskog monastira, postao tu nadbiskupom. U mletačkim aktima (1446) glasi mu naslov »archiepiscopus Sclavonensis de Craina«. To je bila metropolija bez sufragana. Okolnost, da je jedan monastir dobio nadbiskupa, nije u ovim kraje-

Digitized by Google

Digitized by Google

vima nipošto mogla biti napadnom. I sijela nekih arbanaskih katoličkih (Gornji Pilot), a gotovo sva sijela srpskih pravoslavnih episkopa nalazila se u monastirima. U monastiru Žiči bilo je sijelo srpskog arhiepiskopa.

Doskora skinut je Teodozije, zacijelo zato što je bio nepouzdan katolicima. Na njegovo mjesto dolazi (1453) biskup Termopila, Sabbas. Već samo ime tog nadbiskupa, isto što ga je negda nosio i osnivatelj srpske narodne crkve Sveti Sava, pokazuje veliku psihološku spremu u nastupu rimske kurije.

Kao treći javlja se (1454) muž vanrednih sposobnosti i velikih ambicija, rodom Arbanas iz otmjene obitelji Dušmana u Donjem Pilotu na Drinu. Još g. 1440. bio je Pavao župnikom Treviza u sjevernoj Italiji pod Mlečanima. Tada je imenovan biskupom u Svaču, stekao tu (1443) za Mlečane velikih zasluga i postao (1446) biskupom u Drivastu. God. 1452., baš u vrijeme detronizacije prvoga nadbiskupa krajinskoga, boravi Pavao u Rimu, odakle ga papa, u mjesecu julu, šalje natrag u Albaniju kao svog legata, da uredi neki spor izmedju Djurdja Kastriote i obitelji Dukadžina. Dvije godine iza toga postaje on nadbiskupom krajinskim zadržav administraciju dieceze Drivasta.

God. 1456. isposluje on kod pape Kaliksta III., koji mu je bio vrlo sklon, egzempciju dieceze Drivasta od vlasti nadbiskupa barskoga i njeno izravno podredjenje Svetoj Stolici. To mu je donesio neprijateljstvo barskoga nadbiskupa, koji je u Pavlu naslutio opasna takmaca. Bujica denuncijacija pokrenuta je proti njemu u Rimu: On da daje prednost grčkoj vjeri, propovijeda kako rimska stolica štiti Grke i Ruse, izopćuje katolike, pred sobom daje nositi krst, dičeći se da imade papinsku moć (preterea crucem erectam ante se deferi facit et se papali potestate fungi asserens).

Smrću Pavlovom (prije oktobra 1457) prekinula je istraga, što ju je u junu ove godine proti njemu odredio papa. Nu uprkos tomu nije teško gore navedene optužbe svesti na pravu mjeru. Postavljen u pravoslavnom mediju, boreći se i proti Turcima, mogao je Pavao svoju misiju tek onda uspješno provoditi, ako proti pravoslavlju ne istupi preoštro. Ta i bez njegova oštra istupa protestira stanovništvo Zete (Crne Gore) g. 1456. u Mlecima proti »arcivescovo latin in Craina«. Oslobodjen kao upravitelj Drivasta barske vlasti, htio je on podići i proširiti ugled

svom nadbiskupskom dostojanstvu. Valjada je i težio za »primatom Srbije«, na kojem su već od god. 1420. radili barski nadbiskupi, a g. 1475. su ga i polučili (Stephanus archiepiscopus Antibarensis totiusque Servie primas). Po primjera barskih nadbiskupa, kojima to starinsko pravo (staurophoros) daje prva papinska bula (1089), dao je i Pavao nositi pred sobom krst.

Nakon 20 godina sedisvakancije opet je jedan krajinski nadbiskup uzvitlao veliku prašinu, ovaj put u čitavoj Evropi. Kao pouzdanik njemačkoga cara vodio je tada nadbiskup krajinski Andrija, Hrvat od prastarog plemićkog roda Jamometića, god. 1480. važne pregovore s papom Sikstom IV. Genijalan, neodoljiv govornik i agitator, ohol i pustolovno smion u višekratnoj otvorenoj borbi sa papom, učinio je taj dominikanac ime svoje nadbiskupije slavnim, a sebe nesretnim. Njegova agitacija za nastavak tobože prekinutog bazelskog koncila daje mu odlično mjesto u nizu revolucionara rimske crkve. Amoviran sa svoje stolice umire on (oko god. 1483.) u tamnici u Bazelu. Malo iza njega gasne posvema i krajinska nadbiskupija, koja je uslijed turske vlasti tada postala titularnom.[1]

---

[1] Ovaj odsječak publicirao je autor u »Obzoru« 66 (Zagreb 1925). 16. maja br. 132., str. 5 i u »Balkanu« 12 (Beograd 1925). 26. maja br. 141., str. 1 povodom odložene slave sv. Vladimira u Ohridu uz slijedeći dodatak:

Svetačke moći Vladimirove, koje su negda putovale sa sjevera na jug, kroz stoljeća su mirovale u Šin Gjonu. Živi Vladimir bio je srpski knez, njegovo sveto tijelo postalo je zadugo svojinom Arbanasa.

Ove godine stale su se te moći opet gibati. Jedan njihov dio, svečeva ruka prenesena je prije par mjeseci u Ohrid. Tim povodom imala se dne 19. maja održati slava sv. Vladimira u Ohridu. Medjutim ona je, zbog tehničkih razloga, odgodjena na neizvjesno vrijeme.

Materijalni ostaci ove svetačke legende, gdjegod oni bili, pokretali su negda, pokreću i danas lokalne panadjure i hodočašća medju Srbima i Arbanasima, negda kod Prečiste Krajinske i u Draču, danas kod brda Rumije i u Šin Gjonu. Sada pokreću i posve novu slavu u Ohridu.

Najviše, što je stvorila ova legenda, bio je krajinski arhiepiskopat, kod čega su sudjelovali i Hrvati. Nu apstraktna strana ove silne legende povukla je, uz jaku saradnju Hrvata, upravo goleme kolobare u mediju južnih Slovena. Spremana slava u Ohridu imade moćnu i drevnu pozadinu, koju su satkali čitavi nizovi pokoljenja i Srba i Hrvata i Arbanasa. Zato će vlada dobro učiniti, ako buduću proslavu sv. Vladimira u Ohridu učini što sjajnijom, ali i vremenski što bližom.

Digitized by Google

Digitized by Google

27.

(Propast arbanaskih dieceza u tursko doba. — Benediktinske opatije kao kule katolicizma kod Malisora i Mirdita. — Dominikanci i Franjevci.)

U to vrijeme stale su, pod turskim pritiskom, gasnuti ili postaju titularne ili moraju mijenjati svoje rezidencije premnoge arbanaske biskupije.

Umah nakon zauzeća gradića Danja (1431) morao je tamošnji biskup zajedno s kaptolom seliti. Nastanio se je u obližnoj opatiji sv. Sofije. Poslije prestaje ta biskupija jednako kao i biskupija svačka i balečka (1478). Na jugu nestaju (1451) biskup cernički, a zatim (1529) hunavski.

Biskup leški stanovao je od g. 1478. u selu Kalmeti, a poslije pada Skadra (1479) naziva se ova biskupija izričito »titularis ecclesia in partibus infidelium (1492). Već g. 1457. daje papa župniku u Novom Brdu u pogledu ispovjedi biskupsku vlast, »jer se u Raši okupiranoj od Turaka ne usudjuju zadržavati biskupi i ini prelati«. Iza pada Drača (1501) stanuje drački nadbiskup u Rimu i (1535) »nije obvezan boraviti kod svoje crkve«; poslije rezidira u selu Delbiništu, koje se i danas smatra njegovim ljetnim obitavalištem. Iza g. 1570. stanovao je barski metropolita u Budvi. Tada (1571) prestaje serija ulćinjskih biskupa.

G. 1518. zapovijeda rimska kurija biskupima leškomu, sapskomu (Donji Pilot), skadarskom i pilotskom (Gornji Pilot) da podju u svoje biskupije, »jer da u ovim krajevima imade mnogo kršćanskih klerika i laika«. Ove četiri dieceze održale su se u arbanaskom mediju Mirdita, Hota i Klimentinaca sve do danas.

Zasluga za ovo održanje ne ide toliko prelate, koliko redovnike, napose red sv. Benedikta. Taj stari red zarana se proširio uzduž čitave istočne obale Jadrana od Kvarnera do Drača. Nu dočim je u Dalmaciji mogao postaviti tek dva tanka lanca po otocima i uz primorske gradove, južno od Budve, u starokršćanskom arbanaskom mediju on je prodro duboko u kopno. Preko rijeke Mata na jug on se nije mogao ustaliti. Ali čitavu sjevernu Albaniju on je, kao Italiju, a poslije Ugarsku, prepreo gustom mrežom svojih vangradskih opatija, koje su stajale u najtješnjoj vezi s pučanstvom otvorene zemlje.

Matica arbanaskih benediktinskih opatija, čini se, da je bio Sveti Srgj (S. Sergius et Bacchus) na lijevoj obali rijeke Bojane, 18 milja od ušća, 6 milja od Skadra. Prozvan je tako po sirskim mučenicima, čiji je kult najjače cvao u 6. vijeku, a proširio se iz sirskog grada Rusafa preko Carigrada i Italije. Za snagu sirske svetačke legende u ovim krajevima govori okolnost, što se u životopisu Stjepana Nemanje skadarski kaštel naziva »Rosaf grad« (oko g. 1215.) i što se u barskoj buli od g. 1089. dan ovih mučenika ubraja medju najveće blagdane.

Kako su do ovoga monastira u srednjem vijeku mogle po Bojani prilaziti i najveće trgovačke ladje, Sveti Srgj bio je glasovit emporij na čitavom Jadranu. Znamenit bio je i njegov panagjur (1377 a panaiurio S. Sergii de Zenta). Crkvu su obnovili kralj Uroš II. (1318) i majka mu Jelena (1290). Tu su bile prije i grobnice dukljanskih knezova. Opatija je opustjela pod kraj 16. vijeka. G. 1602. poslan je ovamo nov opat, ali je našao crkvu uništenu od Turaka (la chiesa ruinata da Turchi). On je stao sabirati novac za obnovu crkve. Kad mu je to uspjelo, vratio se je u Dubrovnik i kupio si je za sabrani novac brod, s kojim je stao tjerati trgovinu.[1] Danas je Sveti Srgj pusta ruševina, u kojoj raste veliko drveće.

Na ušću Bojane stajala je opatija sv. Nikole (S. Nicolaus de Drino, San Nicolo de Boiana, abbadia di San Nicolo de la foza de la Boiana, danas Šenkol). Dočim je Sveti Srgj potpadao pod skadarsku, Sveti Nikola nalazio se u ulćinjskoj diecezi. U 15. vijeku došao je prolazno u pravoslavne ruke. G. 1602. taj je monastir u ruševinama, kod kojih boravi tek jedan svećenik (povero prete).

Vanredno bogata bila je velika opatija rtačka (Rotezo, Retecium) u distriktu barskom. Posvećena je bila najprije sv. Mihajlu, a od 13. vijeka dalje sv. Mariji. Bogato je bila darivana od srpskih kraljeva. Na njezin panagjur, koji se obdržavao na Malu Gospu, običavali su ići korporativno dubrovački frulaši (piffari). U 15. vijeku imanja su mnogo patila od Crnojevića, a kroz dva stoljeća (1433—1610) od Pastrovića, napose od bratstva Medini, koji su pače krivotvorili pravne naslove na sela oko Spiča. Kod toga podupirali su ih kalugjeri monastira Praskvice i Dubovice, što ih je na zemljištu rtačkom podigao (1413) Balša III. Balšić.

U dubini zemlje kod Drivasta, na podnožju brda Marinaja u dolini Stoja (Strilaleo) ležala je opatija sv. Ivana, a već u

[1] Horvat, Bosanski Glasnik 21 (1909) 93.

Digitized by Google

Digitized by Google

gudurama Drina, izmedju gradića Danja i Šati, velika opatija Svete Sofije (S. Sophia de Genta).

Južnije, u čisto arbanaskom življu, u medjurječju obaju Fandija, u kraju odakle se je u 14. vijeku čitava južna Dalmacija, a napose Dubrovnik snabdjevao svećenicima, ležale su opatije S. Paulus Polatensis (Šen Pal) i sv. Marija de Trafandena, de Nderfandina. Ova potonja održala se do u 17. vijek kao parohija. Današnja crkvica na njenom mjestu sagradjena je od ruševina monastira, koji su Turci digli u zrak. Čini se, da je i S. Stephanus Maior de Ypolato (1335—1405) u Donjem Pilotu na Drinu bio benediktinski monastir.

Duboko u Matji, nedaleko ušća Fandija kod današnjeg sela Rubigo, stajala je još g. 1582. stara opatija S. Salvator Arbanensis, San Salvador in Ribicho, čiji se opat spominje već g. 1166. U 17. vijeku bio je S. Salvator de Rebico jednostavna parohija. Nedaleko ležao je samostan S. Venera (Veneranda) de Curbino, a na samom Matu, kod Plane, S. Alexandro Maior de Albania (S' Leši), jošte danas mjesto hodočašća. Druga jedna opatija sv. Aleksandra, kojoj je danas opat izravno podredjen papinskoj stolici, nalazi se na Svetom Brdu (Mali Sęit) Mirditâ (1426 S. Alexandro de Monte, 1638 ecclesia S. Alexandri super Monte Mireditarum). U doba tursko postala je ona, kao prolazno i neke druge arbanaske opatije (Sveti Srgj, Rtac), utvrdom. Kao kod kaštela nosi naselje pod tom opatijom ime Oroši (varoš).

Još dandanas vidljivi su tragovi čudesnoga nimbusa, koji je optočio nekadašnje ove brojne opatije. Kod ruševina Šen Pala obdržavaju Mirditi svoje skupštine. Prošlog stoljeća (1855—1869) vodili su katolici i pravoslavni pred turskim kajmakamom žilavu parnicu za posjed monastirskih ruševina sv. Ivana u Stoji. Ta je svršena tako, te je oko ruševina potegnut plot, a obadvjema konfesijama je zabranjena služba božja kod tih ruševina. O silnom utjecaju i katoličkih i pravoslavnih prelata, na pučanstvo od Peći do Ohrida u tursko doba, govorim na drugom mjestu.[1] Ovdje donosim tek nekolike napomene o dominikancima i franjevcima u Albaniji.

Već u prvoj poli 13. vijeka, malo iza osnutka reda, šalju pape, iz dominikanskih provincija Romanije (1236) i Ugarske (1250), pojedine redovnike u krajeve Drivasta, Pilota, Arbana i

[1] V. gore odsječak 15.

Hunavije da učvrste u vjeri katolike pod »grčkom vlašću« (in quibus aliqui episcopi ac plurimi clerici sub Grecorum dominio qui ritum Romane ecclesie sincere diligunt).

U Dubrovniku dobivaju dominikanci crkvu g. 1255., u Ulćinju g. 1258., u Skadru 1345. Znamenit bio je njihov samostan u Draču, gdje su se smjestili g. 1278. Darivali ga anžuvinski kraljevi, a i privatnici tako, te je tomu redu g. 1304. bila omogućena gradnja velike crkve. G. 1320. veli papinska bula, da je to »jedini dominikanski samostan u kraljevstvu Albanije«. Naravski da se pod tim »kraljevstvom« razumijeva razmjerno mali anžuvinski teritorij. Tomu redu pristupio je (prije 1336) i jedan član kneževske arbanaske obitelji Thopija, imenom Dominik.[1]

Kao dominikanci, smještali se isprva i franjevci samo u gradovima. G. 1283. potpadaju njihove misije u Kotoru, Baru, Ulćinju i Draču pod dubrovačku kustodiju (custodia Ragusina). U Skadru i Ulćinju sagradila im je monastir s crkvom kraljica Jelena, supruga kralja Uroša I. (1288). U srednjem vijeku taj se red, kraj moćnog benediktinskog, nikako ne proširuje na ovom tlu. Dok već u 14. vijeku imadu minorite u Grčkoj 12 samostana,[2] dotle dračka kustodija (custodia Duracensis), koja je 1402 otkinuta od dubrovačke, broji samo četiri monastira, i to u Draču, Ulćinju, Skadru i Baru. Velika djelatnost tog reda, koja i danas traje, započima u tursko doba. Tada stali su oni zaposjedati napuštene parohije i benediktinske samostane. G. 1610. imade u Albaniji već 11 franjevačkih samostana s oko 80 braće.[3] U Bosni bilo je tada (1600) 13 monastira sa 149 braće.[4]

[1] O njem potanje odsječak 29.
[2] Miller, The Latins in the Levant 71.
[3] Starine 20 (Zagreb 1888) 139.
[4] Horvat, Bos. Glasnik 21 (1909) 73.

Digitized by Google

Digitized by Google

VII.

Davne hrvatsko-arbanaske niti.

28.

(Gornja i Donja Dalmacija pri koncu 12. vijeka. — Crvena i Bijela Hrvatska popa Dukljanina. — Centri hrvatskoga imena: Knin i Duvanjsko polje; pleme Hrvatin na Seni. — Južna slovinska zona hrvatsko-srpskog jedinstva. — Čakavske pozajmice u arbanaskom jeziku; Ivan i Mikleuš. — Crvena i Bijela Hrvatska snena uspomena iz pradomovine. — Značenje imena Hrvat i Srbin. — Crvena pokrajina Crmnica i Kučeva izmedju Budve i Skadarskog Blata; arbanaski Kuči ili »Crveni«.)

U svojoj kronici, koja je izmiješala sa zbiljom mnoge davne i već posve snene predodžbe slavenskog narodnog pamćenja, pop Dukljanin iz Bara pripovijeda (oko g. 1200.) i ovo: Na saboru na duvanjskom polju kralj Svętoplъk razdijelio je Primorje (Maritima) u dvije provincije. Prva sezala je od mjesta Duvna (Dlъmno, staroilirski Delminium) do Vinodola; zvala se je Bijela Hrvatska, takodjer i Donja Dalmacija (a loco Dalmae usque ad Valdevino vocavit Croatiam Albam quae et Inferior Dalmatia dicitur). Druga sezala je od Duvna do Drača. To je bila crvena Hrvatska ili Gornja Dalmacija (Croatia Rubea quae et Superior Dalmatia dicitur).

Ovakova razdioba pokrajine u gornju i donju karakteristična je za sve sredovječne provincije od Drave do Vojuše, od Slavonije do Muzakije. Potanko je ona provedena na arbanskom tlu.[1] Ovdje papinske bule iz g. 1410.—1443. razlikuju dvije Albanije; govore o »tota Albania«, o provincijama »utriusque Albanie«, pa »Albanie superioris et inferioris«.[2]

Pojam obiju Dalmacija, kako ga je, s malom greškom na jugu, fiksirao pop Dukljanin, bio je u njegovo doba još živ i sasvim svjež.

---

[1] V. gore odsječak 7.

[2] Theiner, Mon. Slav. mer. 1, 354—365.

Digitized by Google

Kad su »rimske legije« cara Emanuela oko g. 1165. konačno potukle Ugre i Srbe i ušle u Duklju i Dalmaciju do Zrmanje, kada se caru poklonilo i moćno hrvatsko pleme Kačića, tada nije temat drački obnovljen u svom starom opsegu. Prvi put je tada shvaćeno, da niz romanskih i hrvatskih gradova (Omiš, Šibenik, Ostrvica, Skradin) od Nina do Splita s dvojakim, hrvatskim i vlaškim pučanstvom hinterlanda, i roj romanskih gradova od Dubrovnika do Ulćinja s trojakim pučanstvom hinterlanda tvore dvije polovice jedinstvene dalmatinske primorske zone.

Od Dukljе sa svojim gradovima, koji su nekoć pripadali dračkom tematu, i od južne Dalmacije na sjever do Neretve stvorena je pod carem Emanuelom Komnenom jedna jedinica. Odgovara donekle nekadašnjoj rimskoj provinciji Praevalis. Na čelu joj je »dux Dalmatie et Dioclee« (1166). Na području pako od Zrmanje do Neretve vlada iz Splita »dux Dalmatie et Croatie« (1171—1180); Zadar ostaje pod Mlečanima. Uzduž jadranskog istočnog primorja, nešto prije nego što je stao pisati barski pop, umjesto nekadašnjih dvaju bizantinskih temata, dračkoga i dalmatinskog, postoje dakle tri bizantinska dukata: drački, dalmatinsko-dukljanski i dalmatinsko-hrvatski.

Prema tomu postaje posve jasnom, a uglavnom i istinitom razdioba Dalmacije, kako ju iznosi barski pop. Nu time biva posve razumljivim i to, što grčki pisci iz doba Komnenâ nazivaju Srbe većinom Dalmatincima i što pisac Kinam grad Ras stavlja u Dalmaciju. Nije ni malo začudno ni to, što se prema Stjepanu Prvovjenčanomu Skadar nalazi u »pravoj Dalmaciji«, a prema splitskom arcidjakonu Tomi († 1265) Ulćinj i Bar u »Superior Dalmatia«.

Nešto drugačije stoji stvar sa spomenom Bijele i Crvene Hrvatske kod barskoga popa. Nezavisno od njega, ali vezano na ime basnoslovnoga kralja Svetopuka, pozna ove nazive (oko 1350) i mletački kroničar Dandulo (a plano itaque usque Hystriam Croatiam Albam vocavit et a dicto plano usque Dyrrachium Croatiam Rubeam). Orbini (1601), koji je upotrijebio barsku kroniku ali i mnoge druge posve izgubljene izvore, govori (p. 204) o »Dioclea che fù la metropoli della Croatia Rubea«. Poznaju ovakovu razdiobu (Croazia Alba, Croazia Rossa) i dubrovački analiste Luccari († 1615) i Resti († 1735). Izraz »Croates Albi sumus« pozna, navodno prema »rukopisnoj bilješci« (nota ma-

nuscritta) svog prijatelja Splićanina Jerolima Luccari, i zadarski patricij Sime Ljubovac (1663), pomagač Trogiranina Lucija.[1]

Bijela Hrvatska barskoga popa pokriva se doista s teritorijem, na kojem je hrvatsko ime postalo najprije dominantno. Nu kako su to već pokazali Rešetar i Jagić, postojali su od 12. do preko 16. vijeka od Drave pa sve do u Zetu široki pojasi, u kojima nije bilo u običaju ni hrvatsko ni srpsko ime, već opći etnički termin »slovenski« (slovenьskъ). Ovamo je na primjer na sjeveru pripadala čitava stara Slavonija izmedju Drave i Gvozda, na jugu pako poglavito kraj od Splita preko Dubrovnika. Kotorski gradski statuti 14. vijeka točno razlikuju sjevernije Hrvate od Slovena (Sclavi), koji izmiješani s Rumunjima (Vualachi) i Arbanasima stanuju u blizini varoši. U jednom trgovačkom ugovoru izmedju Dubrovnika i Ankone (1292) pod Slavonijom razumijeva se kraj izmedju rijeke Neretve i Drina-Bojane (et dicta Sclavonia intelligatur a loco qui dicitur Orenta usque in flumen Lessi). To je bio ostatak nekadašnjeg golemog geografskog pojma Σκλαβινίαι, Sclavinica, koji je u 7.—10. vijeku obuhvaćao sve zemlje izmedju Zadra, Soluna i Rodopa.

Kao što je srpsko narodno ime u »slovenskom« mediju isprva bilo vezano na razmjerno mali teritorij izmedju Pive, Tare i gornje Drine, tako je i hrvatsko ime imalo svoj najsnažniji centar izmedju Zrmanje i Cetine, a naročito istočno od Zadra, u okolini Nina i Knina (Tininium, ἡ Τνῆνα, Teneu, in Teneno).[2] Kninski biskup nazivao se je par excellence »hrvatskim biskupom«, posve analogno kao što se je krojski biskup u arbanaskom centru nazivao i »arbanaskim biskupom«. Ovaj atribut (Croatensis, krivo u registrima čitan a i pisan Croacensis) učinio je, te se u 14. i 15. vijeku vode u evidenciji kadikad zasebno »episcopus Croatensis« i »episcopus Tininiensis«, a prvi se osim toga miješa s biskupom krojskim u Arbanu (episcopus

[1] Bilješka pripovijeda, kako su se Hrvati, poslije smrti Zvonimira kralja, dogovarali s Madžarima. Odnosni stavak glasi: Tunc rex interrogavit eos unde essent; qui uno responso responderunt: »Croates Albi sumus« [offerentes] ei principatum Spalatensem cum tota Croatia. — Čitavu ovu bilješku izdao je prvi i jedini Šišić, Priručnik I 1, 321. Njezin praizvor mogao je nastati najranije u prvoj poli 15. vijeka. Na to upućuje spomen splitskog principata, koji je dobio svoju punu konturu g. 1403. u naslovu bosanskog vojvode Hrvoje Vukčića (Lucio, Memorie di Traù 384).

[2] Tъ-ninъ i Ninia (Nunac) stoje u jezičnoj svezi. Tъ- je ilirski prefiks (arb. te »kod«). O tom Skok, Arhiv za arb. starinu I (1923) 18 i Oštir ib. 123 s.

Digitized by Google

Digitized by Google

Croensis, Croyacensis). Tomu hrvatskom biskupu plaćali su »po starom običaju« 'svi hrvatski plemići desetinu (1353). Preko duvanjskog polja zarana proširilo se hrvatsko ime u Bosnu do gornje Neretve, a od Knina do Gvozda i do rijeke Sane u bosanske »Donje krajeve«. Tu sjedi u 13. vijeku jako pleme Hrvatin, Hrvatinić na brojnim posjedima, od kojih neki (Čečva, Tuklek) svojim imenom upućuju na ilirska, odnosno arbanaska naselja.[1] Kod ovog plemena stvorilo se i vlastito ime Hrvoje, što je deminutiv imena Hrvatin. Najodličnijim nosiocem tog imena bio je veliki vojvoda Bosne i Spljeta Hrvoje Vukčić Hrvatinić († 1416). Uslijed rodbinskih veza s velmožama arbanaskog juga ime Hrvoje došlo je pače i u Skadru u modu. Katolički arbanaski velmoža Petar Spanović (1430—1457) imao je sina tog imena.

Nu da su izbojci hrvatskog centra prodirali i daleko na jug po »slovenskoj« zoni i tu se sretali sa žarenjem srpskoga centra, o tom imade izravnih i neizravnih dokaza.

Grčki pisci Skilitzes (1081) i Zonaras (1118) govore o »hrvatskom plemenu, koje neki zovu i Srbima« (*τὸ τῶν χροβάτων ἔθνος οὓς δή και Σέρβους τινες καλοῦσι*) i o »srpskom plemenu, koje zovu i Hrvatima« (*τὸ τῶν Σέρβων ἔθνος οὓς δή και χροβάτας καλοῦσι*). Ovo potonje provalilo je, po pripovijedanju Skilitza, oko g. 1075. u Bugarsku. Zonaras govori i o plemenima Hrvata u višebroju (*τά τῶν χροβάτων ἔθνη*). U mjesecu augustu g. 1203. boravi, čekajući na dozvolu prelaza kroz bizantinski Drač, bugarski nadbiskup Bazilije, poslan od cara Kalojana k papi Inocentu III. (Acta Albaniae 1, 127), u selu, »in villa Cravatochori«. To »selo Hrvata« po svoj je prilici identično s današnjim mjestom Hrvati u Donjoj Prespi. G. 1372. tuži se u Dubrovniku »Stanchus frater Cheruatini«, kako mu je Jura I. Balšić oplijenio njegovu kuću u Svetom Srgju. Sin toga Stanka, Stojan, živi g. 1388. u Skadru (A. Albaniae 2, 297).

Pod ovim vidom mogla bi jezikoslovna kontroverza, da li u arbanaskom jeziku imade pozajmica iz čakavskih primorskih dialekata (l'is ‚hrast', drińe ‚pruće', tše ‚što' ili ‚ča'),[2] dobiti novo lice. Da je na rubu arbanaske jezgre, u mješovitoj slovenskoj

[1] Thallóczy, Tanulmańyok a bosnyák bánság kezdetéről, Tört. Értekezések 20 (1908) 32 — Bos. Glasnik 20 (1908) 429 — Studien zur Geschichte Bosniens (Wien 1912) 54.

[2] Barić, Arhiv za arb. starinu 1, 205.

dukljanskoj zoni pod srpskom političkom vlašću, bilo elemenata jednakih onima sjevernije, hrvatske sfere, za to imade i nekoliko neizravnih znakova. G. 1404. spominje se u dubrovačkim spisima neki »Thomas filius Pavel Dominchovich de Pilloto partium Albanie«. Taj oblik Pavel (e za ь) ne upućuje nikako na štokavski medij.[1] Jednako je ime »Ivan«, što ga g. 1416. nose dva stanovnika sela Kupelnik u Donjem Pilotu (Ivan Sudija, Ivan Budimir), karakteristično za primorski katolički pojas od Bara (1323 Ivance, 1372 uxor Yuanni de Antibaro) i Dubrovnika (Iuan aurifex 1347) na sjever. I otac Skenderbegov naziva se u svojim srpskim poveljama »gospodin Ivan«, a tako ga zovu (Ivan Castrioth) i mletački spomenici 1407—1443. Uz prvoga od obitelji Kastriota, koji je vršio službu kaninskoga ćefalije, spominju se (1368) na dvoru gospodina Aleksandra u Avloni »Prodan vojevoda i Mikleuš«. Taj posljednji, prema svom imenu (Miklauš, Mikula), kako veli Jireček, »zacijelo je Hrvat; južni Dalmatinac, Srbin, Arbanas zvao bi se Nikola ili Nikša«.

Sve ovo što je navedeno, naravski, nije dokaz da je Bijela, a pogotovo Crvena Hrvatska bila realnost u vrijeme popa Dukljanina. Ali te dvije Hrvatske živjele su u priči primorskog pučanstva možda i na jugu od Neretve do Bara. Ta priča nosi u sebi praelemente, zajedničke gotovo svim Slavenima, donešene iz daleke pradomovine na sjeveru, iza Karpata.

Car Konstantin Porfirogenet (950) poznaje Bijele Hrvate i Bijele Srbe na dalekom sjeveru, iza Karpata, u ruskim poljanama. Nasuprot poznati su najstarijoj ruskoj kronici »Horvate bělii« na jugu. Nu u Rusiji postoji i puna paralela za Bijelu i Crvenu Hrvatsku; postoji od 15. vijeka Bělorusija s centrom oko Smolenska i Čermnaja Rus u Haliču oko Lavova.

Ime Hrvat, chъrvatъ izvodi, jedino ispravno, današnja lingvistika iz predindoevropskog imena gorja Karpat, koje ime je postalo od staroevropskog ili alarodskog *kar ‚kamen' i *p*-formanta za plural.[2] A i zagonetno ime Srbin, čini se, da dobiva najbolje tumačenje u jednom od brojnih jezika kavkaških brdina, koje su postale pravim muzejem za ostatke mnogih predindoevropskih naroda, što su negda živjeli na širokim skitskim polja-

[1] Sp. Jireček, Staat 3, 27 op. 4. — Riječ setinak u Kotoru g. 1186. ‚setinacus' (Šufflay, Städte 52).

[2] Oštir, Arhiv za arb. starinu 2 (1924) 315.

Digitized by Google

Digitized by Google

nama. Prema tomu jeziku, koji pravi plural pomoću sufiksa *-b*, ime ‚Serb' značilo bi ‚ljudi'.

Postoji, dakle, neka istinska jezgra u pričanju bizantinskog cara i barskoga popa. Izmedju obadva postoji i neka sveza. I jezgra i sveza sastoje se poglavito u muklom sjećanju doseljenih Hrvata i Srba na svoju nekadašnju sjevernu postojbinu. Nu čini se, da su se Hrvati izmedju Zrmanje i Cetine doista negda nazivali Bijeli Hrvati.[1]

Da li je snena slika o Crvenoj Hrvatskoj imala utjecaja na postanak imena drevne župe Crmnica i susjednog kraja Kučeva, a posredno i na postanak plemenskog imena Kuči (arb. kuč ‚crven'), ili su pak imena spomenutih župa služila kao podražaj za izronjenje drevnih uspomena iz pradomovine, to nije lasno odlučiti. Nu da izmedju obojega postoji realna veza, o tom nema dvojbe.

Obje »crvene župe« (Cermeniza, Cuceue) spominje pop Dukljanin. Crmnica (staroslovenski crъmъnъ, črъmъnъ ‚crven') prostirala se je uz sjeverozapadnu obalu Skadarskoga jezera s glavnim selima Trnovo, Orahovo i Godinje.[2] Ime Kučeva, prema dukljanskom popu, lijepi uz kraj bliži varoši Budvi. Nu zapravo bila su to dva imena, arbanasko i slovensko, za jednu i istu oveću pokrajinu izmedju Budve i Skadarskoga Blata. Kako je to vidjeti iz srpskih povelja za monastir sv. Nikole Vranjinskoga, u 13. vijeku tu je bila jaka mješavina slovenskoga i arbanaskoga pučanstva. God. 1278. u dubrovačkim se knjigama spominje neki »Bardogna de Coçoa de Genta«, Bardonja iz Kučeve u Zeti, koji poslije, u srpskoj povelji dolazi kao stanovnik sela Orahova (Bardonja sa dêti, Petar zlatar Kučevići).

U pogledu plemenskoga imena Kuči spominjem, da se ono Kuč, Cucci) ponajprije javlja (oko g. 1335.) u katunu Tuzi (Petrъ Kuč), a zatim u skadarskom katastru od g. 1416. kao prezime nekih stanovnika u selima skadarskoga distrikta: Sardani, Bolsa, Egressi, Ibardi (arb. bard ‚bijel', ujedno uz Bitri, Leka i Progon, staro narodno vlastito ime). U tom distriktu ležala je god. 1402. takodjer »quedam villa vocata La Barbadirossi«, god. 1641. Barbalussi, danas Barbaluši na Drinu.

[1] Danas nazivaju stanovnike krajeva s centrumom oko Metlike u Slovenačkoj »Beli Kranjci«. A baš to se je stanovništvo tokom 16. vijeka bilo doselilo s juga, iz prave primorske Hrvatske, iz Bijele Hrvatske popa Dukljanina. Valvasor naime kaže (1689): »Das dritte Volk der Einwohner (Mittelkrains) besteht in denen Krabaten, welche bei Möttling, Freienthurm, Weinitz und deren Orten herum leben. Diese kleiden sich wiederum auf besondere Weise, nämlich als echte Krabaten, gleich wie ihre Sprache recht krabatisch ist.« Sp. Klaić, Povijest Hrvata 6 (Zagreb 1922) 22.

[2] U Istri spominje se g. 1315. selo Cerminica (Minotti, Documenti ad Forumiulii 76).

Nu za punu ocjenu ovdje nabačenog pitanja valja istaći i ovo:

U povelji kralja Uroša III. za monastir Vranjinski, kod razvoda granica za selo Štitari (južno od Crmnice u Krajini), čita se stavak: »u Črlenu pešteru, ot Črlene peštere pravo u katun«. God. 1333. nalazio se kraj Bara kamenolom crvenog kamenja (incidendo sibi iuxta Antibarum lapides rubeas circa centum). U nutrini zemlje, izmedju Danja i Orošija, zvalo se je (1446) jedno selo Guricuchi (‚Crveni kamen'), romanski (1459) Piera Rossa.[1]

Još danas postoji na sjeveru i istoku Elbasana gorska pokrajina Čermenika. Od te pokrajine, po svoj prilici, nosili su biskupi propaloga grada Skampe u srednjem vijeku uz naslov »episcopi Vregenses« i ponešto iskvareni naslov »episcopi Cernicenses«. God. 1603. nalaže papa biskupu stefaniačkom, da u taj kraj (in certi paesi alli confini di Tessalia chiamati Birsenstapolis et Cermanica) odašalje svećenike, jer da ondje imade oko 4000 kršćanskih duša.[2]

Baš za ovu, takodjer staru crvenu pokrajinu bilo bi vrijedno ispitati, da li u njoj imade napadnih geoloških formacija, koje su saradjivale kod stvaranja njenog imena, ili je pak ovo čista tvorba slavenskoga sjećanja na daleku pradomovinu.[3]

[1] Ljubić, Starine 14, 54 i Listine 10, 539. Sp. Ippen. Bos. Glasnik 14 (1902) 190.

[2] Horvat, Bos. Glasnik 21 (1909) 103. Sp. Hahn, Alb. Studien 1, 81 i Jastrebov, Spomenik 41, 237.

[3] Čitavi ovaj odsječak objelodanjen je u »Obzoru« 66 (Zagreb 1925) 23. svibnja br. 138, str. 6.

Digitized by Google

Digitized by Google

29.

(Živa saradnja barskog i splitskog klera potkraj 12. vijeka. — Prvi dodiri arbanaske i hrvatske jezgre. — Tajna blagajskoga arkiva: Vodički knez Ivan Babonić u Albaniji i ugovor Filipa Tarentinskog s kraljem Urošem II. Milutinom. — Politika ugarskih Anžuvinaca; Ljudevit I. Veliki i Karlo Thopija. — Smioni pothvat korčulskog biskupa Dominika Thopije proti Dubrovniku. — Karlo Drački u Hrvatskoj. — Djordje II. Balšić kao župan Korčule i Hvara.)

Baš u vrijeme popa Dukljanina bio je, kako je gore izloženo,[1] saobraćaj izmedju barskoga i splitskoga klera vanredno živahan. Barski prelat Grgur (1173—1189), koji se je rodio i umro (1195) u Zadru, u borbi proti dubrovačkom crkvenom presizanju tražio je oslona kod nadbiskupa splitskoga, čija je metropolija obuhvatala hrvatsku narodnu jezgru. U Baru htjelo se je dokazati, da dubrovački prelat uopće nije nikakav nadbiskup, već obični sufragan splitske metropolije (1177, ex antiquis rescriptis et monumentis antecessorum et diversis a l i i s c o n i e c t u r i s veritatem perpendens, quod Salonitana ecclesia totius Dalmatie dominatum et primatum quondam optinuit). To je bilo doba kad su se u Baru najrevnije tražile, uzduž čitave jadranske obale, davne historičke reminiscencije, a i priče o političkoj i crkvenoj razdiobi. Tada oživjele su pače i uspomene na davno gotsko vladanje u Dalmaciji i Albaniji (libellus Gothorum kod Dukljanina, Goti kod splitskoga arcidjakona Tome).[2] U to je vrijeme (oko g. 1199.) i biskup svački Dominik, optužen zbog ubojstva, pobjegao pred dukljanskim kraljem Vlkanom, kako veli papinska bula, »ad partes Hungarie«.

Da je saobraćaj romanskih gradova jadranskog primorja medjusobno, a pogotovo prema južnoj Italiji bio u bizantinsko doba vrlo živahan, o tom ne može biti dvojbe. Nu politički dodir, bilo prijateljski bilo neprijateljski, izmedju hrvatske jezgre i Arbanasa nije mogao biti, već iz geografskih razloga, ni izdaleka tako intenzivan kao dodir ovih sa susjednom srpskom jezgrom. Drački je temat pokrivao arbanasku jezgru i vukao ju prema jugu i istoku. Dalmatinski temat nije pokrivao hrvatske jezgre.

---

[1] V. odsječak 23.

[2] Materijalna uspomena na tu vladavinu jest sredovječna tvrdjava Anagostum, Onogastum, danas Onogost (Nikšići) u Crnoj Gori (Jireček, Handelstrassen 72). Jokl, Geschichte der indogerm. Sprachwissenschaft III 2 (Strassburg 1917) 136 i Belićev Zbornik (Beograd 1922) 71 uzima da je arb. fare pozajmljeno iz gotskoga fara. Sp. Barić, Arhiv za arb. starinu 1 (1923) 208.

Ta je već zarana bila slobodna i gravitirala prema sjeveru i zapadu.

Politički dodir izmedju primorskog sjevera i juga nastupao je tek od časa do časa onda, kad su svjetske sile povlačile čitavu obalu u svoj vrtlog. Takav slučaj zbio se, kako vidjesmo, u doba normanske provale, još snažnije i trajnije u anžuvinsko doba,[1] kada gotovo nezavisni i nasljedni »ban Hrvata i Bosne i vječni knez zadarski« Mladen II. Šubić, u savezu s Filipom Tarentinskim i papom (1319), kooperira s čitavim arbanaskim visokim plemstvom.

U tom pogledu iznosim ovdje jedan drugi zanimljiv detalj. Taj se tiče druge jedne, jednako moćne hrvatske obitelji vodičkih knezova Babonića, kojih je vlast početkom 14. vijeka prelazila i u Sloveniju i protezala se krajevima izmedju Kupe, Save, Une, Sane i Vrbasa. Jedna grana ove obitelji, po gradu Blagaju u bosanskim Donjim Krajevima, dobila je pridjevak Blagajski.

U arkivu ove nedavno izumrle obitelji grofova Blagajskih (koji se danas čuva u Narodnom Muzeju u Budimpešti), nalazi se jedan pergamenat, koji naoko nema baš nikakove sveze s interesima ove obitelji.

Ispravu izdao je Filip »princeps Achaye et Tarenti, Romanie despotus et regni Albanie dominus« boraveći »in campis prope Bosticiam« dne 6. augusta 1306. Njome daje on punomoć svomu kancelaru, bisačkom biskupu Franji, da primi zakletvu kralja Uroša II. (ab Vrossio rege Rassie) »na ugovor sklopljen izmedju skadarskog biskupa Stjepana, poslanika rečenoga kralja« i izmedju Filipa Tarentinskoga (super certis factis et conventionibus habitis et initis inter Stephanum episcopum Scutarensem nuncium dicti regis ex una parte et nos ex alia).

Taj ugovor, kako to izričito spominje listina, bio je pisan i providjen pečatom skadarskog biskupa. Sadržaj nije mu poznat. Nu o čemu se je radilo, to je lasno naslutiti, kad se uzme u obzir, da su se nedavno (1304) Filipu bila poklonila neka arbanaska plemena na rijeci Matu, a baš donle je tada sizala vlast srpskoga kralja. G. 1308. prave poslanici Uroševi u Melunu u Franceskoj ugovor s Karlom de Valois, titularnim carem carigradskim proti faktičnom grčkom caru Androniku. Tu kralj Uroš obećaje »caru« Karlu pomoć za osvojenje bizantinskoga carstva, a ovaj obećaje

---

[1] V. gore str. 36 i 40.

Digitized by Google

Digitized by Google

kralju pomoć proti svakomu, tko bi kušao navaliti na srpsku kraljevinu, izuzev svog rodjaka Filipa Tarentinskoga. Pri tom potvrdjuje se srpskom kralju medju inim »provincija debarska sve do rijeke Mata« (contrata de Deber usque ad flumen nomine Mahat).

Što je gore spomenuta važna punomoć Filipa Tarentinskoga došla u blagajski arkiv, to se dade najbolje protumačiti tako, da se je u poslaničkoj pratnji ka kralju Urošu nalazio jedan Babonić. Držim zaizvjesno, da je to bio knez Ivan. Za njega se poslije (1324) znade, da je stajao u izvrsnim odnosima prema tarentinskom prinčipu. On je bio (1316—1322) »banom čitave Slavonije«. G. 1322. udario je »po nalogu gospodina kralja« na bana Mladena II. Šubića i postao »banom cijele Slavonije, Hrvatske i Dalmacije«.

Nu taj boravak hrvatskoga velikaša Babonića u Albaniji pokazuje i to, da su ugarski Anžuvinci aktivno zahvaćali u specifičko albanske poslove svoje kuće i prije Ljudevita I. Velikoga.

Mirom u Zadru (1358) ugarski je kralj Ljudevit Anžu prisilio mletačku republiku, da se odrekne svakog utjecaja na istočnu jadransku obalu (a medietate Quarnerii usque ad confines Duracii). Ova obala, do Dubrovnika i Kotora, ulazi posvema u sferu sjevernih Anžuvinaca, koja se pomalo proširuje i na samu Albaniju. Kao vanredno dobro upućen izvjestitelj i izvidnica prvoga reda služi im, ponajprije za Zetu, a zatim i za južnije krajeve, grad Dubrovnik sa svojom jakom trgovačkom mrežom.

Naravski da kralj Ljudevit stoji u izravnoj svezi s Dračem, dok je on anžuvinski. Njegovi glasnici prolaze onamo i kroz Dubrovnik (1366, barca que portavit Bernardum nuncium regis Duracium). Ali on već zarana imade sveze i s arbanaskim prinčipom Karlom Thopijom, koji kasnije (1379) postaje članom ugarske lige proti Mlečanima. Važnu ulogu kod ovih veza igra stric Karlov, a brat Tanuša Thopije, Dominik.

Taj Dominik posvetio se bio redovničkom zvanju. Stupio je medju dominikance, koji su došli u Drač već g. 1278. Kao takav (attendentes merita fidei fructuose religiosi viri fratris Dominici ordinis Predicatorum germani viri nobilis comitis Thopie de regno Albanie) postaje on dvorskim kapelanom i savjetnikom kralja Roberta u Napulju. Poslije (1345—1351), kao »generalni vikar svog reda za Dalmaciju i Drač« radi on, boraveći u Dubrovniku, na osnivanju samostanâ u Skadru, Kotoru i Šibeniku.

Oko g. 1358. postaje biskupom korčulskim. Ali slijedeće godine on se nalazi u Albaniji (quia ipse est et stetit iam diu in partibus Albanie). Jedna grčkim jezikom pisana isprava, kojom dominikanski samostan u Draču daje u zakup vinograde, spominje ga na prvom mjestu kod tog pravnog posla. Baš tada, po smrti Tanuševoj, došao je na vlast u kući Thopijinoj Karlo.

Čini se, da je tu, kod kuće, u sporazumu sa sinovcem, Dominik zasnovao smionu i veliku osnovu, kako da se domogne vlasti u Dubrovniku.

U sjevernoj Albaniji postojalo je tada više gradova (Drivast, Svač i Balezo, a valjada i Sappa), gdje je biskup vršio i svu svjetovnu vlast. Taj primjer zacijelo lebdio je pred očima Dominiku, kad je započeo (1360) svoje velike intrige, da se domogne vakantne nadbiskupske stolice u Dubrovniku. Kod toga bio mu je glavnim pomoćnikom neki Todor iz Drivasta.

Ali dubrovačko vijeće bilo je budno. Naslućivalo je pogibao. Upozorio ga je principijelno na takovu pogibao pokojni nadbiskup Ilija Saraka, inače patricij dubrovački († 1359). Kako pripovijeda pozniji jedan dubrovački kroničar, taj je nadbiskup prvacima dubrovačkim priopćio na smrtnoj postelji »neke tajne (arcana et occulta quaedam), od kojih, ako ne budu na oprezu, mogla bi zaprijetiti silna pogibao gradskoj slobodi; jer s najvećom lakoćom bio bi mogao i on sam steći vlast nad gradom ili ovu prenijeti na druge«.

Budni Dubrovčani uhvatili su neka pisma, što ih je pisao Dominikov pomoćnik Todor, a koja »spominju simoniju« (que faciunt mentionem de symonia). Ta pisma uzvitlala su veliku buru.

Dne 4. maja (1360) šalje grad svog kancelara k papi, da »izmoli nadbiskupa za crkvu dubrovačku«. U instrukciji poslanikovoj čita se i ovaj stavak: »A kad bi nastupio slučaj, da bi koji Dalmatinac, Arbanas, Mlečanin ili iz našeg dubrovačkog kraja htio zadobiti našu nadbiskupiju, ti im se protivi zajedno s našim prijateljima na svaki način«. Već 6. maja zaključuje veliko vijeće, da se pozove biskup Dominik da napusti grad. Dne 8. maja izagnan je Todor Drivastinac.

Dominik je naravski otišao iz Dubrovnika. Ali on je pošao ravno do kralja Ljudevita I. i ovoga tako razdražio proti Dubrovčanima, te su ovi bili prinuždeni da (16. decembra) šalju posebno poslanstvo ka kralju zajedno s »onim prijevarnim, lažnim i kri-

Digitized by Google

Digitized by Google

vim pismima, što ih je slao korčulski biskup da postane dubrovački nadbiskup« (illas proprias litteras, quas mittebat episcopies Curzulensis, fraudulentas, mendaces et falsas pro essendo archiepiscopus Ragusinus).

G. 1362. imadu Dubrovčani novog nadbiskupa. To je Genovežanin Hugo Cigala. Osnove Dominikove time su posve razorene. On postaje (1367) zadarskim nadbiskupom. Poslije g. 1374. gubi mu se trag.

Spomenuo sam,[1] da je Dominik zacijelo posredovao kod svog sinovca Karla Thopije, kad je ovaj (1368) osvojio Drač. Ovdje spominjem, da je malo nakon gubitka toga grada drački herceg Karlo postao »dux Dalmatie et Croacie« (1369—1376). Kao takav boravi on redovito u Zadru.[2] Kako je poznato, on je poslije (1385), upirući se poglavito na hrvatsko i slavonsko plemstvo, postao ugarski kralj, ali je ubrzo tragički svršio.

U vrijeme Ljudevita Velikoga i njegove borbe s Mlecima kao i u vrijeme Sigismunda i njegove borbe s Turcima posve je naravski, da su i zetski Balšići gledali na sjever. Stajali su u izravnim odnosima s banovima Dalmacije i Hrvatske (1382 unam litteram domino Balse per illum ambassiatorem domini Detrici; 1395 ambassiatoribus bani Croacie ad dominum Juram de Balsa).

Vlast Balšića pače i prelazi na dalmatinske otoke. Nakon nesretne bitke kod Nikopolja (1396) boraveći u Dubrovniku (21.—28. decembra) podijelio je kralj Sigismund Djurdju II. Balšiću naslov »princeps Albanie«[3] i imenovao ga svojim županom na Korčuli i Hvaru. Tu čast obnašao je Djurdje do konca života († mjeseeca marta 1403). Spominju se redom tri njegova vikara na Korčuli. Dva od njih barski su patriciji.

30.

(»Arbanaski ban u kraljevini Hrvata«. — Komponente ove fikcije 14. vijeka. — Sedam banova i dvanaest plemena Hrvata. — Arbanaski »štat kraljeve«.)

U gornja dva odsječka moći je naći nekoliko jačih komponenata koje su, polovinom 14. vijeka, saradjivale na oborini egzotične fikcije o »arbanaskom banu u kraljevini Hrvata«. Tu je saradjivala činjenica, što je ime Albanija u anžuvinsko doba, uslijed vanredno jakih veza s tom dinastijom, postalo kod Hrvata vrlo poznatim. Dva su bana, jedan Šubić i jedan Babonić imali izravnih sveza s Albanijom. Jedan od njih ondje je i boravio. Možda je pače zapis o toj izmišljotini i tako kasan, te je suvremen s hrvatskim hercegom Karlom Dračkim. Možda je saradjivala i fonetička veza izmedju riječi Alba i Albania, dakle Croatia Alba i grad Alba, kako se latinski, kao i svi ostali »bêli gradi«, nazivao Biograd na moru.

Spomen o toj staroj fikciji arbanaskog bana sačuvan je u registru benediktinskog samostana sv. Petra izmedju Splita i Omiša (S. Petrus de Gumai, osnovan g. 1080.), koji se čuva danas u kaptolskom arkivu u Splitu. Taj registar listina i noticija o posjedima samostanskim pisan je, beneventanskim pismom, početkom 13. vijeka. Nu on imade i više kasnijih pripisa, koji nemaju baš nikakove sveze sa samostanom. Nasuprot im sadržaj pokazuje, da su te pripise pisali ljudi, koji su ovaj registar već vrlo rano, u 14. i 15. vijeku, proučavali u šire pravno-historičke, ali posve praktičke svrhe.

Jedan takav zapis, pisan rukom 14. vijeka, na praznom mjestu ispod izvornog beneventanskog rukopisa, glasi djelomično ovako:[1] »U prošlo vrijeme bijaše običaj u kraljevstvu Hrvata, bijaše sedam banova, koji bijahu birali kralja u Hrvatskoj, kad je on umro bez djece, i to ban Hrvatske prvi, ban bosanski drugi, ban Slavonije treći, ban Požege četvrti, ban Podravske peti, ban Albanije šesti, ban Srijema sedmi« (Tempore transacto erat consuetudo in regno Croatorum: erant septem bani qui eligerant regem in Croacia quando rex sine liberis moriebatur silicet [I] banus Croacie primus, banus Bosnensis sucundus, banus Sclauonie tercius, banus Posige quartus, banus Podrauie quintus, banus Albanie sestus, banus Sremi septimus).

Kako taj pripis spominje malo zatim dvanaest hrvatskih plemena (duodecim tribus Croatorum), to nema sumnje da je radjen baš u svezi s tim interesantnim problemom, koji je postao vanredno akutan u vrijeme, kad su Anžuvinci, napose poslije

[1] V. gore str. 43.

[2] Klaić, Hrvatski hercezi i banovi, Rad 142, 149—154.

[3] G. 1428. podjeljuje car Sigismund Djurdju Brankoviću naslov »princeps, dux ac despotus regni Rascie et Albanie«. (Jorga, Notes 2, 239.)

[1] Faksimile izdao Šišić, Priručnik I 1, 380. Sp. Novak, Scriptura Beneventana 37.

Digitized by Google

Digitized by Google

g. 1345., stali provoditi strogi feudalni centralizam u Hrvatskoj. O tom govorim više na drugom mjestu.[1]

Ovdje spominjem, da je broj 7, iako daleko manje općenit od broja 12, poznat u južnim krajevima baš u svezi s vladarima. Car Konstantin Porfirogenet donosi imena vodja, koji da su Hrvate doveli u novu postojbinu. Tih vodja je sedam: petero braće i dvije sestre. Nezavisno od toga kaže arcidjakon splitski Toma, da su se u doba doseljenja Hrvati raspadali »na sedam ili osam plemena plemića« (septem vel octo tribus nobilium). Tomko Marnavić (oko 1630) govori o 7 bosanskih kraljeva.[2] Prema pučkom shvaćanju sjevernih Arbanasa svijet je razdijeljen »medju cara i sedam kraljeva« (n'der t'mretit e t'štat krajleve). Proti caru podiglo se sedam kraljeva, veli arbanaska pjesma:

baš te mreti kenka hi
kist' kerkue štat kralji.[3]

---

[1] Vidi gore odsječak 12.

[2] Horvat, Bos. Glasnik 21 (1909) 359.

[3] Steinmetz kod Patscha, Zur Kunde 3 (1905) 18 i 51; Nopcsa ib. 11 (1910) 6.

VIII.

Arbanasko-srpski bojarski fermenat.

31.

(Plemenski poglavice i bizantinski stratioti u vrzinom kolu svjetske politike. — Sevasti i milites na bizantinskom području. — Sudbina obitelji Bliništi i Jonima na dohvatu srpskih kraljeva. — Jaka kuća pravih Dukadžina. — Velikaši arbanaskog juga i centruma: Arianiti, Musaki, Matarango, Gropa, Thopija.)

Kad Anžuvinci (1272) dolaze u Drač, bizantinska je državna retorta već napola bila rastočila drugotni sloj plemena, što se je, nakon ilirskih, stvorio na ovom tlu.[1] Oni tu nalaze moćne plemićke obitelji. Ugovaraju s plemstvom sebasta, u koje se pretvorili plemenski poglavice (1272—1274 savasto Maurus Scura, sevastus Petrus Leti, sevastus Petrus Missia, savasto Alexius Arianiti, savasto Tanusius Bessossia) i s plemstvom vitezova (1272 Vlado Blinisti miles, Theopia miles), koje je niklo na feudalnim zemljištima bizantinskih stratiota ili pronijara.

Ovo albansko plemstvo Anžuvinci nazivaju skupnim imenom »comites et barones (et feudatarii) regni Albanie«. U stoljetnom kreševu dvaju svjetova, služeći čas velikom istočnom caru, čas papinstvu, čas Anžuvincima ili srpskim Nemanjićima, postaje u 14. vijeku gdjekoji od tih sevasta protosevastom, protoalagatorom, dukom, pače despotom, papinskim ili anžuvinskim grofom (comes) i maršalom, srpskim kaznacom i županom veljim, a nakon raspada Dušanova carstva i posve nezavisnim dinastom.

Naravski da je ovakovo laviranje izmedju velesila bilo puno smrtnih opasnosti i da je mnoga nadobudna sevastska obitelj, spomenuta još prigodom dolaska Anžuvinaca, već u prvim počecima svoje »svjetske politike« temeljito nastradala (Bracca, Bessossia, Clange, Leti, Limi, Verona). Gdjekoja je skršena naglo

---

[1] V. gore str. 59.

Digitized by Google

Digitized by Google

u naponu snage, kad se je već visoko bila uspela kroz niz generacija.

Takova obitelj bila je **Bliništi** (u ispravama redovito iskvareno: Bleuisi, Bleuisti, Bletisti, Blevisci)). Područje ove obitelji ležalo je izmedju riječice Gjadri kraj Leša (1416 selo Bliništi, s crkvom sv. Stjepana 1610; ime sela od arb. bl'ini ‚brijest') i slavne opatije sv. Aleksandra (de Monte) na Svetom Brdu Mirditâ.

Pradjed ove obitelji Vlado, valjada iz plemena Matjana (Matesei), javlja se (1274) kao bizantinski stratiot (miles). Ponajprije pristaje uz Anžuvince, nu malo zatim pridružuje se Srbima, što mu donosi naslov »kaznac«. God. 1279. uhvaćen je taj kaznac od dračkog kapetana i u lancima prepraćen u Brindiz. Nu to je za njega tek mala nezgoda. God. 1304. dobiva on napuljsku diplomu, kojom postaje »comes« (comitatus onore decoravimus, ut inter alios regni Albanie nobiles refulgeas), dok sin njegov, koji već nosi posve zapadnjačko ime Guillelmus, postaje maršalom Albanije (marascallum regni Albanie duximus ordinandum). Ovom Vilimu uspijeva (1319), da k svojim zapadnim naslovima pridruži i onaj bizantinskog protosevasta. Jedan njegov rodjak, Kalojan Bliništi (1304—1319) nosi naslov »comes«. Ali u velikoj buni, što ju uzduž čitavog Jadrana, počev od hrvatskog Mladena II. Šubića na sjeveru pa do arbanaskih Matarenga izmedju Škumbija i Dievalija i do Musakija kraj Avlone i Klisure, podjaruje papinska stolica (1319—1336) proti Srbima, iščezava ova obitelj zavazda. Kod njena uništenja, osim srpskog kralja, čini se, da su svojski saradjivali Dukadžini, a napose Topije.

Istodobno s Bliništima, ali tek privremeno, iščezava i obitelj **Jonima** (Gonoma, Guonimi) u osobi Vladislava Jonime, župana Duklje i primorske Albanije (1319 papinska bula: dilecto filio Bladislao Gonome, Dioclee et Maritime Albanie comiti), koji g. 1303. živi na dvoru srpskog kralja, a bez dvojbe je potomak »sevasta Jonime«, što ga spominje anžuvinska isprava od g. 1274. Kako se iz naslova papinske bule vidi, župan Vladislav bio je katolik. Obitelj Jonima javlja se ponovno početkom 15 vijeka oko gradića Danja i Šatija na Drinu, ravnopravna s ondješnjim Zaharijama (1365 Nikola Zaharija kaštelan Budve) i Dušmenima (1403) u Gornjem Pilotu, koji samostalno ili kao mletački vazali drže stražu proti Turcima.[1]

[1] Sp. gore str. 49.

Obitelj **Dukadžin** zadržala je do u tursko doba značaj zadruge, pače bratstva. Valjada kao pristalica bizantinskih Paleologa, ali možda i kao stjegonoša ili vojvoda u vojsci srpskog kralja, stekao je eponim ove obitelji Gin Tanuš naslov »duka« (1281 ducam Ginium Tanuschum Albanensem). I on je bio zarobljen od dračkog kapetana. Poslije, kako se čini, ubijen je od katoličkih brdjana pod vodstvom benediktinskih opata u Trafandiju (Nderfandene). Velika ova zadruga (špija e fort) vladala je u krajevima izmedju Leša i Fandija, a glavno sijelo bilo joj je u samoj varoši (ne u akropoli, koja je g. 1396. stara ruševina) Lešu na ušću Drina. Kod predaje ove varoši Mlečanima (1393) spominju se brojni »propinqui, consanguinei ac germani«. Jedan ogranak te glavne, leške linije, valjada potomci Tanuša II. Dukadžina, sina Leke I., bili su gospodari u Perlatu (1402). Osim ovih, kako Musachi veli, pravih Dukadžina (la casa dei veri Ducagueni) bilo je još drugih linija (questi altri Ducagini). Takova jedna (Nicolaus Tuderovich Duchaghin) spominje se g. 1377. U Lešu održali se oni daleko u tursko doba.

Potpuni proces od poglavice plemena i bizantinskog stratiota do nezavisnih dinasta obavile su napose obitelji Arianit, Musaki, Matarango, Gropa i Thopija.

Po izvorima najdublje u prošlost dade se slijediti trag čuvene obitelji Arianit. Sijelo njezino kao i plemena, iz kojeg je potekla, nalazilo se je na današnjoj riječici Janici (flumen Argyas, φρούριον 'Αργύας) kod današnjeg sela Aranitas.[1] U strašnim bojevima, što ih je proti Bugarima baš na tlu Makedonije i južne Albanije vodio car Vasilije II. (996—1025), istakao se je kao bizantinski vojskovodja »patrikij David Arianitas«.[2] U prvo anžuvinsko doba (1274) Arianiti su sebasti, nu već Vilim Arianit spominje se g. 1319. u papinskoj buli (Guillermo Aranite protholegaturo) kao bizantinski protoalagator.[3] Taj »Guilelmus de Albania« uhvatio je g. 1283. suprugu anžuvinskog kaštelana u Avloni, Mahaldu, i držao je u tamnici, da ju uzmogne izmijeniti za svoju suprugu, koju je kaštelan držao zasužnjenu u avlonskom

[1] Sp. gore str. 56.

[2] Cedrenos ed. Bon. 459, 463, 467. Sp. Šufflay, Vjesnik hrv. arkiva 17 (1915) 278.

[3] Da je πρωτοαλλαγάτωρ isto što je i zapadnjački maršal, to proizlazi iz natpisa u Mistri (Miller, The Latins 119). Za alagatore u Srbiji i Bugarskoj v. Jireček, Staat 1, 17.

Digitized by Google

Digitized by Google

kaštelu. U 15. vijeku »Golem Arianit-Komnen«, slavan gotovo kao Skenderbeg, vlada od Mokre na Ohridskom jezeru preko Špatnije sve do Valone i Kanine. Izričito potvrdjuje mu (1451) aragonski kralj pokrajinu Musakiju.[1]

Arianiti u neku su ruku takmaci moćne obitelji Musaki, kojoj je koljevka stajala u okolici Valone, u tako zvanoj Musakji Vljores. Prezime ovo čini se, da je grčkog podrijetla. Hahn[2] vidi u njemu novogrčki deminutiv imena Muza, Mojsija. Svakako nije plemensko, već gradski nadimak. Prvi od te obitelji spominje se u ispravama (1280) »Johannes dictus Musac«. Uhvaćen je kao veleizdajnik zajedno s Vladom Bliništijem, ali je na molbe arbanaskog plemstva (ad instanciam nobilium virorum Durachii et Albanie) domala pušten na slobodu. Njegov rodjak (sin ?) Andrija I. drži uz Anžuvince, boravi sa ženom i djecom u kaštelu avlonskom. G. 1319. nosi on naslov maršala Albanije; istodobno je njegov sin Todor I. »Pletenica« (Chiscetisi) bizantinski protosevast. Njegov rodjak Mentul Musaki (Mentulo Musatio comiti Clissanie) drži grad Klisuru (Clausura) na Vojuši. Andrija II. dobiva od cara Andronika III. najviši naslov bizantinske dvorske ljestvice, naslov despota. Predana mu je, kako pripovijeda Giovanni Musaki (1510), zlatna bula i prijestolje, u koje je bio biserom izvezen carski grb. Kao despot pregovara on (1336) u ime svih od svoje krvi (vos et filii vestri aliique consanguinei vestri) s Anžuvincima u Draču, gdje imade takodjer posjeda. To je vrhunac obiteljske moći, koja tada siže do Drača na sjever, pa duboko u Epir, a preko Berata do Kostura na istok.

Despot Andrija, kako pripovijeda Giovani (1510), pokopan je u crkvi sv. Antuna u Draču. I Andrija III. boravi redovito u Draču (1388—1393). Tu se tada spominju i neke druge poglavice arbanaske (1392 sunt extra Durachium multa capita Albanensium et similiter in civitate). S još nekim odličnicima drži taj Andrija (1388) glavne utvrde varoši Drača (cum illis baronibus in quorum potestate sunt fortilicie Durachii), naravski u ime Djurdja Thopije, koji sjedi u kaštelu. U mletačkim aktima spominje se Andrija, još uz četvoricu dračkih velikaša, kao glavni

[1] Amettler y Vinyas, Alfonso V. de Aragon en Italia (Gerona 1903) 2, 50; Cerone, archivio stor. Napolitano 28 (1903) 174.

[2] Reise Drin-Vardar 290. Sp. ime »Robertus Muzo« 1329 u Valoni (Acta Albaniae 1, 739).

pouzdanik mletački kod priprema za preuzimanje Drača. Na jugu stoje u to vrijeme grane ove obitelji u kavzi s gospodaricom Valone, gospodjom Komnenom, udovom Balše II. a kćerju despota Jovana Komnena Asena, brata srpske carice Jelene (1390 dum ipsa domina seu gentes sue cepissent quendam Nicolaum Musaicium qui dominabatur turri de Dievali). Na početku 15. vijeka glože se s Niketom Thopijem, kojeg g. 1412. Todor II. Musachi drži zasužnjena.[1]

Krajevi izmedju Vrega (Škumbija) i Dievalija napose provincija Slanica s glavnim pristaništem na ušću Vrega, koje se nazivalo Caravastassi (*χαραβύστασις* pristanište za brodove, 1570 đes Karavasti ‚ustava Karavaste'),[2] pripadali su u 13. i 14. vijeku obitelji Matarango, Materango. U nutrinu sizala joj je vlast preko glasovitog monastira Panagia tis Apollonias kod ruševina drevne Apolonije (1297 positis mercacionibus in domibus buvalcariorum dela Polina homines Matarengi de Caravastassi qui sunt sub dominio domini imperatoris violenter et malo modo arrobaverunt eos). Medju mnogim velikašima arbanaskim, koji se g. 1274. poklanjaju Anžuvincima, ili su »Paulus miles« ili »sevasto Blasius« ili obojica zajedno članovi ove obitelji Matarango. Kod nje su oba ova imena u običaju. G. 1304. pokorava se jedan Matarango (Materanges fideli suo) Filipu Terentinskom. To je zacijelo Pavao, na kojeg je upravljena bula papina od g. 1319., uperena proti srpskom kralju Urošu II.

Vlast ove obitelji postizava svoj vrhunac pod Blažem II. (1358—1367). On nosi god. 1365. naslov sebastokrator. Darovao mu ga je zacijelo srpski car Simeon. Poslije njegovi smrti[3] okupirao je zemlje Karlo Topija. Tek nešto je održao sin sebastokratorov Ivan. Njega biraju god. 1386. Dubrovčani svojim gradjaninom. Obitelj ovu preslojiše krvnim vezama posvema Musaki, od kojih se na Vregu već g. 1371. spominje Djon Musaki (Mentulus Lussi et Yon frater eius de li Musachi cum aliis hominibus de Lu Vrego). To je zacijelo »signor Gino«, sin Andrije III., otac Andrije IV., koji je bio djed kroničara Giovani Musachija.

Pendant Mataranga u nutrini zemlje bila je obitelj Grops, prvotno susjed Bliništija u mirditskim gorama oko današnjeg sela Kraje sve do ohridskoga jezera, a možda i do gornjeg Dije-

[1] Jorga, Notes 2, 134.

[2] Sufflay, Städte und Burgen 32.

[3] Prema Orbiniju (Il regno 189) god. 1371.

Digitized by Google

Digitized by Google

valija. G. 1273. potvrdjuje napuljski kralj Karlo I. sebastu Pavlu Gropi (nobili viro sevasto Paulo Gropa) »casalia Radicis maioris et Radicis minoris, nec non Cobocheste, Z u a d i g o r i c a, Sirclani et C r a y e, Zessizan sitam in valle de Ebu«. Vlast njihova tendira prema jugu. Oni postaju susjedi Arjanita i Špata. Po smrti kralja Vukašina javlja se velji župan Andrija Gropa (na ohridskom natpisu od g. 1378. *μέγας ζούπανος 'Ανδρέας ὁ Γρῶπα*) kao gospodar, posljednji kršćanski gospodar Ohrida prije turske okupacije. Obitelj iselila se pod Zaharijom Gropom (Croppa) u Italiju pod okrilje napuljske vlasti.[1]

Bizantinsko feudalne početke imade obitelj T h o p i j a, koja od g. 1368. do 1392. vlada uz neke prekide nad Dračem, a naravski i u Kroji. Prvi Thopija, koji se spominje u listinama, bio je pronijar na području staroga i centralnoga plemena Arben (1274, Theopia miles). Još danas postoji selo istoga imena na jednom pritoku Išmija izmedju Tirane i Kruje. Velike usluge morala je ta obitelj iskazati papinskoj stolici, jer zacijelo po nagovoru krujskog biskupa Andrije (1318 do 1334) dariva papa Ivan XXII. Tanušu Thopiji grofovski naslov i područje izmedju rijeke Mata i rijeke Škumbi.[2] Taj Tanuš I. oženio je naravnu kćer (una figliola bastarda) napuljskog kralja Roberta, što ga je, kako pripovijeda Giovanni Musachi (1510), poslije stajalo glave. U trojezičnom, grčkom, latinskom i srpskom natpisu monastira Šin Gjon kraj Elbasana veli (1381) Tanušev sin Karlo, da potječe »iz krvi kralja franceskoga«. On je već posve nezavisan vladar: čuti se, kako mu kaže i ime Karlo, Anžuvincem, nazivan je od Mlečana »catolicus princeps Albanie«, od Srba »župan velji« (1374 u papinskoj listini »magnus comes«). Jedini njegov sin Gjuro umro je malo nakon predaje Drača (1392) Mlečanima. Time je izumrla muška loza velikog prinčipa.[3] Ali je ostala pobočna loza Tanuša II. Thopije, koji se spominje g. 1389. Niketa Thopija († 1415), koji je g. 1402. oteo Kostadinu Balšiću i Jeleni Thopiji Kruju, zacijelo je sin ovoga Tanuša.

[1] Acta Alb. 1, 300. Hahn, Reise Drin-Wardar 284; Hopf, Geschichte 2, 157 A.

[2] V. gore str. 42.

[3] V. gore str. 47.

32.

(Plemstvo ratnika, čelnika i katunara na srpskom području. — Zadnji srpski gospodari Avlone. — Zetski Balšići 1360—1421 i Stjepan Balšić Maramonte 1419—1444. — Dinastije Crnojevića i Kastriota.)

Ponešto različita je geneza sjevernijih dinasta, napose onih iz Zete. Milieu, u kojem su oni nikli, za sto je godina mladji. Ovi krajevi tvore već od oko konca 11. vijeka sastavni dio srpske države. Obitelji ne vuku lozu od bizantinskih sevasta, već od srpskih župana i ćefalija. Uspon im je vanredno brz. U sparini, koja nastaje raspadom Dušanova carstva (nakon 1355), ove obitelji, da dozriju, ne trebaju dugi niz djedova. To su skorojevići iz kruga malih ratnika, koji gdjekad u jednoj jedinoj osobi zgušćuju proces generacija. Na čitavom području bivšeg srpskog carstva niču ovakovi tipovi. Najbolji primjer pruža za to kralj Vukašin i njegov brat Uglješa. Vukašin pod carem je Dušanom (1350) župan u Prilepu. Car Uroš imenuje ga despotom i odjednom (1366) on se kraj svog cara ispoljava kao kralj. Njegov brat Uglješa nosi naslov despota sa svim atributima carskog dostojanstva.

Pravi sjeverni skorojević bio je Žarko M r k š i ć, koji je pod carem Urošem (1357) upravljao ovećom pokrajinom na Bojani. Oženio je Teodoru, kćerku sevastokratora Dejana, sestru gospodina Kostadina, gospodara istočne Makedonije. Po njegovoj smrti udala se Teodora za Djordja I. Balšića. Sin Žarkov, Mrkša (il rè Marchisi kod Musachija) oženio se s Ruginom, kćerkom Balše II., postao je gospodarem Avlone i Kanine (1396—1414). Iz ruku ove srpske dinastije prelazi Avlona u turske ruke.

Braća B a l š i ć i (Stracimir, Gjorgje I. i Balša II.) javljaju se počev od g. 1360. kao župani u Zeti, najprije u Budvi i Baru, zatim u Skadru, Ulćinju i Prizrenu (1372), a gotovo istodobno, preko ženitbenih veza, u Avloni i Beratu. Moć ove obitelji postizava vrhunac oko g. 1383., kad Balša II. (il rè Balsa kod Musachija) osvoja Drač i uzime naslov »duka dracki«. Otac ove troje braće bio je siromašan vlasteličić; pod carem Dušanom posjedovao je jedno jedino selo u Zeti.

Balšići su rumunjskog ili vlaškog podrijetla, slove kao Arbanasi, vode srpsku kancelariju i smatraju se baštinicima srpskoga carstva. Treća generacija već je u propadanju. Nakon smrti Balše II. (1385) ne drže više ni Drača, ni Avlone, ni Berata.

Digitized by Google

Turci, pa onda i Mlečani (1396) dobivaju Skadar. U četvrtoj generaciji gasne (1421) ta zetska obitelj.[1] Neko vrijeme igra još ulogu apulska grana te obitelji, jer historicima zagonetan neki Balšić, kojeg Mlečani i Dubrovčani (1419—1444) izmjenice zovu: Stephanus, Stiepan, Stipan Balse, de Balsis i Stephanus de Maramonte, bez dvojbe je sin nesretnoga Kostadina Balšića i Jelene Thopije.[2]

Da je ovaj bračni par imao sinova, to svjedoči mletački dokumenat, kojim se Kostadinu obećaje (1401) mletačko gradjanstvo (ipsi cum filiis). Stoji i to, da je Jelena Thopija imala rodjaku Mariju Thopija, udatu za Filipa, moćnog apulskog baruna napuljskog kralja, iz starodrevnog roda Maramonte.[3] Zacijelo ovamo, u Lecce ili Otranto, pošla je Jelena iz Mletaka, gdje je bila riješena svake sukrivnje za rad pogubljenog supruga. Tu je ona, kod Maramonta, odgojila svog sina Stjepana.

Čudnovat je bio to, bjesomučan, prevrtljiv i nemiran duh, u savezu i neprijateljstvu sa cijelim svijetom. Najprije stoji on u usku savezu s Balšom III. Stracimirovićem pak je smatran njegovim vazalom i baštinikom. Dne 3. juna 1419 čita se u tajnim spisima mletačkog senata zaključak, da valja pod svaku cijenu (per omnem viam et modum possibilem) dati ubiti Balšu III. U tu svrhu stavlja se ponovni prijedlog, da se za to pokuša predobiti Stjepan Maramonte, kojemu da se obeća 4000 dukata i baština umorenoga. No Balša III. umro je godine 1421. naravnom smrću, našto se je Stjepan vratio u Apuliju.

Ali početkom g. 1427. dolazi on odanle dubrovačkim brodom opet u Zetu i domala je, od Leša do Drivasta, sve u plamenu. Svezao se s Tanušem Malim Dukadžinom, pa s Gojčinom Crnojevićem, a svojski ga podupire Koja Zaharija. Zadaje trista jada Mlečanima, srpskom despotu, Turcima, napuljskom kralju, banu Matku Talovcu.

Dne 1. januara 1430 stvaraju Mlečani tajan zaključak; razpisuju ucjenu od 500 dukata i dva konja na njegovu glavu, »jer bi prestao glavni uzrok svih zala u Albaniji, kad bi nestalo Stjepana Maramonta, buntovnika naše općine« (quia principlis cessatio omnium novitatum Albanie esset, si Stephanus Maramont, rebellis nostri communis, de oculis omnium tolleretur).

[1] Sp. gore str. 50.
[2] Sp. gore str. 47.
[3] Jireček, Geschichte der Serben II 1, 72.

Dne 3. februara sva je Albanija osim utvrda u rukama Maramonta, a već 2. decembra 1430 dolazi on glavom pred senat i nudja ovomu svoju službu uz bilo kakove uvjete. Mlečani smatraju za dobro, da ta osoba ostane »kod njih na njihov posluh« (penes nos ad nostram obedientiam) i zadrže ga kao kondotijera. Pošao je u Lombardiju kao četnik banderija od 30 konjanika, ali se opet posvadio s Mlečanima i mijenjao redom službe kod prerazličitih vlastodržaca. U Mlecima imao je vlastitu kuću. Dne 1. maja 1444 zauzima se u Mlecima za nj preko svojih poslanika kralj sicilski. Mlečani se tomu čude, jer taj se je čovjek, vele oni, pokazao ratobornim (bellicosus) spram svih svojih gospodara, spram kralja bosanskoga, srpskoga despota, kneza Matka Talovca i njegove braće, pače je bio jedared i turski kletvenik.

Pravim nasljednicima zetskih Balšića postaju srpski despoti, odnosno Crnojevići.

Iz velikog zetskog bratstva, iz pastirskog katuna Crnojevići (Zernoevichi chiamadi Giurasi) iskače najprije njihov poglavica Gjuraš, koji se g. 1326. spominje kao čelnik na dvoru srpskoga kralja. Po tom Gjurašu ili Kalogjorgju katun nosio je i ime Gjuraševići. U drugoj poli 14. vijeka dolazi do moći Radič Crnoje. On je 1371 ćefalija Gjurgja I. Balšića u Budvi. G. 1389. buni se on proti svojim gospodarima (factus est sibi rebellis) i pogiba (1396) u bitci s Gjorgjem II. Balšićem. Uz ovu »jaku kuću« Crnojevića drži se neko vrijeme i čitavo bratstvo. Ali g. 1425. Stjepan Crnojević, savremenik Kastriote Skenderbega, pravi je dinasta, jedini gospodar čitave Gornje Zete (capitaneus et voivoda Zete Superioris). Posljednji od Crnojevića, Skenderbeg već je Muhamedanac. Piše se »sandžak Crne Gore i vsoj dioklitijanskoj zemlji gospodin« (1523).

U Avloni, na dvoru despota Jovana Komnena-Asena (1350 do 1363), šurjaka cara Dušana i brata bugarskog cara Jovana Aleksandra, stajala je kolijevka moći Kastriota. U jednoj srpskoj povelji »avlonskog i kaninskog gospodina« Aleksandra, valjada sina despota Jovana, spominje se (1366) »ćefalija kaninski Kastriot«. Kako mu ime pokazuje, taj ćefalija bio je podrijetlom Grk. Zacijelo od Balše II. (oko g. 1383.) dobio je on u léno dva sela u srednjoj Albaniji na Matu. Njegov potomak, »gospodin Ivan« u srpskim poveljama, »Ivan Castrioth« u mletačkim spomenicima (1407—1443) spominje se već rano kao »dosta moćan gospodin u krajevima Albanije«. Kad Kruja (1415) dolazi

Digitized by Google

Digitized by Google

u turske ruke, postaje on turskim vazalom. Sin pak njegov Gjorgje, koji je (prije g. 1428.), prolazno, kao turski talac prešao na islam i dobio ime Skenderbeg, postaje najmoćnijim dinastom Albanije († 1468).

33.

(Balkanska mreža aristokratske krvi: Karakteristika albanskog visokog plemstva. — Princip seniorata, tragovi matrijarhata, primogenitura. — Dvor, trojeska kancelarija, grbovi i genealogije. — Obitelj Angela. — Arbanaski Kosače. — Skenderbeg i njegova slava. — Obitelj Spanovića. — Propast državnih jezgrica. — Geografski spomenik.)

Sve ove i još neke druge obitelji Albanije i Zete u 15. vijeku povezane su medjusobno jakim i mnogostrukim vezama krvi.

Podrijetlo s majčine strane biva, u važnijim slučajevima, osobito u slučaju kad ova strana nema više muške loze, posebno isticano vezanjem prezimena očeva i majčina kao u Matarango-Musachi, Musachi-Thopia, Thopia-Arianit-Komnen.

Nu te obitelji su u srodstvu i s velikim dinastijama Paleologa, Nemanjića, Asjena i Anžua. U rodu su s despotima janinskim na jugu pa s Lazarevićima i Brankovićima, s bosanskim hercezima Sandaljem Hranićem i Stjepanom Vukčićem (il signor erceho), a preko ovih i s hrvatskom aristokracijom na sjeveru. Hrvatski velikaš Mladen III. Šubić († 1348) imao je Jelenu, sestru cara Dušana, za ženu. Druga sestra careva Eudokija bila je supruga sebastokratora Dejana i majka Teodore Balšić. Silnu ovu mrežu krvi, koja se dade kontrolirati i ispravama, odmata čudesna »Povijest kuće Musaki« (1510), u kojoj se slijevaju sjajne tradicije Bizanta, Bugarske, Srbije, Albanije i Zete.

Sve ove obitelji po krvi su ravnopravne. Tek o osvajačima, koji početkom 15. vijeka kao plemenski vodje zauzimaju Epir i udaraju svoje rezidencije u Arti, Argirokastru, Janini i Lepantu, govori Giovani Musachi s neke visine nazivajući ih »signori da per se«. Tako naziva on napose gospodara Zardarije Vuga, Vonga (pogrješno u ediciji i Kongo, Drugo), čiji je sin Pavao Zardari oženio jednu Musaki. Taj Vęgo nije nitko drugo nego Serb-arvanito-bulgaro-vlah *Βογκόης* janinske kronike.[1]

Princip seniorata bio je prvotno i kod Arbanasa u običaju, jednako kao kod Slovena i u madžarskoj dinastiji Arpadovića.

---

[1] V. gore str. 69. Obadva identificirao je već Hopf, Geschichte 2, 103 A.

Potkraj 12. vijeka vidi se tomu jasan trag. Progon, arhont Arbana s centrumom u Kruji, imao je dva sina: Gina i Demetrija. Po smrti Ginovoj dolazi do vlasti Demetrije, u papinskim bulama (1209) nazivan »iudex Albanorum«. Njegova supruga bila je Komnena, kći srpskog velikog župana i poznijeg kralja Stjepana Prvovjenčanoga i Eudokije kćeri cara Aleksija III. Poslije (oko 1253) vidja se u tom kraju, kako je to razložio Drinov, i neka vrsta naslijedja u ženskoj liniji.[1] Primogenitura prodrla je posvema tek u dodiru s Anžuvincima (1381 Karlo Thopia »cum illustrissimo suo filio primogenito«). Anžuvinski utjecaj vidi se u imenu Karlo kod Thopija i u imenu Vilim kod Bliništija i Arjanita.

Svaka od ovih obitelji sačinjava pravu državnu jezgricu. Sve one drže dvor, na kojem se kreću podložni vlastelini i vlastelčići (zentiluomini, boiari); imadu svoje ministre financija (protovestijari), kancelare (logofeti) i »dijake«; vode upravu preko ćefalija i vojvoda.

U njihovim ispravama sastaju se sva tri pismena jezika Evrope: latinski, grčki i slavenski. Tipičan primjer za to jest trojezičan natpis Karla Topije (1381) u monastiru Šin Gjon kraj Elbasana. Na sjeveru dominira srpska kancelarija, na jugu grčka. Latinski jezik gasne. G. 1434. javljaju Dubrovčani caru i ugarskom kralju Sigismundu, da Andrija Topija imade samo »slavenske kancelare« (sclavonos cancellarios), pa da zbog toga mora careva pisma dati čitati od latinskih notara u primorskim gradovima, poradi čega sadržaj pisama ne ostaje tajan. Ne samo Balšići, već i Dukadžini (1387) i Kastriote (1422) imadu slavensku kancelariju. Ali Ivan Kastriot kao vazal turski dopisuje i s Mlecima grčki.[2] Niketa Thopija potpisuje (1408) jedan latinski ugovor s Mlecima grčki. Musakima izdaju i Anžuvinci grčke povelje (1336 et ecce pro maiori certificacione vestra de omnibus convencionibus fieri vobis mandavimus litteras in greca lingua scribendas). Članovi ove obitelji pišu još g. 1481. grčka pisma hercegu Kalabrije.[3]

---

[1] Acta Albaniae 1, 150.

[2] 1428, »que fuerunt translata de greco in latinum per dominum Admaratum et presbiterum Dimitri, ambaxiatores magnifici domini Ivani Castrioti« (Jorga 1, 474).

[3] V. gore str. 65.

Digitized by Google

Digitized by Google

u turske ruke, postaje on turskim vazalom. Sin pak njegov Gjorgje, koji je (prije g. 1428.), prolazno, kao turski talac prešao na islam i dobio ime Skenderbeg, postaje najmoćnijim dinastom Albanije († 1468).

33.

(Balkanska mreža aristokratske krvi: Karakteristika albanskog visokog plemstva. — Princip seniorata, tragovi matrijarhata, primogenitura. — Dvor, trojaka kancelarija, grbovi i genealogije. — Obitelj Angela. — Arbanaski Kosače. — Skenderbeg i njegova slava. — Obitelj Spanovića. — Propast državnih jezgrica. — Geografski spomenik.)

Sve ove i još neke druge obitelji Albanije i Zete u 15. vijeku povezane su medjusobno jakim i mnogostrukim vezama krvi.

Podrijetlo s majčine strane biva, u važnijim slučajevima, osobito u slučaju kad ova strana nema više muške loze, posebno isticano vezanjem prezimena očeva i majčina kao u Matarango-Musachi, Musachi-Thopia, Thopia-Arianit-Komnen.

Nu te obitelji su u srodstvu i s velikim dinastijama Paleologa, Nemanjića, Asjena i Anžua. U rodu su s despotima janinskim na jugu pa s Lazarevićima i Brankovićima, s bosanskim hercezima Sandaljem Hranićem i Stjepanom Vukčićem (il signor erceho), a preko ovih i s hrvatskom aristokracijom na sjeveru. Hrvatski velikaš Mladen III. Šubić († 1348) imao je Jelenu, sestru cara Dušana, za ženu. Druga sestra careva Eudokija bila je supruga sebastokratora Dejana i majka Teodore Balšić. Silnu ovu mrežu krvi, koja se dade kontrolirati i ispravama, odmata čudesna »Povijest kuće Musaki« (1510), u kojoj se slijevaju sjajne tradicije Bizanta, Bugarske, Srbije, Albanije i Zete.

Sve ove obitelji po krvi su ravnopravne. Tek o osvajačima, koji početkom 15. vijeka kao plemenski vodje zauzimaju Epir i udaraju svoje rezidencije u Arti, Argirokastru, Janini i Lepantu, govori Giovani Musachi s neke visine nazivajući ih »signori da per se«. Tako naziva on napose gospodara Zardarije Vuga, Vonga (pogrješno u ediciji i Kongo, Drugo), čiji je sin Pavao Zardari oženio jednu Musaki. Taj Vęgo nije nitko drugo nego Serb-arvanito-bulgaro-vlah Βογκόης janinske kronike.[1]

Princip seniorata bio je prvotno i kod Arbanasa u običaju, jednako kao kod Slovena i u madžarskoj dinastiji Arpadovića.

---

[1] V. gore str. 69. Obadva identificirao je već Hopf, Geschichte 2, 103 A.

Potkraj 12. vijeka vidi se tomu jasan trag. Progon, arhont Arbana s centrumom u Kruji, imao je dva sina: Gina i Demetrija. Po smrti Ginovoj dolazi do vlasti Demetrije, u papinskim bulama (1209) nazivan »iudex Albanorum«. Njegova supruga bila je Komnena, kći srpskog velikog župana i poznijeg kralja Stjepana Prvovjenčanoga i Eudokije kćeri cara Aleksija III. Poslije (oko 1253) vidja se u tom kraju, kako je to razložio Drinov, i neka vrsta naslijedja u ženskoj liniji.[1] Primogenitura prodrla je posvema tek u dodiru s Anžuvincima (1381 Karlo Thopia »cum illustrissimo suo filio primogenito«). Anžuvinski utjecaj vidi se u imenu Karlo kod Thopija i u imenu Vilim kod Bliništija i Arjanita.

Svaka od ovih obitelji sačinjava pravu državnu jezgricu. Sve one drže dvor, na kojem se kreću podložni vlastelini i vlastelčići (zentiluomini, boiari); imadu svoje ministre financija (protovestijari), kancelare (logofeti) i »dijake«; vode upravu preko ćefalija i vojvoda.

U njihovim ispravama sastaju se sva tri pismena jezika Evrope: latinski, grčki i slavenski. Tipičan primjer za to jest trojezičan natpis Karla Topije (1381) u monastiru Šin Gjon kraj Elbasana. Na sjeveru dominira srpska kancelarija, na jugu grčka. Latinski jezik gasne. G. 1434. javljaju Dubrovčani caru i ugarskom kralju Sigismundu, da Andrija Topija imade samo »slavenske kancelare« (sclavonos cancellarios), pa da zbog toga mora careva pisma dati čitati od latinskih notara u primorskim gradovima, poradi čega sadržaj pisama ne ostaje tajan. Ne samo Balšići, već i Dukadžini (1387) i Kastriote (1422) imadu slavensku kancelariju. Ali Ivan Kastriot kao vazal turski dopisuje i s Mlecima grčki.[2] Niketa Thopija potpisuje (1408) jedan latinski ugovor s Mlecima grčki. Musakima izdaju i Anžuvinci grčke povelje (1336 et ecce pro maiori certificacione vestra de omnibus convencionibus fieri vobis mandavimus litteras in greca lingua scribendas). Članovi ove obitelji pišu još g. 1481. grčka pisma hercegu Kalabrije.[3]

---

[1] Acta Albaniae 1, 150.

[2] 1428, »que fuerunt translata de greco in latinum per dominum Admoratum et presbiterum Dimitri, ambaxiatores magnifici domini Ivani Castriotis« (Jorga 1, 474).

[3] V. gore str. 65.

Digitized by Google

Digitized by Google

liere«, »uomo di core e chi valera«, koji je kao predstraža arbanaskog i zetskog plemstva našao smrt (iza g. 1461.) od turske ruke.

Pod turskim se pritiskom sveukupno arbanasko plemstvo zgušćuje u politički savez. Na glasovitoj skupštini u Lešu (1444) izabire ono Skenderbega vrhovnim vodjom proti Turcima. Toj skupštini pribiva i katolički Arbanas Petar Span, moćan pronijar oko Skadra i Drivosta. Obitelj ova Span, de Span, Hispanus, Spanović podrijetlom je grčka (σπανός znači ćosat, bezbrad, pogrdna riječ kod sredovječnih Grka). Uselila se u ove krajeve najkasnije početkom 14. vijeka. Javlja se najprije u Skadru (1322). Trgovinom je stekla svoja silna imanja, napose pod srbskim despotima. Sinovi toga Petra zovu se Božidar († 1474), Aleksije (Lješ) i Hrvoje.[1]

Pod Skenderbegom brojne se državne jezgrice stapaju u pravu pravcatu državu, nakon pada Carigrada, Srbije i Bosne u zadnju veću kršćansku državu Balkana. Uz Albaniju stoji Crna Gora pod Stjepanom Crnojevićem.

Nakon smrti Skenderbegove (1468) podrobiše Turci redom te državne jezgrice. Arbanasko plemstvo izgiba u boju, bježi u tudjinu. Skenderbegov sin Ivan dobiva u Napulju vojvodinu San Pietro u Galatini i markgrofoviju Soleto. Njegovo koljeno izumire već u 16. vijeku. Potomci Skenderbegova brata Staniše održaše se, pod naslovom markezi d' Atripalda, u Italiji sve do god. 1873. U Napulju pisao je Giovanni Musachi (1510) povijest svoje kuće. Ta je ovdje izumrla u muškoj lozi oko god. 1600. U 16. vijeku ugasli su u Italiji i Arianiti. U Mlecima i u Jakinu održali se potomci Dukadžina do u 17. vijek.

Crnojevići ostaju u domaji i poturčuju se. U 16. vijeku Crna Gora turski je kadiluk, Albanijom vladaju sandžaci. Ali na mjestu razdrobljenih državnih jezgrica brzo se uzdižu nacionalne maglice, plemena.[2]

Uspomena na izginule arbanaske dinaste bila je vrlo moćna. Uz tlo, nad kojim su vladali, lijepila su njihova prezimena još dugo nakon njihove propasti. Kao što je Epir po zadnjem svom kršćanskom gospodaru Karlu Tocco u staroosmanskoj upravi nazivan Karl-Ili »zemlja Karlova«, tako se još danas provincija

[1] Sporedi gore str. 110.
[2] V. gore str. 59.

uz rijeku Semeni naziva Musakja, Muzeki. Dvostruka je to pokrajina: Velika i Mala Musakja, ‚Muzeki e maðe' i ‚Muzeki e minar'. U 16. vijeku glasilo joj je ime Musakit«: »Musachia in albanese se dice Musachiti«. To je zacijelo plural vlastitog imena Musaki. Analogno govorili so oko g. 1360. Srbi: »na Zetu na Balšikje«. Dvostruku pokrajinu Skuriju kraj Drača već smo spomenuli, a jednako i Misiju.[1] Kraj Leša spominje Musachi još »lo paese de Guonimi.« Oblast Dukadžina, prešav u tursku upravu (1434, Ismail Teucro voyvoda contrate olim Tanus Ducayn) sačuvala se do danas. Jednom (1452) spominje se i distrikt Dušmena. U jednom opisu Albanije od g. 1570. bregovi sjeveroistočno od Skadra nose ime po obitelji Span (li monti che si dicono Spani sotto quali e fra li monti delli Docagini corre Drino).

[1] V. gore str. 31.

Digitized by Google

Digitized by Google

liere«, »uomo di core e chi valera«, koji je kao predstraža arbanaskog i zetskog plemstva našao smrt (iza g. 1461.) od turske ruke.

Pod turskim se pritiskom sveukupno arbanasko plemstvo zgušćuje u politički savez. Na glasovitoj skupštini u Lešu (1444) izabire ono Skenderbega vrhovnim vodjom proti Turcima. Toj skupštini pribiva i katolički Arbanas Petar Span, moćan pronijar oko Skadra i Drivosta. Obitelj ova S p a n, de Span, Hispanus, S p a n o v i ć podrijetlom je grčka (σπανός znači ćosat, bezbrad, pogrdna riječ kod sredovječnih Grka). Uselila se u ove krajeve najkasnije početkom 14. vijeka. Javlja se najprije u Skadru (1322). Trgovinom je stekla svoja silna imanja, napose pod srbskim despotima. Sinovi toga Petra zovu se Božidar († 1474), Aleksije (Lješ) i Hrvoje.[1]

Pod Skenderbegom brojne se državne jezgrice stapaju u pravu pravcatu državu, nakon pada Carigrada, Srbije i Bosne u zadnju veću kršćansku državu Balkana. Uz Albaniju stoji Crna Gora pod Stjepanom Crnojevićem.

Nakon smrti Skenderbegove (1468) podrobiše Turci redom te državne jezgrice. Arbanasko plemstvo izgiba u boju, bježi u tudjinu. Skenderbegov sin Ivan dobiva u Napulju vojvodinu San Pietro u Galatini i markgrofoviju Soleto. Njegovo koljeno izumire već u 16. vijeku. Potomci Skenderbegova brata Staniše održaše se, pod naslovom markezi d' Atripalda, u Italiji sve do god. 1873. U Napulju pisao je Giovanni Musachi (1510) povijest svoje kuće. Ta je ovdje izumrla u muškoj lozi oko god. 1600. U 16. vijeku ugasli su u Italiji i Arianiti. U Mlecima i u Jakinu održali se potomci Dukadžina do u 17. vijek.

Crnojevići ostaju u domaji i poturčuju se. U 16. vijeku Crna Gora turski je kadiluk, Albanijom vladaju sandžaci. Ali na mjestu razdrobljenih državnih jezgrica brzo se uzdižu nacionalne maglice, plemena.[2]

Uspomena na izginule arbanaske dinaste bila je vrlo moćna. Uz tlo, nad kojim su vladali, lijepila su njihova prezimena još dugo nakon njihove propasti. Kao što je Epir po zadnjem svom kršćanskom gospodaru Karlu Tocco u staroosmanskoj upravi nazivan Karl-Ili »zemlja Karlova«, tako se još danas provincija

[1] Sporedi gore str. 110.

[2] V. gore str. 59.

uz rijeku Semeni naziva Musakja, Muzeki. Dvostruka je to pokrajina: Velika i Mala Musakja, ‚Muzeki e madhe' i ‚Muzeki e minar'. U 16. vijeku glasilo joj je ime Musakit: »Musachia in albanese se dice Musachiti«. To je zacijelo plural vlastitog imena Musaki. Analogno govorili so oko g. 1360. Srbi: »na Zetu na Balšikje«. Dvostruku pokrajinu Skuriju kraj Drača već smo spomenuli, a jednako i Misiju.[1] Kraj Leša spominje Musachi još »lo paese de G u o n i m i.« Oblast D u k a d ž i n a, prešav u tursku upravu (1434, Ismail Teucro voyvoda contrate olim Tanus Ducayn) sačuvala se do danas. Jednom (1452) spominje se i distrikt D u š m e n a. U jednom opisu Albanije od g. 1570. bregovi sjeveroistočno od Skadra nose ime po obitelji Span (li monti che si dicono S p a n i sotto quali e fra li monti delli Docagini corre Drino).

[1] V. gore str. 31.

Digitized by Google

Digitized by Google

Jireček, Položaj i prošlost Drača, Glasnik srpskog geogr. društva II 2 (1913) — Die Lage und Vergangenheit der Stadt Durazzo, Ungarische Rundschau 3 (Budapest 1914) 387—399 — Thallóczy, Illyrisch-alb. Forsch. 1, 152—168.

Jireček, Valona im Mittelalter. Thallóczy, Illyrisch-alb. Forsch. 1, 168—188.

Jorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, 3 vol. Paris 1899—1902.

Karácsonyi, A magyar nemzetségek, 3 vol., Budapest 1901.

Klaić, Hrvatska plemena od 12—16. stoljeća, Rad jugosl. akademije 130 (Zagreb 1897) 1—85.

Ljubić, Listine o odnošajih južnoga Slavenstva i mletačke republike, 10 vol., Zagreb 1868—1891 (Monumenta Slavorum meridionalium, vol. 1—5, 9, 12, 17, 21, 22).

Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, 3 vol., Zagreb 1871—1880 (M. Slav. mer. vol. 6, 8, 11).

Ljubić, Skadarski zemljišnik od god. 1416., Starine 14 (Zagreb 1882).

Makušev, Istoričeskija raziskanija o Slavjanah v Albaniji, Varšava 1871 (Vršavskija univ rsitetskija izvěstija 1871, no. 5 i 6).

Miller, The Latins in the Levant, A history of Frankish Greece, London 1907.

Musachi, Historia della casa Musachia (ed. Hopf, Croniques gréco-romanes, Berlin 1873).

Norden, Das Papsttum und Byzanz, Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches, Berlin 1903.

Novak, Scriptura Beneventana, Zagreb 1920.

Novaković, Prvi osnovi književnosti, Beograd 1893.

Novaković, Srbi i Turci 14. i 15. veka, Beograd 1893 (Zaklada Čupićeva sv. 33).

Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka, Beograd 1912.

Radonić, Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini 15. veka, Novi Sad 1905 (Knjige Matice srpske sv. 11—12).

Radonić, Gjorgje Branković i njegovo vreme, Beograd 1911 (Posebna izdanja kr. srpske akademije, knjiga 33).

Radonić, Prošlost Stare Srbije, Beograd 1912.

Rešetar, Die serbokroatische Kolonie in Süditalien, Wien 1911 (Schriften der Balkankommission 5).

Stanojević, Borba za samostalnost katoličke crkve u Nemanjićskoj državi, Beograd 1912.

Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije (Enchiridion fontium historiae croaticae), Zagreb 1914.

Šišić, Geschichte der Kroaten I (bis 1102), Zagreb 1917.

Šufflay, Die dalmatinische Privaturkunde, Wien 1904 (Sitzungsberichte der Wiener Akademie Bd. 147).

Šufflay, Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien, Vjesnik hrvatskog zemaljskog arhiva 17 (Zagreb 1915) 1—70 — Thallóczy, Illyrisch-alb. Forsch. 1, 188—282.

Šufflay, Politische Schicksale des Themas Dyrrhachion, Vjesnik hrv. zem. arhiva 17 (1915) 273—309.

Šufflay, Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen, Ungarische Rundschau 4 (Budapest 1915) 883—896.

Šufflay, Biologie des albanischen Volksstammes, Ung. Rundschau 5 (1916) 1—26.

Šufflay, Städte und Burgen Albaniens hauptsächlich während des Mittelalters. Wien 1924 (Denkschriften der Wiener Akademie Bd. 63).

Šufflay, Povijest sjevernih Arbanasa, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju 2 (Beograd 1924) 192—242.

Thallóczy, Illyrisch-albanische Forschungen, 2 vol., München-Leipzig 1916.

Digitized by Google

Digitized by Google

Jireček, Položaj i prošlost Drača, Glasnik srpskog geogr. društva II 2 (1913) — Die Lage und Vergangenheit der Stadt Durazzo, Ungarische Rundschau 3 (Budapest 1914) 387—399 — Thallóczy, Illyrisch-alb. Forsch. 1, 152—168.

Jireček, Valona im Mittelalter. Thallóczy, Illyrisch-alb. Forsch. 1, 168—188.

Jorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, 3 vol. Paris 1899—1902.

Karácsonyi, A magyar nemzetségek, 3 vol., Budapest 1901.

Klaić, Hrvatska plemena od 12—16. stoljeća, Rad jugosl. akademije 130 (Zagreb 1897) 1—85.

Ljubić, Listine o odnošajih južnoga Slavenstva i mletačke republike, 10 vol., Zagreb 1868—1891 (Monumenta Slavorum meridionalium, vol. 1—5, 9, 12, 17, 21, 22).

Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, 3 vol., Zagreb 1871—1880 (M. Slav. mer. vol. 6, 8, 11).

Ljubić, Skadarski zemljišnik od god. 1416., Starine 14 (Zagreb 1882).

Makušev, Istoričeskija raziskanija o Slavjanah v Albaniji, Varšava 1871 (Vršavskija universitetskija izvěstija 1871, no. 5 i 6).

Miller, The Latins in the Levant, A history of Frankish Greece, London 1907.

Musachi, Historia della casa Musachia (ed. Hopf, Croniques gréco-romanes, Berlin 1873).

Norden, Das Papsttum und Byzanz, Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches, Berlin 1903.

Novak, Scriptura Beneventana, Zagreb 1920.

Novaković, Prvi osnovi književnosti, Beograd 1893.

Novaković, Srbi i Turci 14. i 15. veka, Beograd 1893 (Zaklada Čupićeva sv. 33).

Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka, Beograd 1912.

Radonić, Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini 15. veka, Novi Sad 1905 (Knjige Matice srpske sv. 11—12).

Radonić, Gjorgje Branković i njegovo vreme, Beograd 1911 (Posebna izdanja kr. srpske akademije, knjiga 33).

Radonić, Prošlost Stare Srbije, Beograd 1912.

Rešetar, Die serbokroatische Kolonie in Süditalien, Wien 1911 (Schriften der Balkankommission 5).

Stanojević, Borba za samostalnost katoličke crkve u Nemanjićskoj državi, Beograd 1912.

Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije (Enchiridion fontium historiae croaticae), Zagreb 1914.

Šišić, Geschichte der Kroaten I (bis 1102), Zagreb 1917.

Šufflay, Die dalmatinische Privaturkunde, Wien 1904 (Sitzungsberichte der Wiener Akademie Bd. 147).

Šufflay, Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien, Vjesnik hrvatskog zemaljskog arhiva 17 (Zagreb 1915) 1—70 — Thallóczy, Illyrisch-alb. Forsch. 1, 188—282.

Šufflay, Politische Schicksale des Themas Dyrrhachion, Vjesnik hrv. zem. arhiva 17 (1915) 273—309.

Šufflay, Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen, Ungarische Rundschau 4 (Budapest 1915) 883—896.

Šufflay, Biologie des albanischen Volksstammes, Ung. Rundschau 5 (1916) 1—26.

Šufflay, Städte und Burgen Albaniens hauptsächlich während des Mittelalters, Wien 1924 (Denkschriften der Wiener Akademie Bd. 63).

Šufflay, Povijest sjevernih Arbanasa, Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju 2 (Beograd 1924) 192—242.

Thallóczy, Illyrisch-albanische Forschungen, 2 vol., München-Leipzig 1916.

Digitized by Google

Digitized by Google

Strana

VI. Sredovječni katolički nasip na Jadranu i njegova golema pukotina 83—105
22. Primarne biskupije 83
23. Sekundarni sloj biskupija. Borba Bara i Dubrovnika za metropolitanska prava 84
24. Prodor pravoslavlja kroz katolički nasip 89
25. Ofenziva rimske kurije. Tercijarni sloj biskupija u 14. vijeku 94
26. Mošti sv. Jovana Vladimira, Prečista Krajinska i monastir Šin-Gjon 98
27. Propast arbanaskih dieceza u tursko doba. Rad redovnika 102

VII. Davne hrvatsko-arbanaske niti . . . . 107—120
28. Crvena i Bijela Hrvatska popa Dukljanina. Crvena pokrajina Crmnica ili Kučeva 107
29. Politički dodiri Hrvata i Arbanasa. Ugarski Anžuvinci i arbanaski Thopije 114
30. »Arbanaski ban u kraljevini Hrvata« 118

VIII. Arbanasko-srpski bojarski fermenat . . . . 121—135
31. Plemenski poglavice i bizantinski stratioti u vrzinu kolu svjetske politike 121
32. Plemstvo ratnika, čelnika i katunara na srpskom području 127
33. Balkanska mreža aristokratske krvi. Karakteristika arbanaskog visokog plemstva 130

Glavna pomagala . . . . 137—139

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01233 7088

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01233 7088
Digitized by Google

Digitized by Google